

ISSN 2078-1628

*Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський університет
економіки і менеджменту*

***Вісник
Східноєвропейського університету
економіки і менеджменту***

Науковий журнал

***СЕРІЯ:
ЕКОНОМІКА І МЕНЕДЖМЕНТ***

Виходить 2 рази на рік

Заснований у серпні 2007 року

№ 2 (19), 2015

Черкаси 2015

ВІСНИК
Східноєвропейського університету
економіки і менеджменту

Серія: економіка і менеджмент

2 (19), 2015

Науковий журнал

*Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних наук
(бюлетень ВАК України № 12, 2010 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Почесний редактор: Аблязов Р. А., д. т. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Інженерної академії України, президент Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.

Головний редактор: д. е. н. Савченко С. О.

Заступники головного редактора: д. е. н. Козловський В. В.; к. е. н. Дмитрук Б. П.

Редакційна колегія: д. е. н. Шпак Л. О.; д. е. н. Войтоловський М. В.; д. е. н. Ус Г. О.; д. е. н. Сергєєва Л. Н.; д. е. н. Кисель Р.; д. е. н. Медведєв В. Ф.; д. е. н. Чаплигін В. Г.; к. і. н. Захарова І. В.

Відповідальний секретар: Дешевенко Л. П.

Науковий журнал публікує статті з економічних проблем підприємств різних галузей промисловості, національного господарства, менеджменту, маркетингу, підготовлені науково-педагогічними працівниками, науковими співробітниками, аспірантами та здобувачами наукових ступенів вищих навчальних закладів, а також ученими та спеціалістами інших організацій, підприємств, установ.

Призначений для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, спеціалістів національного господарства, державних і регіональних органів управління.

- Статті для публікації в науковому журналі відбираються на умовах конкурсу.
- Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, імен, прізвищ, цифрових даних, які наводяться, несуть автори статей.
- Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів.

ЗМІСТ**УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

<i>Шпак Л. О. Концептуальні засади економічного механізму активізації розвитку територіально-галузевих підсистем економіки регіону.....</i>	<i>7</i>
<i>Чудаєва І. Б. Науково-технічні формування як складова національної інноваційної системи.....</i>	<i>15</i>
<i>Ус Г. О., Павленко Л. І. Чинники формування та розвитку людського капіталу в Черкаському регіоні.....</i>	<i>27</i>
<i>Сарана Л. А. Наукові підходи до визначення інвестицій як складової фінансового забезпечення регіонального розвитку.....</i>	<i>39</i>
<i>Маниліч М. І., Штогринець Н. В. Зрівноважений розвиток сільського господарства як складова частина розвитку регіону.....</i>	<i>47</i>
<i>Лишко С. В., Пригодюк О. М. Підвищення рівня використання економічного потенціалу в напрямку розвитку регіональної економічної системи.....</i>	<i>54</i>
<i>Миленький В. М., Шулежко О. П. Дослідження економічного потенціалу регіону: факторний аналіз.....</i>	<i>63</i>
<i>Щербина С. І. Економічні втрати і руйнування України в роки Другої світової війни (на прикладі Черкащини).....</i>	<i>71</i>
<i>Крамаренко О. А. Механізм імплементації важелів бюджетної політики для забезпечення розвитку регіонів України.....</i>	<i>80</i>

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

<i>Яценко В. М., Яценко О. В. Стратегічний аналіз, економічна діагностика та оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств.....</i>	<i>91</i>
<i>Задорожний І. С., Козловська С. Г., Катасонов А. В., Задорожний С. В. Сучасні підходи до проектування і перепроєктування підсистеми управління персоналом.....</i>	<i>100</i>
<i>Дешевенко Л. П., Дьячук І. В. Маркетингові інструменти впливу на поведінку споживачів.....</i>	<i>120</i>
<i>Сукач О. М., Романенко Н. В. Підходи щодо оптимізації управління оборотними засобами підприємства.....</i>	<i>128</i>
<i>Антонова І. В. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємств на ринку.....</i>	<i>135</i>

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Гордієнко Л. А. Соціальні аспекти доктрини фінансової політики.....</i>	<i>144</i>
<i>Пріхно І. М. Сучасні тенденції розвитку кредитного страхування в Україні.....</i>	<i>153</i>

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

<i>Коваль В. В., Манькута Я. Н., Джолохава Дж. Підходи к моделюванню учебного интерактивного материала для Smart-образования.....</i>	<i>161</i>
<i>Наконечна О. А., Петрук С. В. Моделювання ефективного електронного документообігу для управління діяльністю органів державної влади.....</i>	<i>169</i>
<i>Веретельник В. В., Германенко Л. М., Лелеко І. Г. Ризики і особливості проведення аудиту з використанням хмарної комп'ютерної технології обробки даних.....</i>	<i>182</i>

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ЖИТТЯ

Оксюм І. Г. Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми вдосконалення економіко-правової системи України на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства» 195

Про набір до аспірантури зі спеціальності 08.00.11 – математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці 197

НАШІ АВТОРИ 200

SUMMARY 202

CONTENTS**NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT AND REGIONAL ECONOMY**

<i>Shpak L. Conceptual principles of economic mechanism of the surge in the development of territorial-sectoral subsystems of regional economy</i>	7
<i>Chudaeva I. Science and technical development as a component of the national innovation system</i>	15
<i>Us G., Pavlenko L. Creation and development factors of human capital assets in Cherkasy region</i>	27
<i>Sarana L. Scientific approaches to the definition of investment as a component of the financial assurance for regional development</i>	39
<i>Manylich M., Shtohrynets N. Agricultural balanced development as an integral part of the region development</i>	47
<i>Lyshko S., Pryhodyuk O. The economic potential usage increase within the development of regional economic system</i>	54
<i>Mylenky V., Shulezhko O. The studies of the region economic potential: a factorial Analysis</i>	63
<i>Shzherbyna S. Economic losses and ruin of Ukraine during World War II</i>	71
<i>Kramarenko O. Budget policy instruments implementation aimed at the development of the regions of Ukraine</i>	80

ECONOMY AND BUSINESS MANAGEMENT

<i>Yatsenko V., Yatsenko O. Strategic analysis and assessment of agricultural enterprises competitiveness</i>	91
<i>Zadorozhny I., Kozlovska S., Katasonov A., Zadorozhny S. Modern approaches to project development and redevelopment of human resources management subsystem</i>	100
<i>Deshevenko L., Dyachuk I. Ways of marketing impact on a customer's behavior</i>	120
<i>Sukach O., Romanenko N. Approaches to the optimization of an enterprise current assets management</i>	128
<i>Antonova I. Benchmarking as a way of enterprises competitiveness enhancement in the market</i>	135

MONEY, FINANCE AND CREDIT

<i>Gordienko L. Social aspects of the financial policy doctrine</i>	144
<i>Prikhno I. The current trends in credit insurance in Ukraine</i>	153

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGY IN ECONOMICS

<i>Koval V., Mankuta Ya., Jolokhava Jaba. The approaches to interactive educational material modeling for Smart education</i>	161
<i>Nakonechna O., Petruk S. Modeling of efficient electronic document management to ensure state government bodied activities</i>	169
<i>Veretelnyk V., Hermanenko L., Leleko I. Risks and features of audit performance with the use of computer cloud information processing technology</i>	182

UNIVERSITY LIFE

Oksyom I. Ukrainian research and practical conference «The issues of economic and legal system improvement in Ukraine at the contemporary stage of the civil society development» 195

Postgraduate registration and enrolment in speciality 08.00.11 – mathematical methods, models and informational technologies in economics 197

OUR AUTHORS 200

SUMMARY 202

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.48(477)

Шпак Л. О.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ГАЛУЗЕВИХ ПІДСИСТЕМ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

У статті детально охарактеризовано територіально-галузеві підсистеми, які в зв'язку з тим, що є багатофункціональними, мають вплив на реалізацію регіональних інтересів і збільшення потенціалу регіональної економіки; визначено роль територіально-галузевих підсистем у загальносистемному аспекті, а також фактори, передумови й особливості формування та управління регіональними територіально-галузевими системами; розглянуто галузь туризму як економічну категорію, що виражає сукупність взаємопов'язаних галузей і виробництв національної економіки; систематизовано найважливіші концептуальні підходи до активізації розвитку територіально-галузевих підсистем економіки регіону; обґрунтовано концептуальні засади активізації територіально-галузевих підсистем регіону.

Ключові слова: *регіональна економічна система, територіально-галузева система регіону, територіально-галузеві підсистеми, функціонально-структурні підсистеми, регіональна територіально-галузева політика; управління економічною системою.*

ВСТУП

Ринкові перетворення в Україні проходять при неоднакових стартових умовах входження регіонів у ринок, обумовлених об'єктивними і суб'єктивними причинами, що зумовило аномальне посилення регіональних диспропорцій. У сформованих умовах необхідна активна регіональна політика держави, спрямована на досягнення довгострокового економічного зростання за рахунок внутрішніх резервів і з максимально ефективним використанням наявних коштів. Таке завдання нездійсненно без застосування сучасних досягнень науки в галузі розвитку економіки і територіально-галузевих відносин на рівні регіону, що і формує актуальність.

У той же час регіональні проблеми економічного зростання залишаються значно менш вивченими, ніж країни в цілому. Багато в чому це обумовлюється наявністю обмежень у впливі держави на темпи економічного розвитку регіонів, що накладаються рамками розмежування повноважень між центром і суб'єктами. З іншого боку, регіональна влада насамперед зацікавлена у стійкому економічному розвитку територій. Слід враховувати також вплив на національну економіку світової фінансової та економічної кризи. Тим самим все більш гостро постає питання необхідності у нових теоретичних підходах до вивчення проблеми регіональної депресії. На це вказують дискусії вчених-регіоналістів з осмислення поняття «депресивний регіон», розробка методичних основ їхнього виділення у складі країни і концепцій регіональної політики щодо депресивних територій.

Традиційно проблеми розвитку регіонів вирішуються за рахунок економічно розвинених регіонів. Однак в умовах загальноукраїнської кризи економіки і посилення позиції економічної суверенізації тих суб'єктів, які володіють значним економічним потенціалом, уряд у найближчий період не в змозі вирішити всі проблеми регіонів, що отримують дотації за рахунок коштів державного бюджету. Стає все більш важливим чітке уявлення про вплив особливостей конкретних регіонів на вибір прогресивних шляхів їхнього розвитку і можливостей регулювання цього процесу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є створення обґрунтованої концепції функціонування і розвитку, яка є необхідною умовою прийняття об'єктивних рішень з управління різними економічними системами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Регіональна економічна система, як і будь-яка громадська система, функціонує для того, щоб виробляти матеріальні і нематеріальні блага, задовольняти суспільні потреби та самовідтворюватися у кожному циклі функціонування. Регіональній економічній системі притаманна самоорганізація, яка обумовлює її прагнення до більшої незалежності при прийнятті рішень щодо забезпечення виконання своєї основної суспільної функції.

Функціонування господарства забезпечує соціально-економічний розвиток регіону як територіальної системи. Опорним каркасом регіональної економічної системи є єдиний господарський комплекс регіону. Він складається з різних взаємопов'язаних підсистем, у тому числі галузевої і територіальної. Загальним для понять «система» і «комплекс» є структурність, тобто можливість їхнього розчленування на елементи, які матимуть властиві тільки їм функції.

Під системою слід розуміти стійку сукупність компонентів, зв'язків і відносин між ними, що забезпечують комплексність, цілісність і стійкість території.

Територіально-галузева система регіону відображає склад, внутрішній устрій, взаємозв'язок економіки (господарства) і території, субординацію складових компонентів. Господарство регіону складається із взаємопов'язаного поєднання функціонально-структурних підсистем, об'єднаних внутрішніми зв'язками і відносинами. Функціонально-цільова спрямованість елементів господарської системи регіону веде до відокремлення їх у стійкі сполучення таких структур, як галузева і територіальна. Дані структури у процесі функціонування допускають тісну взаємодію, в ході якої вони адаптуються одна до одної й утворюють певну цілісність, спрямовану на всебічний розвиток регіону в часі і просторі.

Оптимальна структура господарства повинна якнайповніше задовольняти різноманітні, постійно зростаючі потреби населення регіону.

Регіональна територіально-галузева політика формується під впливом найрізноманітніших природно-географічних, соціально-демографічних, національно-культурних факторів, вона повинна також враховувати своєрідність господарського комплексу та науково-технічного потенціалу кожного суб'єкта країни. Розробка політики базується на методології типізації регіонів – виділення окремих типів регіонів залежно від темпів і наслідків ринкових перетворень. При цьому необхідно враховувати, що сам темп економічної трансформації певним чином виробляє поведінку регіонів.

Аналіз найбільш загальних принципів і механізмів управління територіально-галузевими комплексами дозволяє виділити у числі найбільш значущих такі:

- цільову орієнтацію, яка передбачає чітку й активну позицію щодо концепції, методів реформування, засновану на врахуванні реалій, прагненні забезпечувати досягнення кінцевих результатів реформування;

- системність впливу, що передбачає необхідність так поєднувати механізми впливу, щоб виключити протидіючі компоненти і забезпечити можливість їхнього збалансованого впливу на всі аспекти реформування;

- багаторівневу підтримку, яка передбачає реалізацію механізмів реформування в політиці та стратегії державної і регіональної влади.

Вибір моделі управління територіально-галузевими комплексами, особливо в депресивних регіонах, нині здійснюється за допомогою розробки прогнозних сценаріїв, кожен з яких являє собою тією чи іншою мірою системну характеристику варіанти розвитку відповідно до потенціалу власних і можливих обсягів залучених ресурсів.

При цьому в числі основних груп факторів, що визначають особливості проведення економічних реформ у регіоні, виділяють такі:

- галузеву спеціалізацію регіону, пов'язану з особливостями природно-ресурсного потенціалу, географічне положення;
- політичну ситуацію, виконання регіоном специфічних державних функцій (передусім оборонної, а також транзитної, зовнішньоекономічної).

Найбільш значущими факторами, що визначають позиції при реформуванні регіональної економіки, є:

- реформа власності, податкова реформа, яка обумовлює пряму зацікавленість місцевих органів влади і управління у розширенні бази оподаткування;
- земельна реформа, що включає часткове вилучення основного територіального ресурсу (землі) із відомств регіональних органів влади та грошові компенсації цього вилучення (орендна плата, земельний податок і т. д.);
- послідовний відхід держави від прямої підтримки та регулювання окремих галузей і підприємств.

Дослідження галузевих і регіональних факторів розвитку слід розглядати як єдине ціле, як систему взаємодоповнюючих і взаємообумовлених елементів у загальному механізмі реформаційних процесів. Крім того, існує тісний взаємозв'язок між факторами розвитку структуроутворюючих підприємств, ефективністю і прибутковістю їхньої діяльності та рівнем державного впливу, передусім, в особі регіональних адміністрацій.

Для дотаційних регіонів першочерговим завданням можна визначити підвищення фінансового потенціалу, що забезпечує мінімальний рівень життя населення без дотацій з центру. В той же час у збільшенні фінансового потенціалу зацікавлені всі регіони без винятку.

Збільшення економічного потенціалу регіону визначають його територіально-галузеві підсистеми, основу яких становлять складні багатофункціональні галузі.

У сучасних умовах особливе значення мають міжрегіональні зв'язки, оскільки багато внутрішньорегіональних проблем як виробничого, так і соціального характеру можуть бути вирішені при розвитку кооперації із сусідніми регіонами. Наприклад, при міжрегіональному постачанні продуктів або послуг окремі їхні види поставляються в ті регіони, де їх недостатньо або немає зовсім, в обмін на товари, сировину або різні види послуг.

Економічний аналіз регіону як системи показує високий ступінь взаємозв'язку регіональних інтересів. Зокрема, реалізуючи одні інтереси, можна сприяти зміні рівня потенціалу регіону. Територіально-галузеві підсистеми у силу своєї багатофункціональності

відіграють винятково важливу роль у реалізації регіональних інтересів і збільшенні потенціалу регіональної економіки. Так, рівень життя населення є не тільки одним із найбільш важливих регіональних інтересів, а й інтегральною характеристикою стану потенціалу регіону в цілому.

Динаміка рівня життя населення регіону формується не тільки під впливом територіально-галузевих підсистем, а й інших галузей економіки регіону і різних факторів.

Роль територіально-галузевих підсистем у загальносистемному аспекті визначається тим фактом, що галузі, які входять до їхнього складу, є мультиплікатором розвитку інших галузей економіки країни. Таким чином, територіально-галузеві підсистеми можуть служити каталізатором динамічного розвитку економіки як країни в цілому, так і окремо взятих регіонів.

Регіони країни, перебуваючи у загальній системі української соціально-економічної політики, не можуть абстрагуватися від державного регулювання в рамках всього суспільства. Тим не менш, у регіонах стратегія державного регулювання і підтримки бізнесу має свої риси, особливості, можливості та канали реалізації.

Розвиток туристичної галузі (будівництво доріг, готельних і курортних комплексів, облаштування нових рекреаційних територій) вимагає великих капітальних вкладень і фінансується з різних джерел (державні структури, приватні організації (вітчизняні та зарубіжні), міжнародні організації тощо). Зростання обсягів виробництва у сфері туризму позитивно впливає на інші галузі економіки, де розгортається інвестиційна діяльність, створюються нові робочі місця, розширюється торговий оборот, а отже, збільшується прибуток. Частина отриманих доходів надходить державі у вигляді податків. Зібрані таким чином кошти можуть бути спрямовані на подальше фінансування інфраструктури індустрії туризму, надання матеріальної допомоги соціально незахищеним групам населення, на розвиток системи підготовки персоналу для сфери туристичних послуг. Галузь туризму повинна розглядатися як економічна категорія, що виражає сукупність взаємопов'язаних галузей і виробництв національної економіки, єдиної та функціональної, завданням якої є діяльність, спрямована на задоволення різноманітних і постійно зростаючих потреб людей у різних видах відпочинку і подорожей у вільний час при раціональному використанні всіх наявних туристичних ресурсів [1].

Таким чином, можна говорити про те, що для сучасного розвитку економіки характерний не стільки розвиток відокремлених галузей, скільки функціонування різних міжгалузевих комплексів. До туризму слід підходити як до великого самостійного міжгалузевого господарського комплексу національної економіки, оскільки сфера туризму, об'єднуючи різні галузі, лежить не у звичній вертикальній

площині, а охоплює якийсь горизонтальний простір, включаючи підприємства й організації різної галузевої приналежності.

Наявність обґрунтованої концепції функціонування і розвитку є необхідною умовою прийняття об'єктивних рішень з управління різними економічними системами. Особливе значення розробка концепції набуває для обґрунтування стратегії розвитку економіки на регіональному рівні, який відрізняється різноманіттям чинників функціонування і, відповідно, – складністю дослідження поставленої проблеми.

В цілому розробка концепції означає вивчення стратегічних альтернатив розвитку регіону на певну перспективу.

Дослідження різних теоретичних поглядів розвитку регіональної економіки дозволило обґрунтувати концептуальні засади активізації територіально-галузових підсистем регіону (рис. 1).

Основна мета запропонованої концепції полягає у формуванні організаційно-управлінських засад для росту економічної ефективності територіально-галузових підсистем, підвищення їхнього внеску в створення валового регіонального продукту і зростання добробуту населення.

Відповідно до запропонованої концепції економічний механізм активізації територіально-галузових підсистем регіону включає у себе два основних рівня:

Рівень 1. Діагностика функціонування регіональних територіально-галузових підсистем. Передбачає оцінку основних соціально-економічних показників розвитку територіально-галузових підсистем регіону:

- аналіз структури валового регіонального продукту та зайнятості населення;
- оцінка базових секторів економіки регіону;
- дослідження фінансового сектору, а саме банківської і бюджетної систем;
- вивчення інноваційно-інвестиційних процесів.

Крім того, складовим елементом даного блоку є аналіз міжрегіональних зв'язків.

Аналіз структурної моделі територіально-галузових підсистем включає у себе елементи чотирьох підсистем:

- основні елементи територіально-галузових підсистем (природне і культурне середовище, об'єкти територіально-галузових підсистем і їхня структура);
- допоміжні елементи територіально-галузових підсистем (транспортна інфраструктура, системи розміщення, громадського харчування, торгівлі та розваг);
- організаційні елементи територіально-галузових підсистем (система управління територіально-галузових підсистем, інформаційне

забезпечення, реклама і просування бренду країни у розглянутій територіально-галузевій підсистемі);

– елементи підсистеми попиту на продукти і послуги територіально-галузових підсистем.

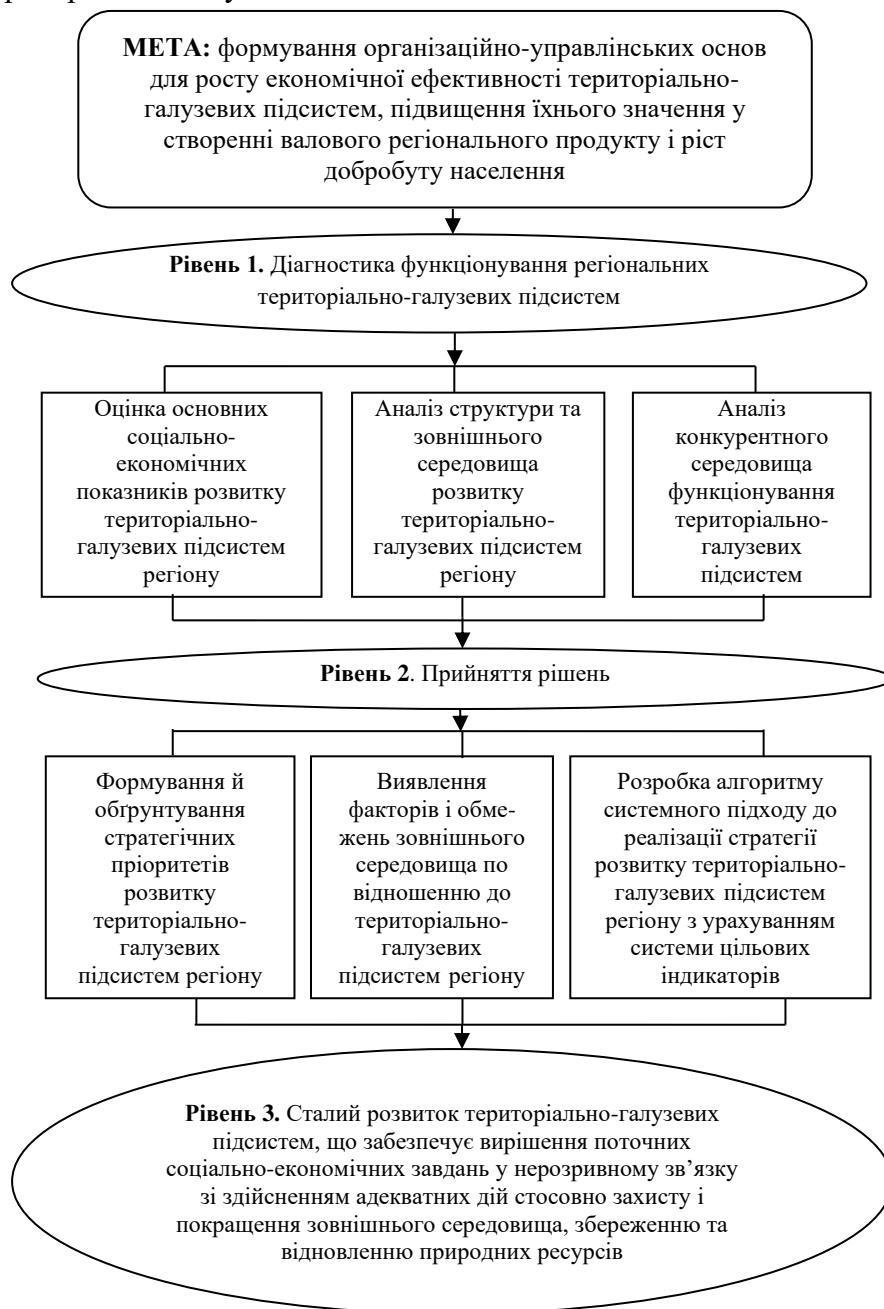

Рис. 1. Концептуальні засади економічного механізму активізації територіально-галузових підсистем регіону

Джерело: власна розробка

Аналіз конкурентного середовища функціонування територіально-галузевих підсистем припускає:

- вивчення наявності сприятливих умов для їхнього розвитку;
- визначення обсягу інвестицій в основний капітал;
- постановку загальних і приватних проблем;
- характеристику конкурентної позиції структурних елементів зазначених підсистем.

Крім того, складовим елементом даного блоку є SWOT-аналіз економіки регіону, що передбачає: оцінку зміни структури економічних зв'язків регіону із суб'єктами країни; складання матриць сильних і слабких сторін економічної сфери регіону, можливостей економічної діяльності, а також матриці загроз; визначення ключових факторів успіху, обумовлених реалізацією можливостей і сильних сторін, і в підсумку – пропозиція методів нейтралізації слабких сторін за рахунок можливостей і можливих загроз за рахунок сильних сторін.

Рівень 2. Прийняття рішень. Передбачає визначення факторів і обмежень зовнішнього середовища по відношенню до територіально-галузевої підсистеми з урахуванням політичних, економічних, соціокультурних і технологічних умов, які мають вплив на функціонування і розвиток певного комплексу регіону.

Крім того, даний блок передбачає визначення можливих сценаріїв розвитку територіально-галузевих підсистем регіону для обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку учасників підсистеми у регіоні. Розробка алгоритму системного підходу для реалізації стратегії розвитку територіально-галузевих підсистем регіону з урахуванням системи цільових індикаторів дозволить оптимізувати процес прийняття управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних і методичних розробок з проблем галузевої, регіональної та корпоративної економіки показав тісний взаємозв'язок фундаментальних основ і досить багато спільних підходів, що дозволило систематизувати найважливіші концептуальні підходи до активізації розвитку територіально-галузевих підсистем економіки регіону.

Таким чином, концептуальна основа економічного механізму активізації територіально-галузевих підсистем регіону являє собою інтеграційну систему заходів щодо виходу економіки регіону на траєкторію сталого розвитку, яка базується на комплексному аналізі та діагностиці соціально-економічних показників розвитку регіональних територіально-галузевих підсистем і визначенні економічного інструментарію щодо активізації розвитку галузей систематизувати найважливіші концептуальні підходи до активізації розвитку територіально-галузевих підсистем економіки регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жукова М. А. Менеджмент в туристском бизнесе : учебн. пособ. / М. А. Жукова. – 2-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2006. – 192 с. 2. Брижань І. А. Вплив кластерних об'єднань на розвиток підприємств і регіонів / І. А. Брижань, І. М. Савицька // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – С. 189–194. 3. Коваль П. Ф. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств сільського туризму / П. Ф. Коваль, Г. П. Андреева // Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері)». – 2008. – № 12. – С. 199–204.

Дата надходження до редакції – 30.09.2015 р.

УДК 338.24:330.341.1

Чудаєва І. Б.

**НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ФОРМУВАННЯ ЯК
СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ
СИСТЕМИ**

У статті визначена роль науково-технічних формувань у структурі національної інноваційної системи, які є сучасною формою взаємодії освіти, науки, техніки та виробництва, що забезпечують ефективний розвиток національної економіки інноваційним шляхом.

Ключові слова: державна економічна політика, національна інноваційна система, науково-технічні формування, інноваційна соціотехнічна система, інституційне забезпечення, розвиток, організаційна структура управління науково-технічних формувань, система управління.

ВСТУП

За сучасних умов модифікації глобального середовища конкурентної боротьби на ринку високотехнологічної продукції досягнення високого конкурентного статусу суб'єктами економічної діяльності можливе лише за умов створення й ефективного функціонування національних інноваційних систем (далі – НІС). Як свідчать результати опитувань членів Академії наук США, формування нових інституцій на рівні національної економіки – національних інноваційних систем – є проривом в інституціональній теорії ХХ століття. Саме в даному контексті особливої актуальності набуває концепція НІС як теоретична основа розробки та імплементації національної стратегії інноваційного розвитку [1].

Основоположниками теорії національних інноваційних систем прийнято вважати Б.-А. Лундвала (Швеція), Р. Нельсона (США), К. Фрімена (Великобританія), які практично одночасно заклали підвалини для розвитку концепції інноваційного розвитку. Однак досі не існує єдиного підходу щодо визначення сутності категорії «національна інноваційна система».

Так, К. Фрімен розглядав національну інноваційну систему як певний набір функціонуючих інституцій державного і приватного секторів. На його думку, їхня діяльність і взаємодія ініціюють, імпортують, модифікують та поширюють нові технології [2], тобто він зосередив увагу на інституціональній складовій інноваційної діяльності. У той же час Р. Нельсон, вивчаючи проблеми, пов'язані з розробкою та реалізацією науково-технічної політики держави, визначав НІС як сукупність інститутів, чия взаємодія забезпечує інноваційну ефективність національних фірм [3]. У своїй праці вчений підкреслював роль конкуренції у стимулюванні інноваційної діяльності.

Б. Лундвалл, ґрунтуючись на концепції національних виробничих систем Ф. Ліста та ідейх фон Хіппеля про технологічну співпрацю, досліджував проблеми взаємодії між виробниками і споживачами знань. Він під НІС розумів «...набір елементів і зв'язків, які взаємодіють у процесі виробництва, розподілу та використання нового, економічно вигідного знання ... і знаходяться або походять з території національної держави» [4]. Основний акцент у цьому визначенні зроблено на національний аспект інноваційної діяльності.

Вітчизняні та зарубіжні вчені при визначенні сутності НІС виокремлюють той чи інший аспект в її побудові або визначенні функцій. Так, з позицій системності розглядає НІС російський учений В. В. Іванов, який визначає її як «...федерально-регіональну систему господарських суб'єктів, що взаємодіють між собою в процесі виробництва, розповсюдження та використання нового економічно-вигідного знання, напрями якої визначаються державною політикою і регламентуються відповідною нормативною базою» [1]. Такої ж точки зору дотримуються Л. Федулова та М. Пашута, які стверджують, що НІС – «це сукупність взаємопов'язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом і комерціалізацією наукових знань і технологій у межах національних кордонів, малих і великих компаній, університетів, лабораторій, технопарків та інкубаторів як комплексу інститутів правового, фінансового і соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси і мають потужне національне коріння, традиції, політичні та культурні особливості» [5]. Тобто визначальним фактором у цих висловленнях є те, що під НІС розуміється сукупність організацій, які беруть безпосередньо участь в інноваційному процесі, а також інститутів, що створюють сприятливі умови для його реалізації.

Дещо іншого підходу дотримуються такі вчені, як З. В. Микитюк [6], колектив авторів під керівництвом І. П. Макаренка [7], які визначають НІС як сукупність певних інститутів, організацій, що взаємодіють між собою і забезпечують протікання інноваційного процесу та комерціалізацію вироблених інноваційних продуктів.

Відповідно до Концепції розвитку національної інноваційної системи, що була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 680-р від 17.06.2009 р., НІС – це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань і технологій і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу [8]. В ній визначено, що до складу національної інноваційної системи входять такі підсистеми: державне регулювання, освіта, генерація нових знань, інноваційна інфраструктура, виробництво продуктів та послуг.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є аналіз складових національної інноваційної системи та її підсистем і необхідність додати до цих підсистем такі, як державна інвестиційна, інноваційна та науково-технічна політики, що впливають на розвиток інноваційної інфраструктури, а також ринок інноваційних продуктів, на якому здійснюється продаж виробленої інноваційної продукції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державна економічна політика складається з таких підсистем (рис. 1):

- державна інвестиційна політика, що проводиться державою у вигляді становлення структури і масштабів інвестицій, напрямів їхнього використання, джерел отримання інвестиційних ресурсів [9];
- державна інноваційна політика, яка планує, стимулює, регулює і контролює процеси інноваційної діяльності у науково-технічній та виробничій сферах;
- державна науково-технічна політика, що проводиться державою у вигляді формування умов, сприятливих для ефективного науково-технічного розвитку країни;
- підсистема державного регулювання, що складається з комплексу законодавчих, структурних та функціональних інституцій, які визначають і забезпечують дотримання норм, правил, форм, умов тощо в інноваційній сфері та взаємодію всіх складових національної інноваційної системи [8] (наприклад, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, що реорганізовано в Державну службу з питань електронного урядування);
- підсистема освіти, що складається із вищих навчальних закладів, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування у галузі освіти, а також із навчальних закладів з підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів;

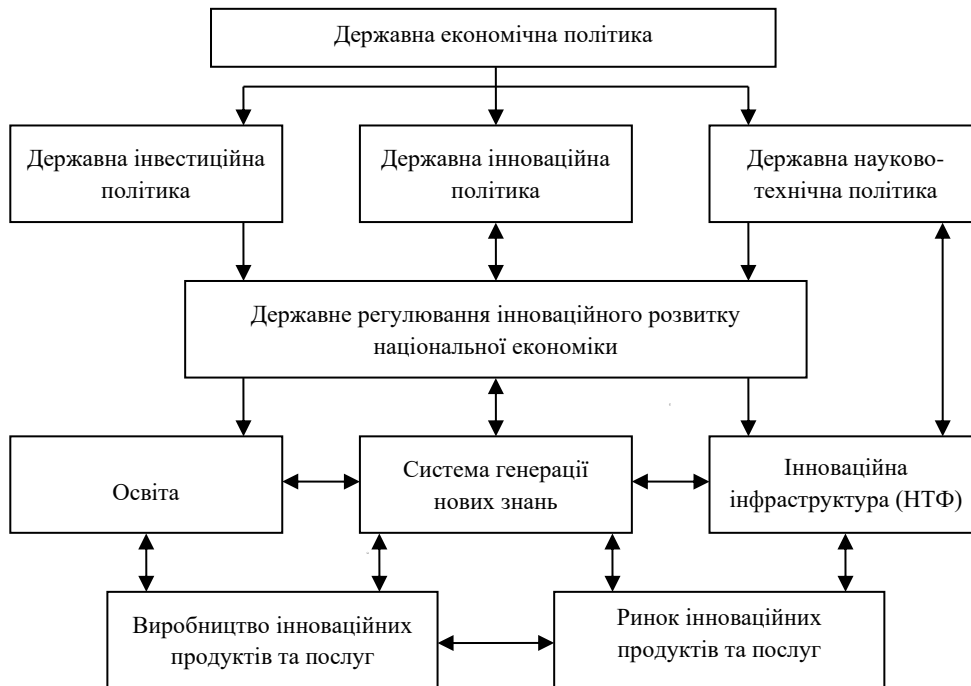

Рис. 1. Взаємодія між підсистемами національної інноваційної системи

Джерело: побудовано автором за [2, 8]

– підсистема генерації нових знань, яка включає наукові установи й організації всіх форм власності, що виконують наукові дослідження і розробки: державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи системи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи на виробництві тощо, які створюють нові знання і технології;

– підсистема інноваційної інфраструктури, що поділяється на виробничо-технологічну, фінансову, інформаційно-аналітичну та експертно-консалтингову складові й охоплює технополіси, технологічні та наукові парки, інноваційні центри і центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори та інші інноваційні структури, інформаційні мережі науково-технічної інформації, експертно-консалтингові й інжинірингові фірми; комплекс інституційних державних і приватних інвесторів;

– підсистема виробництва продуктів і послуг, що включає в себе організації і підприємства, які є виробниками інноваційної продукції, та (або) споживачами технологічних інновацій [8];

– підсистема ринку інноваційних продуктів, що включає споживачів і продавців інновацій.

Для сучасного стану НІС в Україні характерними особливостями є структурна і функціональна недосконалість (декілька установ виконують подібні функції або, навпаки, одна організація координує різні сфери), неоднорідність її суб'єктів, а

також слабкі внутрішньосистемні координаційні зв'язки. Це призводить до неузгодженості взаємодії всередині системи, неврегульованості інноваційних процесів, а також неефективного використання необхідних ресурсів щодо забезпечення їхнього функціонування і розвитку.

Світовий досвід свідчить, що передові позиції за рівнем розвитку займають ті держави, у яких створено розгалужену інноваційну інфраструктуру. Тому державна інноваційна політика повинна мати на меті створення/підвищення ефективності функціонування національної інноваційної системи, де одним із ефективних напрямів є розвиток інноваційної інфраструктури, а отже, і науково-технічних формувань.

В Україні інноваційна інфраструктура тільки формується, вона потребує серйозних капіталовкладень. Послідовно формуються і сприятливі умови для розвитку інноваційної діяльності та розбудови інноваційної інфраструктури [10].

У 2013 році в регіонах вже створено: 24 центри інновацій і трансферу технологій; 108 наукових, навчальних центрів; 34 навчальні науково-виробничі комплекси; 1 інвестиційний (інноваційний) венчурний фонд; 6 небанківських фінансово-кредитних установ; 27 науково-впроваджувальних підприємств; 7 консультаційних центрів із питань інноваційної діяльності; 10 інноваційно-технологічних (інноваційних) кластерів; 22 інноваційні центри; 23 інноваційні бізнес-інкубатори; 38 центрів комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності; 17 підприємств системи НТІ; 1 індустріальний парк; 8 національних контактних пунктів Сьомої рамкової програми ЄС з досліджень та технологічного розвитку; 9 наукових парків; 27 регіональних центрів з інвестицій та розвитку; 7 громадських організацій із питань інноваційної діяльності; 61 іншу інноваційну структуру; 12 технологічних парків [10].

Із метою розвитку й оптимізації елементів інноваційної інфраструктури Держінформнауки створено і забезпечується функціонування: Державного інституту науково-технічної та інноваційної експертизи, Національної акціонерної компанії «Укрсвітлолізинг», Української мережі трансферу технологій, яка об'єднує зусилля професійних учасників трансферу технологій і сприяє просуванню розробок українських учених на внутрішні та зовнішні ринки [10].

Науково-технічні формування (далі – НТФ) є невід'ємною структурною складовою НІС, які повинні сприяти реалізації науково-технічної та інноваційної політик, створювати оптимальні умови для нарощування бізнесу на основі нового синергетичного ефекту від органічного поєднання наукового і виробничого потенціалу НТФ. Місце науково-технічних формувань у національній інноваційній системі наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Науково-технічні формування в структурі НІС

Сектор економіки	Освіта	Наука	Інституційне забезпечення інновацій	Фінансове забезпечення інновацій	Стимулювання і підтримка інновацій	Виробництво інновацій
Державний	Школи Ліцеї Коледжі Професійно-технічні училища Інститути Університети	Академічні установи Університети Науково-дослідні інститути Наукові лабораторії Установи НАНУ	Закони Підзаконні акти Державні стратегії Державні концепції Стандарти Норми Органи державного управління Інноваційним процесами	Бюджетне фінансування Державні інноваційні фонди Державне замовлення Тендер Гранти Проектне фінансування	Пільговий режим оподаткування Амортизаційна політика Митна політика	Стратегічне виробництво: – нанотехнології; – генна інженерія; – світові інноваційні проекти, розробка нових ліків, матеріалів тощо
	Школи Ліцеї Коледжі Інститути Університети	Університети Наукові центри корпорацій Малі наукоємні фірми Венчурні компанії	Незалежна експертиза Громадські організації	Приватні інвестиційні фонди Бізнес-ангели Приватні замовлення Гранти Проектне фінансування Венчурне фінансування	Інноваційні біржі Інкубатори Консалтингові агентства Інноваційний лізинг	Інноваційні центри великих підприємств Малий та середній наукоємний бізнес
Науково-технічні формування						

Джерело: побудовано автором за [1, 5, 7, 11, 12, 13]

Базовою платформою в НІС є освіта, від якості, доступності, рівня інформаційного, комп'ютерного та технологічного забезпечення якої залежить освітянський потенціал щодо розробки інновацій.

У таких складових, як наука, інституційне забезпечення інновацій, стимулювання і підтримка інновацій, а також їхнє виробництво, НТФ відіграють важливу роль, а саме: сприяють розвитку новітніх технологій, впровадженню фундаментальних і прикладних наукових програм, а отже, і розробці новітніх продуктів. Тобто наука – основний виробник нових знань і технологій, інновацій через фундаментальні та прикладні дослідження. НТФ у своєму складі можуть мати університети, інститути, спеціалізовані лабораторії тощо, тобто активно сприяють розвитку науки.

Фундаментальна наука зосереджена в основному в державному секторі, оскільки такі дослідження є довготривалими і дорогими, складно прогнозованими, а також належать до категорії суспільних благ, що мають такі особливості, як неподільність у споживанні та неможливість виключити вироблені блага зі споживання особами, які не бажають за них платити. Беззаперечним є те, що приватне фінансування є проблематичним у цій сфері.

Прикладна наука, навпаки, повинна створювати нові технології і продукти, щоб забезпечити ними існуючий та прогнозований попит на ринку інноваційних продуктів.

Але такий поділ є умовним, тому що держава на сьогодні фінансує як фундаментальні, так і прикладні наукові проекти та дослідження.

Необхідною умовою ефективного функціонування НІС та її складових є її інституційне забезпечення, тобто діяльність тих інституцій, що регулюють, контролюють інноваційний процес на державному рівні відповідно до засад державної інноваційної політики, стратегій інноваційного, науково-технічного розвитку тощо. У приватному секторі це ті інституції, які створені громадою (об'єднання виробників, винахідників) та бізнесовими структурами.

Щодо фінансування, то оптимальним на сьогодні є змішане фінансування, коли кошти приватних інвесторів направляються в науку, а держава є гарантом та ініціатором цього процесу. Стимулювання інноваційного процесу має сприяти подоланню інерційного консерватизму в суспільстві, так званого суспільного гомеостазу, тому що всі суб'єкти господарювання і фізичні особи прагнуть до стабільності, рівноваги у господарських відносинах, а впровадження інновацій пов'язано із ризиками, несе додаткові загрози.

Тому держава через різні інструменти підтримує і стимулює інноваційні процеси, створюючи позитивний інноваційний клімат у національній економіці.

Визначну роль у структурі НІС і розгалуженні інноваційної інфраструктури відіграють НТФ, які є сучасною формою взаємодії освіти, науки, техніки та виробництва, забезпечуючи ефективний розвиток національної економіки інноваційним шляхом.

НІС передбачає аналіз взаємодії між учасниками інноваційного процесу і функціонування НТФ на трьох рівнях: мікро-, мезо- та макрорівні.

На мікрорівні досліджується внутрішній потенціал розвитку окремих НТФ, фірм, сукупність їхніх бізнес-зв'язків з іншими компаніями, а також обсяги, напрямки, специфіка й ефективність інформаційних потоків між суб'єктами ринку і неринковими структурами.

На мезорівні аналізуються взаємозв'язки, що виникають між учасниками кластерів: секторальних (індустріальних), регіональних, функціональних. Індустріальні кластери охоплюють виробників, постачальників, дослідницькі інститути, транспортні та фінансові компанії, а також окремі державні установи, які об'єднуються для використання єдиної науково-технологічної бази. Виникнення регіональних кластерів пояснюється нерівномірністю розвитку і високою локальною концентрацією інноваційної активності.

На макрорівні для аналізу інформаційних потоків між учасниками НІС використовують два підходи: макрокластерний і функціональний. Макрокластерний розглядає національну економіку як мережу взаємодіючих та взаємопов'язаних секторальних кластерів. Функціональний – як сукупність приватних і державних інституцій, а також систему інформаційно-технологічних зв'язків між ними, а саме: взаємодія між суб'єктами інноваційної підприємницької діяльності; взаємодія між наукоємними підприємствами, дослідними інститутами, університетами, між НТФ та виробництвами й інноваційними фондами, у тому числі проведення спільних досліджень, спільні публікації і патентування, а також неформальні зв'язки; інші заходи, що сприяють інноваційній взаємодії інститутів: венчурне фінансування НДДКР, пільгове оподаткування інноваційної діяльності тощо; мобільність креативного (здатного генерувати нові ідеї) персоналу.

Так, НТФ є певною системою зі своїми внутрішніми та зовнішніми зв'язками, яка структурована і функціонує згідно з певними законами і сприяє розбудові інноваційної інфраструктури в НІС (табл. 1). НТФ – це органічна єдність території, інфраструктури, розвинутого обслуговування, динамічна соціотехнічна система, яка виступає важливим об'єктом управління. Вибору оптимальної структури управління НТФ присвятили свої дослідження багато зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема Дж. Гелбрейт, М. Уорнер, Я. Монден, В. Є. Шукшунов, О. А. Мазур і В. С. Шевкалюк, В. К. Васенко та інші.

Інноваційна соціотехнічна система – це організація, в якій органічно поєднані соціальні, технічні й інноваційна складові та яка реалізує інноваційні продукти або продукцію (послуги) на ринку. Найбільш повно це визначення належить до сучасних НТФ (технопарків, технополісів та інших структурних типів). Вона, як правило, складається з таких підсистем:

- соціальна підсистема, що включає зайнятих у науково-технічному формуванні висококваліфікованих спеціалістів (дослідників, винахідників, раціоналізаторів), знання, вміння, настрої, соціальні цінності, ціннісні установки, ставлення до виконуваних функцій, управлінську структуру, систему заохочень, розвинену соціальну інфраструктуру та ін.;

- технічна підсистема, яка включає пристрої, інструменти і технології, що перетворюють природну речовину в конкурентоспроможну продукцію, яка найбільш повно задовольняє потреби споживачів;

- інноваційна підсистема – цілеспрямована діяльність науково-технічного формування щодо конструювання, створення, освоєння і виробництва якісно нових типів техніки, предметів праці, об'єктів інтелектуальної власності (патенти, ліцензії, ноу-хау та ін.), технологій, а також впровадження досконалих форм організації праці й управління виробництвом;

- інформаційна підсистема – збирання, зберігання, обробка, перетворення, передавання й оновлення інформації за допомогою сучасної комп'ютерної та іншої техніки для постійного її використання в процесі управління та інноваційної діяльності;

- підсистема інституціонального середовища, що включає економічні, соціальні і державні інститути, з якими взаємодіє науково-технічне формування, а також із іншими організаціями, що виступають конкурентами або знаходяться в інших стосунках;

- екологічна підсистема – включає соціально-економічні цінності стосовно збереження здоров'я людини, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення їхнього відтворення, зменшення антропогенного навантаження на природне середовище, привабливі природно-кліматичні умови;

- маркетингова підсистема НТФ – маркетингові дослідження, планування інноваційної продукції, рекламна діяльність, реалізація нововведення і сервісна політика.

Дослідження автора показують, що сьогодні у світовій практиці виділяють шість основних критеріїв забезпечення високої ефективності інноваційної діяльності соціотехнічної системи:

- організаційна філософія базується на розумінні співробітниками своїх цілей і призначення НТФ, їхньої постійної готовності розділити з адміністрацією всю повноту відповідальності за результати кінцевої діяльності;

- організаційна структура управління, що забезпечує співробітникам реальні права щодо участі в управлінні;
- новий підхід до розробки робочих місць і ролі виконавця у процесі прийняття рішень;
- нова форма організації праці, що відповідає потребам командно-бригадної форми науково-технічної діяльності;
- нові форми і методи підготовки та перепідготовки науково-технічних кадрів, більш гнучка система мотивації і стимулювання праці;
- нові критерії в оцінці ефективності функціонування НТФ.

У становленні, розвитку і функціонуванні НТФ велику роль відіграє система управління, що являє собою комплекс наукових принципів, методів стимулювання й організаційних елементів впливу на дії людей, використання різноманітних ресурсів з метою досягнення тактичних і стратегічних цілей НТФ [14].

Сучасне НТФ – це, як правило, компактно розташований науково-технічний комплекс, що охоплює наукові й дослідні установи, ВНЗ, інформаційні, управлінські, маркетингові та інші сервісні служби, в яких створені необхідні умови для розроблення і впровадження новітніх наукових розробок у виробництво, і який функціонує на засадах комерціалізації науково-технічної діяльності.

НТФ створюють умови для успішної реалізації інноваційних проектів, починаючи з етапу створення й експертної оцінки інновації до виробництва і реалізації нового товару. Також на базі НТФ можуть бути організовані навчальні центри для підприємців, трансферт технологій та надання інших видів послуг.

На практиці організаційна структура управління НТФ здебільшого визначається профілем його діяльності та складається з двох рівнів – стратегічного і тактичного, що визначають його мету і цілі й складають організаційну основу інноваційних процесів (рис. 2.).

Науково-технічна рада виконує функції основного органу управління НТФ, яка складається із керівників окремих структурних складових НТФ (лабораторій, центрів, інкубаторів тощо) та провідних учених базового навчального закладу. В її компетенції – вирішення питань конкурсного відбору інноваційних проектів, їхньої експертизи та визначення економічної ефективності від його впровадження.

Тактичний рівень управління НТФ включає виконавчі органи влади і державні установи, що забезпечують реалізацію державної політики розвитку НТФ, а на рівні формувань – виконавчу дирекцію, яка здійснює управління формуванням і розробляє короткотермінову стратегію розвитку цієї структури.

У функції виконавчої дирекції входить: координація діяльності та прямий зв'язок зі всіма підрозділами формування; на основі отриманої інформації надання допомоги у розв'язанні тих чи інших наукових,

дослідно-конструкторських і виробничих проблем; контроль за виконанням фірмами кредитних, фінансових, трудових і екологічних зобов'язань; забезпечення співробітників соціально-побутовим і культурно-оздоровчим обслуговуванням.

Рис. 2. Стратегічні і тактичні цілі розвитку НТФ

Джерело: власна розробка

У сучасній системі формування кадрового забезпечення функціонування НТФ спостерігається тенденція з часів командно-адміністративного управління: просування по кар'єрним щаблям здійснюється за «старими» стереотипами. Тобто формування кадрового потенціалу є проблемною зоною при реалізації державної

інноваційної політики, стримуючим фактором у інноваційному розвитку національної економіки.

На сучасному етапі провідні країни ринкової економіки широко використовують проектні бригади (групи, тимчасові творчі колективи), що здебільшого формуються із спеціалістів зовнішніх організацій і приватних осіб [15].

В умовах підвищених ризиків науково-технічні формування повинні створювати сприятливі умови для забезпечення взаємодії секторів комерційного, виробничого та наукомісткого. Тобто за допомогою таких утворень забезпечується безперервний процес відтворення інновацій, починаючи від генерування ідеї до впровадження їх у виробництво.

Тому чим кращим буде менеджмент у науково-технічних формуваннях, тим ефективнішою буде реалізація державної інноваційної політики цими структурами, ефективнішим буде функціонування національної інноваційної системи, а отже, тим вигіднішу позицію займе Україна на ринку світових інновацій і у світовому поділі праці, маючи змогу інтегруватися у світове господарство на вигідних партнерських умовах.

ВИСНОВКИ

У статті визначено, що інструментами реалізації державної політики розвитку науково-технічних формувань можна вважати інноваційну (сприяння впровадженню досягнень науки і техніки у виробництво), інвестиційну (забезпечення фінансовими ресурсами інноваційного виробництва) і науково-технічну (стимулювання державою наукових досліджень та їхнє впровадження у виробництво, підготовка висококваліфікованих кадрів) політики, що здійснюються через різні форми державного планування і програмування, сукупність адміністративних та економічних методів регулювання.

На сучасному етапі реалізації державної інноваційної політики стосовно інноваційної інфраструктури як складової національної інноваційної системи відбувається формування НТФ, спираючись на системний підхід, який відображає зв'язки між структурними підсистемами національної інноваційної системи. У дослідженні доведено, що науково-технічні формування відіграють важливу роль у сприянні розвитку новітніх технологій, впровадженні фундаментальних і прикладних наукових програм, розробці та комерціалізації новітніх продуктів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Иванов В. В. Национальные инновационные системы: опыт формирования и перспективы развития / В. В. Иванов // Инновации. – 2002. – № 4. – С. 14–19.
2. Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective // C. Freeman // Cambridge Journal of Economics. – 1995. – № 19 (1). – February. – P. 5–24.
3. Nelson R. R. National Innovation Systems. A Corporative analysis, Oxford University

- Press. New York and Oxford. – 1978. – № 3. – Р. 42–54. 4. Lundvall B. A. National Innovation Systems: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning / B. A. Lundvall. – London : Printer, 1992. – 105 p. 5. Федулова Л. Розвиток національної інноваційної системи / Л. Федулова, М. Пашута // Економіка України. – 2005. – № 4. – С. 35–47. 6. Микитюк З. В. Особливості розвитку вітчизняних науково-технічних та інноваційних структур / З. В. Микитюк // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : науковий журнал – 2006. – № 2–4. – С. 197–212. 7. Національна інноваційна система України: проблеми і принципи побудови / [І. П. Макаренко, П. М. Копка, О. Г. Рогожин, В. П. Кузьменко] ; за наук. ред. І. П. Макаренка. – К. : Інститут проблем національної безпеки, 2007. – 520 с. 8. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи : розпорядження КМУ № 680-р від 17.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>. 9. Марцин В. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в економіці України / В. Марцин // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5 (71). – С. 52–53. 10. Семиноженко В. У 2014 році Уряд продовжить політику формування інноваційної інфраструктури [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246950017&cat_id=244277212. 11. Иванова Н. И. Национальные инновационные системы / Н. И. Иванова. – М. : Наука, 2002. – 244 с. 12. Федулова Л. І. Інноваційна економіка : [підручник] / Л. І. Федулова. – К. : Либідь, 2006. – 480 с. 13. Яремко Л. Національна інноваційна система та її формування в Україні / Л. Яремко // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наукових праць НДЕІ Мінекономіки України. – 2007. – Вип. 1. – С. 54–57. 14. Васенко В. К. Вільні економічні зони: стратегія розвитку : [монографія] / В. К. Васенко. – Суми : Довкілля, 2004. – 348 с. 15. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : Вища шк., 2002. – 254 с.

Дата надходження до редакції – 12.10.2015 р.

УДК 311.313

Ус Г. О., Павленко Л. І.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ЧЕРКАСЬКОМУ РЕГІОНІ

Проведено аналіз формування людського капіталу Черкаського регіону. Визначено основні проблеми Черкаського регіону, які впливають на формування людського капіталу регіону: скорочення чисельності населення, зокрема висока смертність економічно активного населення, масова трудова міграція за кордон, ситуація на регіональному ринку праці, низький рівень зайнятості та зростання рівня безробіття, скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів. Проведено аналіз капітальних інвестицій у розвиток людського капіталу Черкаського регіону, який пояснює стан чинників, що формують людський капітал регіону.

***Ключові слова:** людський капітал, освіта, охорона здоров'я, культура, міграція, зайнятість, економічно активне населення, інвестиції у розвиток людського капіталу.*

ВСТУП

Визначальним чинником конкурентоспроможності національної економіки на сучасному етапі глобалізації та євроінтеграції стає розвиток людського капіталу. Побудова сучасної регіональної економіки, де людський капітал стає важливим чинником конкурентоспроможності, включає не лише реформування освітньої сфери і збільшення інвестицій у цей сектор, а також реформування системи охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища.

Соціально-економічний розвиток регіону на даному етапі розвитку економіки все більше залежить від розвитку людського капіталу. Сьогодні людський капітал виступає головним фактором у розвитку регіональної економіки. У зв'язку з цим інвестиції в людський капітал є невід'ємним елементом успішного розвитку регіону. Різко зріс інтерес економічної науки до людських творчих здібностей, до шляхів їхнього становлення і розвитку. У більшості країн надають велике значення накопиченню людського капіталу як найціннішого з усіх видів капіталу. Одним із способів накопичення людського капіталу є інвестування в людину, в її здоров'я й освіту.

Людський капітал є невід'ємною частиною будь-якої сфери діяльності людини, він має великий вплив на розвиток суспільства, все більше змінюючи умови людського життя. Нині актуальним виступає процес інвестування у розвиток людського капіталу регіону заради розвитку людського капіталу в регіоні та самого регіону зокрема. Важливим завданням є вивчення особливостей взаємозалежності розвитку людського капіталу і темпів економічного зростання у регіонах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є з'ясування чинників формування і використання людського капіталу в контексті підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону, виокремлення проблем, які сповільнюють темпи розвитку людського капіталу на регіональному рівні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Людський капітал є тим важливим потенціалом Черкащини, який має великий вплив на економічний розвиток регіону. Розвиток людського капіталу здійснюється у результаті комплексної взаємодії держави, населення і бізнесу. Однак провідна роль у цьому процесі, що полягає у створенні умов розвитку людського капіталу, повинна належати державі [1].

Теорія людського капіталу може бути покладена в основу нової концептуальної моделі розвитку регіону, адекватної економіці трансформаційного характеру та соціально-ринковій економіці. Умови формування людського капіталу пов'язані переважно із соціально-економічним розвитком регіону. Разом із тим накопичення і розвиток сукупного людського капіталу регіону і зростання віддачі від нього визначає розвиток самого регіону, можливості його економічного зростання і досягнення добробуту населення.

Питанню формування людського капіталу присвячені праці науковців: В. Антонюк, С. О. Федулової, О. А. Грішної, А. М. Колота, Н. А. Мякотіної та ін.

Федулова С. О. людський капітал регіону визначає як сукупність локалізованих на території людських ресурсів, що володіють певними фізичними, інтелектуальними, психологічними властивостями (особливостями), освітніми, науковими, професійними знаннями і досвідом, вміннями, здоров'ям і забезпечують сталий розвиток відтворювальних процесів у регіоні [2]. А згідно з п'ятирівневою моделлю розвитку і використання людського капіталу, розробленою Мякотіною Н. А., людський капітал регіону знаходиться на третьому рівні (мезорівні), який включає адміністративно-територіальні одиниці та галузі [3].

На формування сукупного людського капіталу Черкаського регіону впливають такі чинники: демографічні, економічні, екологічні, охорона здоров'я і життєві умови, пов'язані з проблемою розвитку регіону, адже саме регіональна політика безпосередньо впливає на розвиток економіки України в цілому [4].

Прослідкуємо напрямок зміни основних чинників розвитку людського капіталу Черкаського регіону (табл. 1).

Таблиця 1

Населення Черкаського регіону за віковою структурою

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість населення, тис. чол., у тому числі:	1281,7	1273,7	1265,26	1256,3	1248,2
віком 0–14 років	185,6	170,11	169,9	170,04	171,16
у % до загальної кількості населення	14,5	13,3	13,4	13,5	13,7
віком 15–64 роки	745,2	880,85	874,82	865,9	854,7
у % до загальної кількості населення	58,1	69,2	69,2	68,9	68,5
віком 65 років і більше	350,95	222,72	220,55	220,4	222,33
у % до загальної кількості населення	27,4	17,5	17,4	17,6	17,8

Джерело: [5]

Оскільки носієм людського капіталу є людина, то в даному випадку доцільним буде проаналізувати населення регіону за віком, звернувши увагу на вікову категорію 15–64 роки, яка є основним носієм людського капіталу. Так, протягом 2010–2014 рр. у Черкаському регіоні спостерігається зменшення населення: з 1281,7 тис. чол. у 2010 році до 1248,2 тис. чол. у 2014 році. Зменшення зазначеного показника зафіксовано у віковій категорії 65 років і старше – на 128,62 тис. чол., проте відбулося і збільшення кількості працездатного населення протягом п'яти останніх років віком 15–64 роки на 109,5 тис. чол. В цілому кількість населення скоротилася на 33,5 тис. Однією з причин зменшення чисельності населення Черкаського регіону є від'ємний природний приріст.

Черкаський регіон потребує вирішення проблеми у сфері природного та механічного руху населення. Скорочення і старіння населення, високий рівень передчасної смертності у працездатному віці, збільшення міграційного відтоку найманих робітників із професійно-технічною і вищою освітою, трансформація економічної системи, зміни запитів щодо найпопулярніших професій однозначно породжують невідповідність між величиною попиту та пропозицією на ринку праці, тому виникає бар'єр в адаптивності населення до потреб на даному ринку [1].

На демографію Черкаського регіону також впливає міграція населення як на міжрегіональному, так і на міждержавному рівні (табл. 2). Міжрегіональна міграція протягом 2010–2013 рр. мала від'ємне сальдо, але у 2014 році за рахунок збільшення кількості прибулих становила 138 осіб. У Черкаському регіоні збільшується кількість прибулих мігрантів більше ніж удвічі, у той же час нестабільна економічна і політична ситуація в країні також збільшує потік мігрантів до інших регіонів. Оскільки кількість прибулих з інших регіонів збільшувалася більш швидкими темпами, ніж вплив мігрантів, то сальдо міграції у 2014 році становить 308 осіб. Міждержавна міграція протягом останніх п'яти років характеризується додатнім сальдо. Із 2010 року сальдо міграції мало тенденцію до збільшення: із 299 чол. до 688 чол. Проте у 2014 році відбулося різке скорочення міграційного сальдо до 2 чол.

У міграційних процесах беруть участь економічно активні громадяни України, населення працездатного віку, що спричиняє зниження людського капіталу. Населення з високим професійно-кваліфікаційним рівнем, праця якого не знаходить застосування в Україні, фактично дотує зарубіжні ринки праці. Частка колишніх трудових мігрантів, які займаються підприємницькою діяльністю, невелика – менше 10 %, тому що переважна частина колишніх мігрантів після повернення працює за наймом. Отже, одним із першочергових заходів скорочення масштабів нелегальної трудової

міграції населення за межі країни і регіону має стати фінансування цільової програми стимулювання самозайнятості та підприємництва для осіб, які повертаються після трудової діяльності за кордоном.

Таблиця 2

Міграція населення Черкаського регіону

Показник, осіб	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1. Міжрегіональна міграція					
Число прибулих	9572	9999	20449	8782	17 660
Число вибулих	10 347	10 156	21 651	10024	17 352
Сальдо міграції	-775	-157	-1202	-1242	308
2. Міждержавна міграція					
Число прибулих	617	726	879	925	140
Число вибулих	318	275	223	237	138
Сальдо міграції	299	451	656	688	2

Джерело: [5]

Важливими чинниками впливу на формування і використання людського капіталу Черкаського регіону є дослідження зайнятості та безробіття населення (табл. 3).

Таблиця 3

Зайнятість та безробіття населення Черкаського регіону

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1. Економічно активне населення, тис. осіб	627,3	624,1	618,5	617,3	584,3
2. % до населення у віці 15–70 років	64,9	65,3	65,3	65,8	62,8
3. Зайнятість населення, тис. осіб	564,9	566,4	562,7	562,1	524,5
4. % до економічно активного населення у віці 15–70 років	58,4	59,3	59,4	59,9	56,3
5. Безробіття населення (за методологією МОП), тис. осіб	62,4	57,7	55,8	55,2	59,8
6. Рівень безробіття, % (за методологією МОП)	9,9	9,2	9,0	8,9	10,2

Джерело: [5]

Як свідчать дані таблиці 3, протягом 2010–2015 років економічно активне населення має тенденцію до зменшення: з 627,3 тис. осіб у 2010 році до 584,3 тис. осіб у 2014 році; також збільшується частка цього населення: із 64,9 % у 2010 році до 62,8 % у 2014 році. Так, протягом 2010–2013 років кількість зайнятого населення знаходиться приблизно на одному рівні, а у 2014 році кількість зайнятого населення зменшується на 37,6 тис. осіб. Прямопропорційно відбуваються зміни і в рівні зайнятості.

Кількість безробітних (за методологією МОП) складала у 2010 році 62,4 тис. осіб та поступово зменшувалася, і у 2013 році вже становила 55,2 тис. осіб, проте 2014 рік характеризується суттєвим

зростанням безробіття, яке складає 59,8 тис. осіб, що на 4,6 тис. осіб (на 8,35 %) більше порівняно з минулим роком. Рівень безробіття за методологією МОП у 2010 році складав 9,9 %, протягом 2011–2013 років рівень безробіття знижується до 8,9 %, а у 2014 році відбувається його зростання до 10,2 %. З даних показників можна зробити висновок, що безробіття у регіоні зростає, що негативно впливає на формування і використання людського капіталу.

Паралельно з безробіттям і зайнятістю прослідкуємо попит і пропозицію робочої сили на ринку праці Черкаського регіону (табл. 4).

Таблиця 4

Попит і пропозиція робочої сили на ринку праці Черкаського регіону

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість зареєстрованих громадян, незайнятих трудовою діяльністю, тис. осіб	25,8	24,8	26,1	22,2	26,2
Потреба у працівниках на заміщення вільних робочих місць, тис. осіб	0,3	1,5	0,2	0,5	0,4
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	89	140	167	43	65

Джерело: [5]

Зміни, що відбуваються у кількості безробітних і рівні безробіття, впливають на ту ситуацію, яка відбувається на ринку праці. Так, серед безробітних за методологією МОП кількість офіційно зареєстрованих громадян у 2010 році становила 25,8 тис. осіб, а навантаження на одне робоче місце – 89 чол. Найбільше навантаження на одне робоче місце, згідно з потребою у працівниках на заміщення вільних робочих місць, було у 2012 році (140 осіб). На кінець аналізованого періоду, в 2014 році, кількість зареєстрованих безробітних становить 26,2 тис. осіб, а навантаження на одне вільне робоче місце – 65 чол.

Зміна ситуації на регіональному ринку праці є важливим фактором формування цивілізованого рівня життя широких верств населення, забезпечення соціальної захисту, створення громадянського суспільства і середнього класу. Уже сьогодні сприяння підприємницькій ініціативі безробітних здійснюється через надання правової, фінансової та організаційної підтримки під час започаткування ними власної справи.

Джерелом функціонування і нагромадження людського капіталу є заробітна плата, рівень реальної заробітної плати коливається за роками, що відповідно впливає на рівень розвитку людського капіталу в Черкаському регіоні. Заробітну плату правомірно розглядати і як форму економічної реалізації права власності на ресурс праці, і як форму доходу від людського капіталу, носієм якого є найманий працівник.

Існує тісний зв'язок між ВВП на душу населення і середньомісячною заробітною платою, збільшення розміру інвестицій у людський капітал приводить до збільшення розміру оплати праці і зростання ВВП, а також до зростання продуктивності праці та задоволення потреб населення.

Проаналізуємо статистичні дані, представлені в таблиці 5.

Таблиця 5

Номинальна і реальна заробітна плата у Черкаському регіоні

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1. Середньомісячна заробітна плата номінальна, грн	1835	2155	2508	2682	2829
2. У % до прожиткового мінімуму для працездатних, осіб	199,0	214,6	221,1	220,2	232,3
3. Реальна заробітна плата, у % до попереднього року	113,1	109,5	116,0	107,9	93,7

Джерело: [5]

Показник середньомісячної заробітної плати у Черкаському регіоні протягом 2010–2014 років має тенденцію до збільшення. Так, номінальна заробітна плата протягом п'яти вказаних років зросла майже на 1000 грн, у той час як реальна заробітна плата порівняно з попереднім роком за 2010–2013 роки становила 107–116 %. Проте у 2014 році відбулося падіння реальної заробітної плати до 93,7 % порівняно з 2013 роком. Оскільки відбувається зменшення реальної заробітної плати, це відчить про те, що у 2014 році індекс споживчих цін зростав швидшими темпами, ніж середньомісячна заробітна плата, а такі показники, як мінімальна заробітна плата і прожитковий мінімум, були заниженими.

Основним фактором, який впливає на розвиток людського капіталу, є освітній фактор. На даному етапі розвиток освіти відбувається уповільненими темпами через недостатній рівень фінансування, а недостатній рівень освіти, в свою чергу, не задовольняє у повній мірі вимоги інноваційно-інформаційної економіки [2]. Якщо оглянути статистику Черкаського регіону (табл. 6), то побачимо, що за останні п'ять років (2010–2014 рр.) кількість загальноосвітніх навчальних закладів щорічно зменшувалася: з 679 у 2010 році до 643 у 2014 році; кількість учнів, які навчалися у цих навчальних закладах, зменшилася з 118 тис. осіб у 2010 році до 109,8 тис. осіб у 2014 році. Зменшення кількості шкіл відбувається через скорочення кількості учнів у сільській місцевості, оскільки щороку закриваються малочисельні загальноосвітні навчальні заклади. Кількість професійно-технічних навчальних закладів протягом років, за якими проводився аналіз, залишалася сталою – 23, як і випуск кваліфікованих робітників цих закладів – 5,3 тис. осіб.

Таблиця 6

Освітні навчальні заклади у Черкаському регіоні

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів	679	664	659	645	643
2. У них учнів, тис. осіб	118	115,2	112	109	109,8
3. Кількість професійно-технічних навчальних закладів	23	23	23	23	23
4. Випуск кваліфікованих робітників професійно-технічних навчальних закладів	5,3	5,4	5,0	5,3	5,3
5. Кількість ВНЗ I–II рівнів акредитації	12	13	13	13	12
6. У них кількість студентів, тис. осіб	4,1	3,3	3,4	3,4	2,7
7. Кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації	6	6	6	6	5
8. У них кількість студентів, тис. осіб	7,9	6,5	6,9	6,9	6,8

Джерело: [5]

Кількість ВНЗ I–II рівнів акредитації становить 12 як у 2010 р., так і в 2014 р.; протягом 2011–2013 років їх було 13, але у 2014 році стало знову 12. Проте кількість студентів у них мала стійку тенденцію до зменшення: від 4,1 тис. осіб у 2010 році до 2,7 тис. осіб у 2014 році. Аналогічна ситуація спостерігається і серед навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Протягом 2010–2013 рр. їх було 6, а у 2014 стало 5. Кількість студентів у них скоротилася з 7,9 тис. осіб у 2010 році до 6,8 тис. осіб у 2014 році. До цього слід додати, що якість освітньої підготовки не завжди висока, а також те, що випускники, які не мають досвіду роботи за спеціальністю, стикаються з труднощами при працевлаштуванні, а отже, змушені шукати роботу за межами регіону, переважна більшість у столиці України і за межами України. До того ж, як показує аналіз даних на ринку праці, кількість випускників ВНЗ у декілька разів перевищує кількість вакансій, що пропонують роботодавці на регіональному ринку праці.

Для якісного відтворення і розвитку людського капіталу суттєве значення мають показники, що стосуються охорони здоров'я, зокрема забезпечення населення медичним персоналом і можливістю отримання медичних послуг.

За даними таблиці 7, кількість лікарів усіх спеціальностей Черкаського регіону протягом 2010–2011 рр. становила 5 тис. осіб, а у 2012–2014 роках зменшилась до 4,8 тис. осіб. Показник кількості лікарів на 10 тис. населення протягом останніх п'яти років становить

38–39 чол. Кількість середнього медичного персоналу також зменшується: з 13,5 тис. осіб у 2010 році до 12,6 тис. осіб у 2014 році, що призводить до зменшення такого персоналу на 10 тис. населення: з 105 осіб у 2010 році до 100 осіб у 2014 році.

Таблиця 7

Заклади охорони здоров'я та медичні кадри у Черкаському регіоні

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1. Кількість лікарів, тис. осіб	5,0	5,0	4,8	4,8	4,8
2. Кількість лікарів на 10 тис. населення	39	39	38	38,3	38,5
3. Кількість середнього медичного персоналу, тис. осіб	13,5	13,3	12,7	12,7	12,6
4. Кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. населення	105,5	104,2	100,6	101,1	100,8
5. Кількість лікарняних ліжок, тис.	11,5	11,0	10,8	10,7	10,7
6. Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення	89,3	86,6	85,2	85,5	85,9

Джерело: [5]

Одним із показників, що характеризує можливість лікування населення, є кількість лікарняних ліжок. У 2010 році вона становила 11,5 тис., що у розрахунку на 10 тис. населення – 89 місць, а у 2014 році – 10,7 тис. ліжок, що становить 85,9 лікарняних ліжок відповідно. Зменшення медичних кадрів негативно впливає на формування і розвиток людського капіталу. Слід відмітити, що зменшення кількості лікарняних ліжок відбувається за рахунок скорочення кількості лікарень у сільській місцевості, перетворення їх на фельдшерсько-акушерські пункти (ФАП), що спричиняє певні незручності з наданням кваліфікованої медичної допомоги, у тому числі працездатному населенню.

Розвиток людського капіталу, підвищення його інтелектуального рівня можливий за розвитку закладів культури та мистецтва. Закладами культури є театри, концертні організації, музеї, бібліотеки, демонстратори фільмів, клубні заклади тощо.

Засоби масової інформації та книговидавництва також мають суттєвий вплив на розвиток людського капіталу.

Якщо аналізувати заклади культури і мистецтва (табл. 8), то в Черкаському регіоні два театри: Черкаський академічний обласний український музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка та

Черкаський обласний академічний ляльковий театр. Музеїв протягом останніх п'яти років налічується 25–27. За період 2010–2014 рр. відбулося скорочення кількості бібліотек: з 745 у 2010 році до 734 у 2014 році, демонстраторів фільмів – з 136 до 67 відповідно, клубних закладів – з 746 до 740 відповідно. Випуск книжок і брошур за кількістю видань за цей час зростає із 408 найменувань у 2010 році до 469 найменувань у 2014 році, натомість тираж цих видань коливається у межах від 193,9 тис. примірників у 2013 році до 285,5 тис. примірників у 2010 році.

Таблиця 8

Заклади культури і мистецтва у Черкаському регіоні

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1. Заклади культури та мистецтва, у тому числі:					
театри	2	2	2	2	2
музеї	27	25	26	27	27
бібліотеки	745	740	740	740	734
демонстратори фільмів	136	277	150	107	67
клубні заклади	746	744	744	740	740
2. Випуск книжок та брошур					
кількість видань	408	442	446	460	469
тираж видань, тис. примірників	285,5	197,9	217,1	193,9	225,9
3. Випуск періодичних видань					
кількість видань	40	34	39	35	37
тираж видань, тис. примірників	88,8	150,1	228,1	206,3	155,7

Джерело: [4]

Випуск регіональних періодичних видань за кількістю знаходиться межах від 34 до 40, позитивною тенденцією є зростання тиражу вказаних видань: з 88,8 тис. примірників у 2010 році до 228,1 тис. примірників у 2013 році, проте останні два роки тираж скорочується і у 2014 році становив 155,7 тис. примірників, що складає 75 % до показників 2013 року. Скорочення тиражу періодичних і книжкових видань призводить до зменшення бібліотечних фондів та їхнього морального застаріння. Зміни, які відбуваються у суспільстві, вимагають сучасних поглядів на ситуацію в Україні та світі, тому бібліотечні фонди потребують постійного оновлення.

Для розвитку людського капіталу необхідно здійснювати інвестиції в його активи. Недооцінка впливу людських і мотиваційних факторів щодо розвитку людського капіталу та його взаємозв'язку із розвитком промислового виробництва негативно впливає на активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності Черкаського регіону [6]. Інвестування у людський капітал може здійснюватись як за рахунок державного бюджету, так і бюджету громадських фондів, коштів підприємств, освітніх закладів, інвестування самими

працівниками, зокрема сімейного бюджету, власного бюджету [7]. Проаналізуємо капітальні інвестиції у розвиток людського капіталу Черкаського регіону за даними таблиці 9.

Таблиця 9

Капітальні інвестиції у розвиток людського капіталу в Черкаському регіоні

Показник, тис. грн	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Освіта	30 284	21 528	14 246	20 394	17 664
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	51 227	36 578	72 878	25 565	35 008
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	7073	11 575	5074	13 829	5281
Професійна, наукова і технічна діяльність, у тому числі:	41 491	31 667	25 504	26 860	22 048
Діяльність у сферах права і бухгалтерського обліку, архітектури й інжинірингу, технічні випробування та дослідження, діяльність головних управлінь (хед-офісів)	34 122	26 597	17439	15 300	17 527
Наукові дослідження і розробки	2055	1954	2823	6850	3323
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова і технічна діяльність	5314	3116	5242	4710	1198
Разом	99 791	79 820	103 456	66 254	62 337

Джерело: [4]

Основною сферою формування людського капіталу є освіта. Зменшення фінансування у сфері освіти у 2014 році приводить до скорочення кількості студентів у ВНЗ усіх рівнів акредитації, оскільки скорочується кількість бюджетних місць, а через падіння рівня реальних доходів населення абітурієнти не мають можливості навчатися за контрактом.

Збільшення інвестицій на охорону здоров'я і надання соціальної допомоги у 2014 році становило 37 % порівняно з 2013 роком, але це менше 50 % проти суми інвестицій 2012 року. Таким чином, спостерігається висока смертність населення, збільшення від'ємного природного приросту. Такі показники є наслідком низького рівня життя. За даними Міністерства фінансів України, за січень – вересень 2015 року рівень інфляції становив 41,4 %, дані про індекс інфляції за категоріями товарів і послуг свідчить, що найбільше зростання цін відбулося на природний газ – 453,4 %, житло і комунальні послуги – 127,9 %, електроенергію – 66,9 %, на продовольчі товари – 34,2% [8].

Відбувається скорочення інвестицій на мистецтво, спорт, розваги і відпочинок: у 2014 році майже на 60 % порівняно з 2013 роком. Збільшення витрат на ці заходи приведе до покращення відтворення

робочої сили і забезпечить культурний розвиток регіону. Розвиток людського капіталу є неможливим без професійної, наукової та технічної діяльності. Проте відбувається різке скорочення інвестицій у цій сфері, даний показник за 2014 рік є найменшим за останні 5 років. Інвестиції у людський капітал по Черкаському регіону загалом у 2014 році становлять 62,5 % від 2010 року.

ВИСНОВКИ

Отже, результати проведеного аналізу щодо складових формування і розвитку людського капіталу свідчать про зниження показників усіх чинників, що його формують. Для розвитку людського капіталу необхідне залучення інвестування у його формування і використання інших джерел, крім коштів державного і місцевого бюджетів, що б сприяло забезпеченню сталого зростання матеріального та культурного рівня життя громадян і соціально-економічного розвитку Черкаського регіону.

Аналіз формування і динаміки розвитку людського капіталу Черкаського регіону дав можливість виокремити основні проблеми, які уповільнюють розвиток людського капіталу регіону і на які необхідно здійснювати вплив, зокрема:

- демографічна проблема регіону;
- падіння рівня реальних доходів населення;
- поглиблення невідповідності попиту і пропозиції на регіональному ринку праці;
- відтік «тіньових» висококваліфікованих фахівців з регіону, в тому числі з ризиком втрати можливостей розвитку ІТ-сфери.

Отже, використання можливостей для зменшення розриву між очікуваннями і поточним рівнем розвитку описаних процесів щодо формування та використання людського капіталу в подальших дослідженнях дозволить побудувати модель розвитку людського капіталу Черкаського регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck-oda.gov.ua/docs/2015/strategy_2020.pdf.
2. Федулова С. О. Регулювання процесів формування та використання людського капіталу регіонів України : автореф. дис. ... канд. екон. наук / С. О. Федулова. – Дніпропетровськ, 2012. – 28 с.
3. Мякотіна Н. А. Розвиток і використання людського капіталу на державному та регіональному рівнях : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Н. А. Мякотіна. – Донецьк, 2011. – 36 с.
4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, КОО, 2001. – 254 с.
5. Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.
6. Ус Г. О. Інвестиційно-інноваційний регіональний розвиток промисловості (на прикладі Черкаської області) / Г. О. Ус, Т. С. Непомняща // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент : наук. журнал. – 2008. – № 1(3). – Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і

менеджменту, 2008. – С. 88–100. 7. Павленко Л. І. Оцінка стану інвестування в розвиток людського капіталу в Україні / Л. І. Павленко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент : наук. журнал. – 2014. – № 2 (17). – Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, – 2014. – С. 33–42. 8. Індекс інфляції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>.

Дата надходження до редакції – 14.09.2015 р.

УДК 332.14:330.322

Сарана Л. А.¹

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Проведено аналіз підходів до визначення сутності інвестицій як складової фінансового забезпечення регіонального розвитку і доведено, що інвестиції слід розглядати в динаміці, як цілісний процес, в ході якого відбувається послідовна зміна форм вартості та реалізується динамічний зв'язок елементів інвестицій.

***Ключові слова:** інвестиції, капітальні вкладення, інвестиційна діяльність, фінансова складова, регіональний розвиток.*

ВСТУП

Реалізація нового курсу на реформи та системну модернізацію країни передбачає перетворення структур, форм і способів економічної діяльності та зміну ділової активності в економіці. Розвиток ринкової економіки безпосередньо впливає на зміну структури інвестиційного ринку. Інвестиції становлять глибинну основу господарювання і визначають процес економічного зростання в цілому. На сьогодні інвестиції є одним із ключових засобів забезпечення умов виходу з фінансово-економічної кризи, структурних перетворень в економіці, науково-технічного розвитку, зростання якісних показників господарювання.

Проблема залучення інвестицій і підвищення рівня інвестиційного клімату країни та її регіонів є досить актуальною, успішне вирішення якої впливає на темпи подальших соціально-економічних перетворень в Україні і в кінцевому підсумку забезпечує стає економічне зростання.

¹ Рецензент – д. е. н., доцент Яценко О. В.

Проблеми інвестування протягом тривалого періоду часу знаходяться в центрі уваги економічної науки. Поняття «інвестиції» широко використовується економістами, підприємцями, політиками, проте часто воно трактується вузько або помилково. Під інвестиціями розуміють капітальні вкладення. В цьому випадку розглядається тільки та частина інвестицій, яка вкладається у придбання основних активів та/або їхню модернізацію. В економічній літературі зустрічається також таке поняття, як споживчі інвестиції, під якими розуміють придбання споживчих товарів. У разі їхнього придбання не для перепродажу вкладення у споживчі товари не можна відносити до інвестицій, оскільки у майбутньому вони не приносять прибутку.

Іноді до інвестицій зараховують тільки довгострокові вкладення, хоча інвестиції можуть носити і короткостроковий характер, або вкладення у грошовій формі, хоча інвестиції можуть бути здійснені у формі акцій, векселів, оборотних активів, гудвілу.

Тому вивчення понятійно-категоріального апарату дослідження інвестицій є досить важливим при забезпеченні сталого регіонального розвитку.

Проблемі визначення сутності інвестицій як складової фінансового забезпечення регіонального розвитку присвячено багато праць та досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема Бланка І., Меркулова Я., Маковецького М., Амоші О., Антонюк Л., Кейнса Дж., Самуельсона П., Макконнелла К. та багатьох інших. Незважаючи на виняткову увагу дослідників, досі не вироблено універсального визначення сутності поняття «інвестиції», яке б задовольняло потреби як теорії, так і практики, а також адекватного з позиції конкретного суб'єкта їхнього здійснення (держави, регіону, господарюючого суб'єкта).

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є узагальнення понятійно-категоріального апарату в частині визначення економічної сутності інвестицій як складової фінансового забезпечення регіонального розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах глобалізаційних змін інвестиційна діяльність є одним із ключових елементів фінансового забезпечення регіонального розвитку. Для забезпечення економічного зростання і розширеного відтворення на території визначальне значення має вкладення капіталу в галузі економіки регіону, тобто інвестиційна діяльність. Під інвестиційною діяльністю розуміють сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Вона може здійснюватися у формі приватного інвестування, державного інвестування, іноземного інвестування,

спільного інвестування коштів і цінностей фізичними та юридичними особами, резидентами і нерезидентами [1].

Незважаючи на виняткову увагу дослідників, досі не вироблено універсального визначення сутності поняття «інвестиції». Ще у 80-х рр. ХХ ст. термін «інвестиції» практично не використовувався для аналізу відтворювальних процесів і був тотожним поняттю «капітальні вкладення». Інвестиції трактувалися як «довгострокові вкладення капіталу в промисловість, сільське господарство, транспорт та інші галузі народного господарства» [2, с. 23].

Розвиток ринкових відносин і переклад наукових робіт зарубіжних авторів (С. Брю [3, с. 208], Дж. Кейнса [4, с. 104], К. Макконнелла [3, с. 220], С. Фішера [5, с. 68], П. Самуельсона [6, с. 238], У. Шарпа [7, с. 44] та ін.) сприяв поширенню терміна «інвестиції» у вітчизняній науці. Термін «інвестиції» тісно пов'язаний з терміном «заощадження». Так, Дж. Кейнс говорив про те, що заощадження й інвестиції «повинні бути рівні між собою, оскільки кожна з них дорівнює перевищенню доходу над споживанням» [4, с. 305]. Заощадження є лише необхідною ланкою інвестиційного процесу. Інвестиції передбачають заощадження, але не всі заощадження стають інвестиціями. Інвестиціями є лише ті кошти, які прямо або побічно використовуються власником для розширення виробництва з метою одержання доходу. Тому стратегічною метою інвестицій є одержання доходу.

У європейській та американській науковій думці поширене поняття «інвестиції», яке полягає в тому, що вони розцінюються як вкладення капіталу з метою його примноження у майбутньому. Однак деякі дослідники розрізняють поняття «інвестиції» та «вкладення капіталу», розуміючи під вкладенням капіталу придбання фінансових активів, а під інвестиціями – засобів виробництва. Підкреслюючи матеріально-речовинний зміст інвестицій як витрат на будівництво, розширення, реконструкцію і технічне переозброєння діючих підприємств, придбання машин, устаткування, інвентарю, інструменту, проектно-дослідницькі роботи й інші витрати [8, с. 105], можна говорити про те, що це все витрати, які спрямовані у відтворення основних засобів. Хоча інвестиції можуть бути спрямовані не лише на відтворення основних засобів, а й у нематеріальні та оборотні активи.

На макроекономічному рівні інвестиції слід розглядати як одну зі складових частин національного доходу країни, що відіграє найважливішу роль у її економічному зростанні. Під інвестиціями розуміють вкладення реальних і фінансових ресурсів (капіталу) у всіх його формах у проекти, реалізація яких приводить до приросту реального багатства у матеріально-речовій, грошовій, інформаційній та інших формах за рахунок перерозподілу капіталу в суспільстві [9, с. 23].

Існують два підходи до визначення економічної сутності інвестицій: витратний і ресурсний. Витратний підхід до визначення інвестицій полягає в тому, що інвестиції розуміються як витрати на відтворення, збільшення й удосконалення основних засобів. Проте з переходом до ринкової економіки витратний підхід втратив свою ефективність і призвів до зниження ефективності існуючої господарської системи. В свою чергу, це привело до повернення до ресурсного підходу, за якого інвестиції являють собою фінансові кошти, призначені для відтворення основних засобів.

За даним підходом, Дж. М. Кейнс говорив про те, що інвестиції – це та частина доходу за поточний період, що не була використана для споживання, поточний приріст цінностей капітального майна в результаті продуктивної діяльності протягом певного періоду [4, с. 308]. Тому інвестиції у західній літературі розглядаються через єдність двох складових ресурсів (капітальних цінностей) з метою нагромадження доходу і вкладень (витрат).

Оскільки інвестування – це процес витрачання коштів у даний час для одержання доходу в майбутньому, то існують два фактори, що характеризують цей процес: час і ризик. Визначення інвестицій через вкладення, «що приносять вигоду», не є точним, оскільки існують інвестиційні проекти, які не приносять інвесторам безпосередніх вигід. Порівнювання очікуваних вигід у майбутньому є некоректним, оскільки багато операцій, пов'язаних зокрема із вкладеннями у цінні папери, споконвічно розраховані на одержання разового результату в короткостроковому періоді [10, с. 28].

Існує ще один підхід, що визначає інвестиції як вкладення у цінні папери. Твердження того, що інвестиції – це вкладення коштів, є доволі вузьким, оскільки інвестування капіталу може бути не тільки в грошовій формі та вкладенням у цінні папери, але і в таких формах, як майнова і нематеріальна.

Вперше з переходом економіки України до ринкових відносин поняття інвестицій було визначено законодавчо з прийняттям у 1991 р. Закону України «Про інвестиційну діяльність», згідно з яким інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [1].

У сучасних вітчизняній і зарубіжній науковій думці існує безліч підходів до визначення інвестицій як важливого інструменту фінансового забезпечення регіонального розвитку (табл. 1).

Провівши аналіз різних джерел вітчизняних і зарубіжних авторів, можна виокремити найбільш поширені підходи до визначення інвестицій. З однієї точки зору, інвестиції розглядаються як сукупність здійснених витрат або як вкладення капіталу. Основним недоліком цих

підходів є те, що інвестиції розглядаються статично, тобто виділяється який-небудь один з елементів інвестицій (витрати або ресурси) і надається пріоритет окремій стадії руху інвестицій: виробничій або грошовій. Тому інвестиції слід розрізняти як цілісний процес, що полягає у послідовній зміні форм вартості та реалізується динамічний зв'язок елементів інвестицій.

Таблиця 1

Вітчизняні та зарубіжні дослідження підходів до визначення сутності інвестицій

Визначення	Автор
1	2
Інвестиції – вкладення капіталу в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання поточного доходу або забезпечення зростання його вартості в майбутньому періоді	І. А. Бланк
Інвестиції – довгострокові вкладення економічних ресурсів з метою створення та отримання чистого прибутку в майбутньому, що перевищує загальну початкову величину інвестицій	Я. С. Меркулов
Інвестиції – це вкладення коштів (внутрішніх і зовнішніх) в різні програми та окремі заходи (проекти) з метою організації нових, підтримки і розвитку діючих виробництв (виробничих потужностей), технічної підготовки виробництва, отримання прибутку та інших кінцевих результатів, наприклад, природоохоронних, соціальних та інших	В. Г. Златогоров
Інвестиції – це вкладення заощаджень всіх учасників економічної системи як в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, так і в цінні папери та інші активи з метою отримання доходу (прибутку) або досягнення позитивного (соціального) ефекту	М. Ю. Маковецький
Інвестиції – це сукупність витрат, які реалізуються у формі цілеспрямованого вкладення капіталу на певний строк у різні галузі і сфери економіки, в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності для отримання прибутку (доходу) і досягнення як індивідуальних цілей інвесторів, так і позитивного соціального ефекту	Г. П. Подшиваленко
Інвестиції – це «... приріст цінності капітального майна внаслідок виробничої діяльності даного періоду ... та частина доходу за даний період, яка не була використана для споживання», «... придбання окремою особою або корпорацією будь-якого майна, старого чи нового, будинку чи машини, цінних паперів на фондовій біржі й т. д.»	Дж. Кейнс
Інвестиції – це витрати на будівництво нових заводів, на верстати й устаткування з тривалим терміном служби і т. д.	К. Макконнелл С. Брю
Інвестиції (або капіталовкладення) – це приріст запасу капіталу країни, тобто будівель і споруд, машин і обладнання, а також товарно-матеріальних запасів протягом року. Реалізація інвестицій пов'язана з відмовою від поточного споживання заради збільшення майбутнього споживання	П. Самуельсон

Продовження табл. 1

1	2
«... у найбільш широкому сенсі слово «інвестувати» означає: розлучитися з грошима сьогодні, щоб отримати велику їхню суму в майбутньому. Віддавати гроші доводиться зараз і в певній кількості. Винагорода надходить пізніше, якщо надходить взагалі, і його величина заздалегідь невідома»	У.Ф. Шарп Г. Дж. Александер Дж. В. Бейлі
Інвестиції – це будь-який інструмент, в який можна помістити гроші, розраховуючи зберегти або примножити їхню вартість та/або забезпечити позитивну величину доходу	Л. Д. Гітман М. Д. Джонк
Інвестиції – це використання капіталу з метою отримання додаткових коштів або шляхом вкладення в привабливі інвестиційні проекти (прибуткові підприємства) або за допомогою участі в ризикованому (венчурному) проекті, спрямованому на отримання прибутку	Дж. Доунс Дж. Е. Гудман
Інвестиції – це витрачання сьогодні грошових або інших засобів в очікуванні отримання майбутніх вигод	З. Боді А. Кейн А. Дж. Маркус

Джерело: [9, с. 154; 11, с. 33; 12, с. 85; 13, с. 46; 14, с. 71; 4, с. 109; 3, с. 211; 6, с. 238; 7, с. 45; 15, с. 61; 16, с. 180; 17, с. 75]

Також один із недоліків представлених визначень поняття «інвестиції» полягає в тому, що ресурсами є тільки грошові кошти. Проте капітал може вкладатися і в нематеріальні активи, рухоме і нерухоме майно, різні фінансові інструменти тощо.

Варто зазначити, що деякі проаналізовані визначення інвестицій не мають результативності вкладень або результатом є лише отримання доходу, що не завжди є правильним, оскільки результатом інвестиційної діяльності може бути також досягнення певного позитивного ефекту: соціального, екологічного, інноваційного, підвищення конкурентоспроможності економіки країни.

Співставлення категорій «інвестиції» та «капітальні вкладення» є дещо некоректним, оскільки поняття «інвестиції» є набагато ширшим за поняття «капітальні вкладення». Капітальні вкладення – це одна з форм інвестицій, а не тотожна їй, оскільки інвестиції можуть вкладатися не лише у відтворення основних засобів, а й у створення нових підприємств, придбання цінних паперів, нематеріальних активів, у інформаційні ресурси і т. д. Деякі вітчизняні автори, даючи визначення поняттю «інвестиції», спиралися на норми Закону України «Про інвестиційну діяльність» і, в свою чергу, акцент робили на капітальні вкладення.

Трансформаційні процеси в економіці та певний період розвитку економічної політики мали значний вплив на становлення і розвиток інвестиційної проблематики. Розвиток інвестицій як елементу фінансового забезпечення регіонального розвитку вимагає

систематизації різних підходів у формуванні понятійно-категоріального апарату дослідження.

В інвестиційній теорії можна констатувати зміщення інтересів дослідників із категоріально-понятійного апарату до механізмів управління інвестиційним процесом, комплексного аналізу його результатів, інвестиційних аспектів галузевого і регіонального розвитку, що вимагає практика реалізації інвестиційної діяльності у сформованих умовах господарювання.

Інвестиційний клімат, що являє собою сукупність політичних, правових, економічних і соціальних умов, які забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних і закордонних інвесторів, має безпосередній вплив на фінансову безпеку держави та її регіонів. Тому держава повинна забезпечити формування привабливого інвестиційного клімату і гарантувати інвесторам недоторканність їхнього капіталу та можливість його повернення з відповідним прибутком.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна визначити основні ознаки інвестицій і сформулювати єдине визначення категорії, яке відповідатиме сучасним соціально-економічним умовам функціонування вітчизняного бізнес-середовища. Основними характеристиками економічної сутності інвестицій є:

1. Інвестиції є об'єктом економічного управління. Вони входять до понятійно-категоріального апарату, що безпосередньо пов'язаний зі сферою економічних відносин та економічною діяльністю.

2. Інвестиції тісно пов'язані з капіталом (ресурсами, що створюються і використовуються для виробництва більшої кількості благ). Інвестиції є найбільш активною формою залучення накопиченого капіталу в економічний процес, при цьому капітал використовується в усіх його альтернативних формах і вкладається у будь-які об'єкти підприємницької та іншої діяльності, в різні галузі і сфери економіки.

3. Інвестиції завжди здійснюються з певною метою, що полягає у досягненні конкретного заздалегідь визначеного ефекту, який може мати як економічний (приріст суми інвестованого капіталу, позитивна величина інвестиційного прибутку, позитивна величина чистого грошового потоку тощо), так і позаекономічний характер (соціальний, екологічний та інший).

4. Дана категорія об'єднує ресурси (капітальні цінності), вкладення (витрати) і віддачу вкладених коштів як мотиву цього об'єднання. Тому інвестиції – це цілісний процес, що полягає у зміні форм власності, динамічному зв'язку елементів інвестицій та досягненні кінцевого результату інвестиційної діяльності (ресурси – витрати – результат).

5. Інвестиції є об'єктом ринкових відносин. Інвестиційні ресурси, товари та інструменти як об'єкти купівлі-продажу характеризуються попитом, пропозицією і ціною, а також сукупністю певних суб'єктів ринкових відносин. Тому інвестиційний ринок формується в умовах ринкової економіки, тісно пов'язаний з іншими ринками і зазнає впливу різноманітних форм державного регулювання.

6. Інвестиції безпосередньо пов'язані з фактором часу. При здійсненні інвестування має місце відмова від споживання сьогодні на користь майбутніх благ.

7. Інвестиції виступають носієм фактора ризику, оскільки інвестор, здійснюючи інвестиції, завжди усвідомлено йде на ризик, пов'язаний з можливим зниженням або неотриманням суми очікуваного інвестиційного доходу, а також можливої часткової або повної втрати інвестованого капіталу.

Таким чином, можна зробити висновок, що інвестиції як складову фінансового забезпечення регіонального розвитку слід розглядати не в статичі, а в динаміці, як цілісний процес, в ході якого відбувається послідовна зміна форм вартості та реалізується динамічний зв'язок елементів інвестицій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про інвестиційну діяльність : закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 47. – Ст. 646.
2. Эффективность использования капитальных вложений // Сб. утвержденных методов. – М. : Экономика, 1983. – 128 с.
3. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : пер. с 14-го англ. изд. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 972 с.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ. / Дж. М. Кейнс. – М. : Прогрес, 1978. – 479 с.
5. Фишер С. Экономика / Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. – М. : Дело, 1995. – 864 с.
6. Самуэльсон П. Экономика : в 2-х т. / П. Самуэльсон. – М. : Алгон, 1992. – 740 с.
7. Шарп У. Ф. Инвестиции / Уильям Ф. Шарп, Гордон Дж. Александер, Джеффри В. Бэйли. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 1028 с.
8. Борщ Л. М. Інвестування: теорія і практика : навч. посіб. / Л. М. Борщ, С. В. Герасимова ; Київський університет ринкових відносин, Феодосійська фінансово-економічна академія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 685 с.
9. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента : в 2-х т. Т. 2 / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1999. – 512 с. – С. 23.
10. Данілов О. Д. Інвестування : навч. посіб. / Данілов О. Д., Івашина Г. М., Чумаченко О. Г. – К. : Комп'ютерпрес, 2001. – 364 с.
11. Меркулов Я. С. Организация и финансирование инвестиций / Я. С. Меркулов. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 12.
12. Златогоров В. Г. Организация и планирование производства : практ. пособ. / В. Г. Златогоров. – Минск : ФУА информ, 2001. – 243 с.
13. Лавров Е. И. Инвестиции, финансовый рынок и экономический рост : монография / Е. И. Лавров, М. Ю. Маковецкий, Т. Н. Полякова / Омск. гос. ун-т им. Ф. М. Достоевского. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2007. – 500 с.
14. Инвестиционная деятельность : учебное пособие / Н. В. Киселева, Т. В. Боровикова, Г. В. Захарова и др. ; под ред. Г. П. Подшиваленко и Н. В. Киселевой. – М. : КНОРУС, 2006. – 432 с.
15. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования : пер. с англ. / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М. : Дело, 1997.
16. Доунс Дж. Финансово-инвестиционный словарь : пер. с англ. 4-го перераб. и доп. изд. / Дж. Доунс, Дж. Эллиот Гудман. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 586 с.
17. Боди Э.

Принципы инвестирования [Текст] : [пер. с англ. под ред. В. А. Кравченко] / Эви Боди, Алекс Кейн, Алан Маркус. – 4-е изд., пер. с англ. – М. : Вильямс, 2002. – 984 с.

Дата надходження до редакції – 21.09.2015 р.

УДК 332.1

Маниліч М. І., Штогринець Н. В.¹

ЗРІВНОВАЖЕНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Статтю присвячено питанням політики зрівноваженого розвитку гірського регіону, аналізуються основні підходи до вивчення проблеми, розглядаються проблеми розвитку сільського господарства у гірській місцевості та обґрунтування перспектив і бажаних напрямів розвитку регіону.

***Ключові слова:** сільське господарство, форми господарювання, розвиток регіону, земельні ресурси.*

ВСТУП

На сьогодні, враховуючи оцінку наявного стану забезпечення земельними, трудовими та іншими ресурсами гірської зони Карпат, можна стверджувати, що ці території мають значний потенціал для розвитку різних видів підприємницької діяльності, у тому числі й сільськогосподарського виробництва.

Основним чинником, що визначає економічну міцність селянських гірських господарств, є земля. Це означає, що поліпшення економічної позиції господарств вимагатиме розширення земельних сільськогосподарських ресурсів, що можливо, коли значна група власників таких господарств прийме рішення про їхній продаж або оренду.

Трансформаційні зміни спричинили практично повну концентрацію земель і виробництва у господарствах населення. Гірські селянські господарства характеризуються в середньому меншою економічною силою, меншими розмірами порівняно з низинними господарствами, а ключовим чинником, що найбільше впливає на такий стан, є низька продуктивність гірських господарств.

Тому обґрунтування теоретичних засад особливостей функціонування зрівноваженого розвитку гірського регіону дасть змогу зробити відповідні узагальнення, що є підставою для визначення перспектив і бажаних пріоритетних напрямків розвитку регіону.

¹ Рецензент – д. е. н., професор Євдокименко В. К.

Теорія підприємництва і підприємства достатньо широко висвітлена в економічній літературі, зокрема у працях класиків Х. Ансоффа, Ф. Візера, Дж. Мілля, П. Друкера, Н. Єрмоленкова, Є. Бем-Баверка, А. Маршала, М. Новакова, Н. Скворцова, С. Сімонді, Ф. Хаска, Й. Шумпетера [7, 8, 10], та в сучасній вітчизняній аграрній літературі у працях Ю. Губені, Т. Дудара, В. Зіновчука, В. Липчука, Ю. Лупенка, М. Маліка, С. Реверчука, П. Саблука, Г. Черевка [1, 2, 4, 5]. Не вдаючись в окремі класичні і сучасні підходи щодо їхньої сутності, які стали аксіоматичними, виокремимо те, що безпосередньо стосується теми дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є визначення змісту, сутності зрівноваженого розвитку сільського господарства та його вплив на розвиток регіону в цілому.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обґрунтування теоретичних засад розвитку сільського господарства у гірській місцевості та різних форм господарювання і проведений аналіз їхнього розвитку дав змогу зробити відповідні узагальнення, що є підставою для обґрунтування перспектив і бажаних напрямів розвитку.

Основні елементи політики зрівноваженого розвитку гірського регіону узагальнені в Концепції Державної програми сталого розвитку Українських Карпат як складової частини програми Європейського Союзу «Карпатський простір». Реалізувати концепцію передбачається через:

1. Створення сприятливих умов для подолання економічної депресивності гірських територій.
2. Підвищення стандартів соціального забезпечення і поліпшення умов проживання місцевого населення.
3. Збереження та розвиток етнокультурної спадщини.
4. Забезпечення охорони навколишнього природного середовища і техногенно-екологічної безпеки.

Це зумовлює потребу у формуванні нової моделі господарювання в горах, зокрема у сільському господарстві, спроможної забезпечити збалансований розвиток гірських територій, охорону навколишнього середовища і збереження природних ресурсів за одночасного забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства і регіону загалом та покращення рівня життя місцевого населення.

Маючи на увазі основні функції гірських земель, приймаючи за пріоритетну екологічну, а далі пристосовуючи до неї господарські функції, які забезпечують в цьому регіоні відповідне виконання демографічних функцій (і культурних також), необхідним є пошук

нової моделі формування сільського господарства, пристосованого до умов ринкової економіки.

Зрівноважений розвиток сільського господарства є складовою частиною розвитку всього регіону та його окремих територій. Тому його розгляд може проводитися лише з урахуванням політики регіонального і місцевого розвитку, особливостей і чинників, які визначатимуть перспективи економічного, соціального та екологічного розвитку.

Розвиток сільських гірських територій значною мірою узгоджується з Концепцією Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року [3], в якій основними пріоритетами визнано:

1. Підвищення конкурентоспроможності сільського і лісового господарства через підтримку їхньої реструктуризації, розвитку та інновації.

2. Покращення навколишнього середовища і ландшафту сільських територій.

3. Підвищення якості життя та диверсифікація економіки сільських територій.

4. Вдосконалення системи управління сільськими територіями [3].

У господарській діяльності, особливо пов'язаній із землеробством, збереження природного капіталу має фундаментальне значення, оскільки обумовлює можливості майбутнього розвитку. Його зменшення, у тому числі в результаті діяльності, яка призводить до деградації середовища, порушує основний принцип зрівноваженого розвитку, яким є принцип справедливості між поколіннями. Згідно з цим принципом господарювання мусить відбуватися в такий спосіб, щоб не створювати обмеження для задоволення потреб наступних поколінь. Це має особливо важливе значення у сільському господарстві, де, особливо в минулому столітті, доходило до деградації багатьох елементів екосистеми, що виникало із визнання зверхності (першочерговості) виробничої (економічної) функції над функцією середовища. Тим часом їхня рівнозначність зумовлює гармонійний і сталий розвиток сільського господарства у тривалому періоді. Однак це вимагає визнання концепції зрівноваженого розвитку як підстави, що визначає модель гірського сільського господарства у майбутньому.

Загальне поняття зрівноваженого розвитку мусить знайти відображення стосовно основної одиниці у сільському господарстві, якою є конкретне підприємство чи селянське господарство. Згідно з цим положенням зрівноважене господарювання – це систематичний розвиток господарства і збільшення рівня виробництва, що забезпечує зростання добробуту, модернізацію технічного обладнання,

збільшення продуктивності і безпеки праці, а також соціальної безпеки.

Підхід до рівноваги у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, безперечно, змінюється, свідченням чого є їхня участь у ринковій економіці з метою зрівноваженості найважливіших балансів зовнішніх ресурсів.

Основними засадами побудови показника оцінки ступеня зрівноваженості сільськогосподарського підприємства чи господарства мають бути:

1) вибір показників, насамперед зумовлений доступністю даних та їхнім ступенем агрегації;

2) необхідність пошуку показників, спроможних дати синтетичну оцінку господарства, його внутрішньої організації, а також зв'язків з оточенням, яким є сільська територія;

3) необхідність врахування зв'язків і взаємозв'язків між рослинництвом і тваринництвом, а також між домогосподарством і особистим селянським господарством;

4) узгодженість зі зрівноваженим розвитком оточення.

Правильний вибір напряму виробництва відповідно до природних та економічно-організаційних умов, підбір видів і порід тварин вимагають відповідного районування (локалізації) виробництва, сприяють підвищенню його ефективності, а тим самим реалізації виробничих і економічних цілей зрівноваженого сільського господарства.

Щоб досягти стану рівноваги, господарство повинно характеризуватися раціональною організацією праці та управління. Реалізація цих вимог вказує на необхідність виконання таких дій:

- ідентифікація існуючих ресурсів – чинників виробництва;
- ведення діяльності з метою отримання економічної вигоди;
- оптимізація використання наявних ресурсів;
- знання і використання існуючих переваг господарства (наприклад, його розміщення).

Подібно, як на рівні країни, рівноваги розвитку не можна отримати без досягнення відповідного рівня сільськогосподарського доходу, що забезпечує порівнянню з іншими сферами економіки оплату праці і ресурси на модернізацію та розвиток господарства. Реалізація цієї умови вимагає:

- розвитку «економічного мислення» та ефективного маркетингу;
- зниження витрат виробництва (збільшення конкурентоспроможності);
- пошуку альтернативних джерел доходів (наприклад, продукування біомаси на енергетичні цілі, агротуризм).

Кожен підприємець, включно із селянськими господарствами, як і будь-який інший господарський суб'єкт, маючи обмежені засоби чи

то землі, чи то праці, чи капіталу, чи всього разом, змушений раціонально господарювати ними. У гірській місцевості це особливо актуально: за умови надлишку робочої сили тут особливо значущими є чинники земельних ресурсів і капіталу. Тому повною мірою мають бути враховані засади раціонального використання ресурсів, до яких треба зарахувати такі:

1. Найбільш раціональне використання землі. Це впливає з обмеженості землі, її непереміщення. Нові землі для сільськогосподарського використання можуть з'явитися лише за рахунок інших угідь, що в гірській місцевості відсутнє, а з огляду на екологічні проблеми – недопустиме.

2. Раціональне використання праці й обладнання. Обмеженість використання технічних засобів у гірському сільському господарстві доводить, що основним продуктивним елементом виробництва тут є людина. Завданням її є організація середовища праці у найбільш ефективний спосіб. При цьому забезпечити повне використання праці та наявних засобів (особливо будівлі, споруди) можна лише на основі диференціації господарювання і переходу до несільськогосподарської зайнятості.

3. Максимальне використання продуктів праці. Вміле поєднання споживання і нагромадження в умовах можливостей власного споживання, збуту продукції і використання її для ведення іншої діяльності, наприклад, сільського туризму, передбачає проведення відповідних розрахунків і узгодженостей відповідно до потреби сім'ї та умов діяльності.

4. Прискорення обігу ресурсів, вкладених у виробництво. Ця засада узгоджується із попередньою, передбачаючи відповідну гармонію різних потреб, можливість розширення діяльності та підвищення продуктивності.

Беручи до уваги специфіку досліджуваного регіону, особлива увага має бути приділена раціональному використанню й охороні земель. Тому варто погодитися з думкою, що така програма повинна враховувати:

- оптимальне співвідношення між природоохоронною, виробничою і рекреаційною галузями в частині забезпечення їх земельними ресурсами, частково через обмеження значної розораності землі та збільшення лісових насаджень;

- потреби регіону в земельних ресурсах для використання їх у природоохоронних, рекреаційних, оздоровчих та індивідуальних цілях;

- виділення непродуктивних і деградованих земель у резервний фонд;

- освоєння нових територій з метою перетворення їх на рекреаційні та лікувально-оздоровчі райони [6, с. 130].

На нашу думку, особливу увагу слід приділити якнайкращому використанню природно-заповідного фонду, оскільки це найбільш інвестиційно привабливі території для ведення туристичного й екологічного бізнесу. Доцільним є моніторинг екологічного стану земель, їхньої придатності до ведення сільськогосподарської чи іншої діяльності, вирощування окремих сільськогосподарських культур, можливості та доцільності зміни цільового призначення.

Встановлення пропорцій між сільськогосподарськими і лісовими угіддями є важливою природною й економічною проблемою. Сьогодні її вирішення особливо нагальне, оскільки зниження окупності сільськогосподарської продукції, зменшення заняття в горах сільськогосподарським виробництвом призводять до зворотних тенденцій, ніж це мало місце понад сто років тому, тобто відбувається процес переважно непланового дикого заліснення гір.

Ще у семидесятих роках минулого століття, коли співвідношення між затратами і доходами господарств, у тому числі й гірських, були відносно вигідними, що давало змогу інтенсифікувати виробництво, польські вчені дійшли висновку, що верхня межа економічно доцільного сільськогосподарського господарювання в Карпатах проходить на висоті 1000 м над рівнем моря. «Території, розташовані вище від цієї висоти, повинні бути вилучені із сільськогосподарського використання, що, однак, не вимагає відмови від їх пасовищного використання» [9, с. 46].

Пропонується така крутизна схилів, як межа для окремих способів використання землі: орні землі повинні бути оброблювані плугом до крутизни схилів 10°, трави – до 20°, а вище повинен утримуватися ліс. Щодо структури угідь залежно від висоти над рівнем моря, пропонується, щоб до висоти 500 м орні землі зайняли 30–40 % загальної поверхні, природні кормові угіддя – 20–30 %, а ліси мають займати близько 30 %. За висоти 500–700 м над рівнем моря частка орних земель не повинна перевищувати 15–20 %, природні кормові угіддя – 20–30 %, а ліси – понад половину загальної площі (50–55%). При висоті 700–900 м над рівнем моря необхідно відмовитися від розорання земель, кормові угіддя повинні складати 15–20 % поверхні, а решту – 80–85 % – має займати ліс [9, с. 47]. Безперечно, можуть бути й інші підходи щодо використання землі і розподілу угідь залежно від рельєфу.

Ефективність змін, пов'язаних із альтернативним несільськогосподарським розвитком гірських територій, залежить значною мірою від структури потреб і мотивації, яка пробудить підприємництво горян і може стати найкращою гарантією економічних процесів на цих територіях. Можливості диверсифікації виробництва насамперед залежать від бажання власника господарства та його готовності до таких змін (табл. 1).

Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, виявили значні слабкості селянських господарств, а водночас і зниження їхніх доходів. Окрім того, зростаюче безробіття у містах і труднощі працевлаштування змусили міських жителів шукати нові джерела доходів на селі.

Таблиця 1

Рівень зацікавленості власників селянських господарств гірської зони новими функціями господарств

Напрями діяльності	Кількість відповідей	Частка, %
Виробництво на енергетичні цілі	2	1,0
Заліснення угідь	9	4,5
Перетворення господарства в екологічне	16	8,0
Перетворенням господарства на агротуристичне	18	9,0
Без змін	155	77,5
Разом	200	100,0

Джерело: [6]

Важливою умовою збалансованого господарювання у гірському регіоні є вміння перетворювати природні гірські перешкоди на переваги. Насамперед йдеться про багату культурну спадщину, краєвиди і пейзажі, високоякісні екологічно чисті продукти. Треба виходити з того, що збереження земель, сільськогосподарських і культурних ландшафтів у гірських районах є важливішим, ніж виробництво продукції. Методи планування мають бути спрямовані на активізацію економіки, заснованої на природних місцевих ресурсах.

ВИСНОВКИ

Модель розвитку сільськогосподарського виробництва у гірській зоні Карпат має бути результатом зрівноваженості розвитку природної, економічної і соціальної сфер. Зі зростанням висоти розміщення земельних ділянок повинні зменшуватися розораність земель і зростати частка природних кормових угідь. Форми господарювання, пов'язані з висотою, мають розвиватися: від фермерських до селянських господарств, від більших до менших господарств, від господарств товарного типу до споживчих. Обернено пропорційно залежно від висоти повинні поєднуватися сільськогосподарський і несільськогосподарський види діяльності.

1. Рівень зрівноваженого розвитку в сільському господарстві доцільно розглядати на основі основної структурної одиниці – суб'єкта господарювання з урахуванням запропонованих засад і підходів.

2. Підтримка гірського господарства гірської зони Карпат має бути у формі вдосконалення регіональної гірської політики, зокрема за

рахунок вдосконалення законодавчої бази, розробки спеціальних програм, більшої скерованості регіону на зрівноважений розвиток. Необхідне розширення діяльності органів місцевого самоврядування, передусім у напрямі вдалого позиціонування регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Губені Ю. Е. Підприємництво у сільському господарстві / Ю. Е. Губені. – Львів, 1996. – 71 с.
2. Дудар Т. Г. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи : монографія / Т. Г. Дудар, В. Т. Дудар. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 246 с.
3. Концепція Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.search.ligazakon.ua>.
4. Липчук В. В. Розвиток малого підприємництва у сільському господарстві / В. В. Липчук, С. В. Коробка. – Львів : Сполом, 2011. – 227 с.
5. Макаренко П. М. Економічне відтворення аграрного виробництва в умовах ринку : монографія / П. М. Макаренко, Т. В. Попова. – Мелітополь : Люкс, 2011. – 348 с.
6. Ступень М. Використання земель сільськогосподарського призначення в пореформений період : монографія / М. Ступень, С. Радомський, В. Пересоляк. – Львів : Сполом, 2011. – 195 с.
7. Реверчук С. К. Малий бізнес: методологія, практика і теорія / С. К. Реверчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 324 с.
8. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. – М. : Прогрес-М, 1982. – 454 с.
9. Analiza uzytkowania ziemi w Karpatach na tle srodowiska przyrodniczego /S. Jagla, R. Kostuch, S. Kurek, J. Pawlik-Dobrowolski // Problemy Zagospodarowania Ziemi gorskich. – 1983. – Z. 22. – S. 39–66.
10. Drukier P. F. Praktyka zarzadzania / P. F. Drukier. – Krakow, 1994. – 590 s.

Дата надходження до редакції – 13.10.2015 р.

УДК 332.02

Лишко С. В., Пригодюк О. М.¹

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В НАПРЯМКУ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті поглиблено досліджено особливості сталого розвитку регіону. Визначено різні економічні аспекти розвитку регіонів, які були запропоновані зарубіжною і вітчизняною науковою доктриною. Встановлено основні засади еволюційно-інституційного підходу до економічного розвитку. Визначено сутність регіональної економічної системи та здійснено її опис на основі використання системного підходу. Виділені критерії, якими повинна здійснюватися оцінка економічного потенціалу. Наведено можливі варіанти взаємодії

¹ Рецензент – д. е. н., професор Коломицева О. В.

регіональної економічної системи й економічного потенціалу, які можуть бути покладені в основу узагальненої оптимізаційної моделі, що виступає ядром етапу планування системи управління розвитком економічного потенціалу.

Ключові слова: *сталий розвиток, економічний потенціал, регіональна економічна система, системний підхід, оптимізаційна модель.*

ВСТУП

Характерною особливістю сьогодення є активний пошук ідей, підходів, методів і засобів модернізації як вітчизняної економіки в цілому, так і економіки кожного регіону. Вирішення таких глобальних завдань можливе лише за умови проведення глибокої інвентаризації використовуваних ресурсів і технологій, об'єктивного аналізу стану економіки регіонів, пошуку ефективних напрямків їхнього збалансованого зростання, що забезпечує перехід економіки на інноваційний шлях.

Економічна своєрідність регіонів, необхідність пошуку основних ознак їхньої класифікації, виявлення на цій основі як кластерів зростання, так і зон економічного занепаду з подальшим коригуванням ситуації в них на основі зовнішнього впливу – всі ці фактори роблять актуальною проблему виділення й аналізу спеціальних економічних категорій, що характеризують стан регіонів. Ці категорії повинні визначати сукупні економічні можливості регіонів, виступати основою, з одного боку, для ефективного розподілу фінансових ресурсів, з іншого – для порівняння регіонів.

У зв'язку з цим вирішення проблеми ефективної побудови економічної системи стає визначальним для економіки і суспільства в цілому.

Різні аспекти економічного потенціалу території досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема Адріанов В. А., Должанський І. З., Краснокутська Н. С., Нагірна В. П., Матковський Р. Б., Миско К. М., Олексюк О. І., Симіонов Р. Ю., Хомяков В. І., Федонін О. С., Шумська С. С., Юхновський І. В. та багато інших. Вивченню та узагальненню проблем регіонального розвитку присвятили свої роботи Білик Р. Р. [1], Вознюк М. А. [2], Гордієнко В. П. [3], Долженко І. І. [4], Грицаєнко М. І. [5], Ільченко В. І. [6], Ковальов А. І. [7], Коломієць І. Ф. [8] та ін. Разом з тим окремі питання використання економічного потенціалу в напрямку розвитку регіональної економічної системи потребують подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка критеріїв оцінки при аналізі стану регіональної економічної системи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення ефективності будь-якої системи включає виявлення об'єктивних можливостей системи та оцінку економічного результату від використання даних можливостей. Тому результат діяльності регіональної економічної системи багато в чому залежить від існуючих можливостей, від закладеного у системі потенціалу. Таким чином, необхідно визначити підходи до оцінки економічного потенціалу, запропонувати методiku його розрахунку, що складе основу визначення шляхів зростання регіональної економічної системи на основі реалізації економічного потенціалу.

Ефективне функціонування вітчизняної економіки в значній мірі визначається стійким розвитком регіонів, тому особливу увагу викликають питання підвищення ефективності розвитку регіональних економік. Зауважимо, що вплив зовнішніх умов на економіку регіонів різний, що пов'язано, насамперед, з різним рівнем їхнього економічного розвитку. Це видно на прикладі впливу на різні регіони країни світової економічної кризи.

Різні економічні аспекти розвитку регіонів розглядаються у рамках регіонознавства, регіонології, економічної географії, просторової економіки та регіональної економіки. До кінця XIX століття основна течія економічної думки розвивалася як теорія «точкової» економіки, поки Й. Тюнен, А. Вебер, В. Кристаллер не провели глибокі дослідження факторів економічного простору [2]. А. Леш розвинув й узагальнив теорії розміщення виробництва і розселення, а також розробив принципові основи теорії просторового економічного рівноваги. У 50-ті рр. XX ст. У. Айзард створив синтетичний міждисциплінарний напрямок – «регіональну науку» з метою вивчення регіону як цілісної системи.

Теоретичний простір для розробки соціальної політики у регіоні створює теорія про цілісність людських і природних систем, яку запровадив Михайло Туган-Барановський (1856–1919). Природні умови наймогутнішим чином впливають на устрій господарства певного народу і на успіхи в країні. Зроблений М. І. Туган-Барановським акцент не на матеріальних, а на духовних силах в економічному розвитку є принципово важливим і для розробки теорії регіоналістики. Українська регіоналістична традиція має багатьох послідовників цих поглядів, дослідження яких дістали світового визнання. У цьому зв'язку досить вказати на дослідження С. А. Подолинського про можливість людини за допомогою праці нагромаджувати сонячну енергію і теорію Володимира Вернадського (1863–1945) про ноосферу, тобто «сфери розуму», згідно з якою людина стала планетарною силою, хоча ці теорії не є суто регіональними. Вони мають безпосереднє відношення до обґрунтування сил регіонального розвитку, на які повинна бути

зорієнтована регіональна соціально-економічна політика. Окремі компоненти розвитку регіону досліджували науковці Львівського університету ім. І. Франка Ф. Заставний, О. Шаблій та ін. Завдяки цьому вдалося висвітлити багато аспектів розвитку економіки у регіоні, особливості її внутрішньої та зовнішньої інтеграції.

Основні принципи еволюційно-інституційного підходу до економічного розвитку і відмінності його від класичного ортодоксального наведені нижче:

- розглядаються економічні суб'єкти як неоднорідні у своїх інтересах і перевагах;
- передісторії досліджуваних економічних процесів віддається фундаментальне значення;
- на відміну від неокласичного підходу, де ідеальний ринок – модель досконалої конкуренції, еволюціоністи розглядають ринок як боротьбу новаторів із консерваторами;
- неокласики розглядають нерівноважний стан економіки як фактор нестабільності, що вимагає подолання. Еволюціоністи, навпаки, вважають нерівновагу однією з основних умов розвитку.

Методи і прикладний інструментарій досліджень регіональної економіки досить різноманітні. Так, У. Айзард запропонував у [7] детальну схему методів та інструментів регіональної економіки, у якій відбиваються їхні взаємозв'язки і застосування у різних сферах. Важливу роль у дослідженні проблем регіону відіграє математичне моделювання. Найбільш розробленими і використовуваними моделями регіональної економіки є моделі міжгалузевих матеріальних зв'язків, оптимізаційні, економетричні моделі, моделі розміщення та ін. Нині широке застосування у дослідженнях обчислювальної техніки привело до виникнення імітаційного моделювання. Розробка імітаційної моделі містить опис функціонування об'єкта на основі встановлених статистичних, аналітичних і логічних залежностей з метою дослідження об'єкта шляхом чисельного експерименту на комп'ютері. Незважаючи на активне застосування математичного моделювання, слід зазначити, що сфера його ефективного існування обмежується можливостями формалізації соціально-економічних ситуацій і станом інформаційного забезпечення розроблених моделей.

Для формалізованого опису регіональної економіки та підвищення ефективності дослідження ряд авторів пропонує використовувати системний підхід як напрям методології наукового пізнання і практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем, визначення і виявлення оптимальної структури системи, врахування впливу зовнішнього середовища, вибір оптимальних алгоритмів функціонування системи.

Під регіональною економічною системою (РЕС) будемо розуміти сукупність господарюючих об'єктів, розташованих на певній території

з досить однорідними природними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил, що вступають у відносини з приводу економічної діяльності та володіють цілісністю і єдністю.

У рамках системного підходу опишемо РЕС. Неподільна частина системи, обумовлена на основі заздалегідь уведених загальних принципів, для яких відомі основні характеристики, називається елементом системи. Елемент є межею розбиття системи з точок зору вирішення конкретного завдання і поставленої мети, тому в якості елементів РЕС можуть виступати різні об'єкти. Питання виділення елементної бази є основою побудови РЕС [1, с. 4].

По-перше, розмір будь-якої системи має відповідати цілям її розвитку і можливостям реалізації її функцій. Крім того, складові елементи системи взаємопов'язані, їхнє функціонування збалансовано. Будь-які зміни одного з елементів можуть викликати ланцюгову реакцію змін в інших частинах системи. Дана властивість системи може бути формалізована введенням і дослідженням структури елементного простору системи. Елементи, що мають різні стани, пов'язані різноманітними досить міцними матеріальними, фінансовими, інформаційними та іншими взаємодіями. Іншими словами, складна регіональна економічна система може діяти як потужна еластична мережа. При «перетягуванні» вузла (елементу системи) на новіше місце, що характеризується зміною стану елемента, він залишається там до тих пір, поки його утримують зовнішніми впливами. Варто його «відпустити», і він негайно займе попереднє положення. Для запобігання зворотних процесів і підтримки позитивних змін у станах елементів регіональної системи і регіону в цілому необхідно вводити процедури системного управління, які забезпечують успішне функціонування РЕС, незважаючи на можливі протиріччя між елементами.

Крім того, необхідно враховувати вплив зовнішнього середовища на систему – в умовах виходу з кризи вона є недружньою, а її вплив на складну економічну систему, якою постає регіональна економіка, багатоаспектний і слабкокерований.

По-друге, спостерігається зниження попиту, що викликає зменшення фінансових коштів (оборотного капіталу) суб'єктів господарської діяльності, потім виникають труднощі з виплатою податків, що призводить до зниження обсягу коштів держави і зменшення його можливостей із регулювання, підтримки рівня попиту. Таким чином, коло замикається, і можна говорити про виникнення спіралі функціонування регіональної економіки у період кризи [4].

Для виходу з цього положення багато авторів пропонують здійснювати концентрацію регіональних ресурсів – фінансових, матеріальних, інформаційних. Із цим не можна не погодитися, однак,

як нам здається, необхідне також здійснення ретельного контролю стану суб'єктів господарської діяльності.

Таким чином, в умовах недобросовісного зовнішнього середовища найбільш ефективною стає система з найкращими умовами надходження необхідних їй ресурсів (фінансових, матеріальних та ін.), які раціонально використовуються, тобто з оптимальною організацією виробництва товарів і послуг та успішною їхньою реалізацією [3, с. 140].

У той же час взаємодія регіональної системи з іншими системами створює основу для вступу необхідних ресурсів із зовнішнього середовища, що також потребує витрат вже наявних ресурсів.

З вищесказаного можна зробити висновок, що вирішення питань успішного функціонування і розвитку РЕС – процес часу. І найважливішим на цьому шляху напрямком є оцінка економічного потенціалу РЕС, визначення рівня його реалізації, створення сприятливих умов для перетікання галузевих ресурсів усередині РЕС і формування бази для їхнього нарощування, які приводили б до збільшення економічного потенціалу в цілому. При цьому економічний потенціал – ресурс, який забезпечує не тільки реальну основу реалізації місії регіональної економічної системи, але і визначає привабливість здійснення тих чи інших інноваційних проектів, що забезпечує в кінцевому підсумку підвищення якості життя населення регіону [5].

Тому здатність економічної системи до виробництва деякої кількості благ понад суспільної потреби не повинна враховуватися в економічному потенціалі. З одного боку, високий економічний потенціал сприяє отриманню більш високих доходів, з іншого – дуже високий рівень потенціалу може призвести до падіння його реального використання, збільшення витрат на його підтримку і значного збитку для середовища проживання людини. Таким чином, до категорії «економічний потенціал» незастосовне положення «чим більше, тим краще»: для кожного регіону з його особливостями (рівнем виробництва, традиціями, рівнем розвитку трудових ресурсів) необхідно ввести оптимальний рівень економічного потенціалу РЕС.

Для можливості оперування величиною економічного потенціалу при аналізі стану РЕС необхідна розробка механізму кількісної оцінки цієї категорії. У даному процесі важливу роль відіграє не тільки безпосередній пошук показників оцінки ефективності господарської діяльності регіону й економічного потенціалу зокрема, але і розробка критеріїв такої оцінки. Чим більш ємкі та загальні критерії, тим менше буде залежність оцінки від рівня аналізованої системи, однак у цьому випадку ускладнюється пошук вимірювача економічного потенціалу.

Можна виділити такі основні критерії, яким має задовольняти оцінка економічного потенціалу:

1. Методична обґрунтованість. Існує велика кількість методик оцінки компонент і категорії «економічний потенціал». Пропонована методика розрахунку повинна бути науково обґрунтована і, відображаючи складність даної категорії, містити чіткі алгоритми її розрахунку.

2. Комплексність. Оцінка економічного потенціалу має відображати стан найбільш суттєвих показників РЕС, що характеризують оцінку можливості по досягненню системою своїх цілей.

3. Показник економічного потенціалу, будучи інтегральною характеристикою, повинен у той же час містити риси, що відрізняють його від виробничого, трудового, інноваційного та інших видів потенціалів регіону.

4. Порівнянність. Оцінка економічного потенціалу має бути універсальною і, незважаючи на регіональні відмінності ієрархічних рівнів систем, застосовною для побудови подібного показника економічного потенціалу інших економічних систем.

Оцінка економічного потенціалу РЕС являє собою характеристику стану системи – «зріз», «моментальний» знімок основних характеристик системи. Важливою частиною аналізу економічного потенціалу РЕС є не тільки побудова його оцінки, а й розробка методик реалізації наявного потенціалу та подальшого нарощування – зростання потенційних можливостей [6, с. 60].

Оскільки перехід на новий організаційний чи інший рівень може потребувати великих витрат на утримання сукупних можливостей регіону, на підвищення рівня його використання, то необхідна розробка системи управління зростанням економічним потенціалом регіону. Як і будь-яка система управління, вона повинна містити підсистему планування, контролю і регулювання.

Однак регіональна економічна система та її економічний потенціал володіють рядом особливостей. Зробимо кілька важливих припущень з цього приводу.

П1. Безліч елементів РЕС містять перелік тільки тих економічних об'єктів, дані про яких є в статистичних звітах. Для кожного елементу системи будемо вважати відомим вектор ресурсів, необхідний для виробництва продукції: фонд оплати праці всіх співробітників у кожен момент часу розглянутого періоду; обсяг основного капіталу, що знаходиться у розпорядженні елементу системи (склади, обладнання тощо), витрата електроенергії в ході здійснення діяльності.

П2. Всі параметри системи можливо вимірювати в одиницях вартості за умови, що не передбачено інше.

П3. Однакові види продукції (послуг), вироблених (що надаються) різними елементами системи, вважаються різними.

П4. Розрахунок величини економічного потенціалу відбувається на основі ціннісно-виробничо-квалітативних функцій з урахуванням фактичного випуску елемента РЕС.

П5. Формування фінансових ресурсів регіону, які забезпечують зростання потенційних можливостей регіону, відбувається за рахунок власних коштів елементів РЕС, отриманих у попередні моменти часу, позикових коштів і коштів, що надаються адміністрацією регіону.

П6. На величину економічного потенціалу елементів РЕС впливають взаємодія між елементами на основі розподілу ресурсів загального користування і міжгалузеві взаємодії.

П7. Оскільки варіантів зростання рівня використання і нарощування економічного потенціалу при даних обмеженнях для різних елементів безліч, завдання полягає у пошуку оптимального варіанта. При цьому розвиток регіональної системи має описуватися зміною в часі її основних характеристик. Для порівняння і вибору можливих варіантів пропонується ввести функції мети, в якості яких можуть виступати функції оптимізації вибраних показників розвитку: величина економічного потенціалу, ступінь досягнення величини економічного потенціалу й обраного рівня нарощування, витрати фінансового ресурсу, рівень кінцевого споживання за даної величини економічного потенціалу.

Як говорилося раніше, під економічним потенціалом розуміється сукупна можливість системи, що виникає у процесі господарської діяльності на основі ефективного використання наявних у розпорядженні системи матеріальних і нематеріальних ресурсів при досягненні таких цілей:

- формування і максимальне задоволення потреб системи у товарах і послугах;
- підвищення якості життя населення;
- підтримка сталого зростання господарюючих суб'єктів системи;
- сприяння росту національного доходу країни.

Проблема кількісної оцінки цієї інтегральної характеристики функціонування економічної системи настільки складна, наскільки і важлива. З одного боку, економічний потенціал включає в себе ряд складових, для кожної з яких розроблені кількісні характеристики. У той же час набір характеристик економічного потенціалу ускладнює його використання у практичних розрахунках.

Виходом із ситуації бачиться розробка методики оцінки показника, що відбиває основні характеристики економічного потенціалу, сформульовані при визначенні цієї економічної категорії. Крім того, методика оцінки повинна базуватися на існуючих показниках, визнаних для оцінки ефективності розвитку системи, та

містити процедуру визначення інтегрального показника на основі математичних моделей і методів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, дані припущення можуть бути покладені в основу узагальненої оптимізаційної моделі, яка виступає ядром етапу планування системи управління розвитком економічного потенціалу. Для комплексного аналізу можливостей зростання потенційних можливостей система управління повинна включати також підсистеми контролю і регулювання.

Отже, основним завданням вдосконалення моделювання розвитку регіональних економічних систем, на наш погляд, є підтримка процесу визначення можливих напрямків зростання потенційних можливостей РЕС на основі коректно визначеної й обґрунтованої оцінки економічного потенціалу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білик Р. Р. Тенденції економічного і соціального розвитку регіонів України як підґрунтя нових підходів до управління регіональною економікою / Р. Р. Білик // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 7–8. – С. 146–150.
2. Вознюк М. А. Організаційно-інституційні умови інвестиційно-інноваційної діяльності в регіоні / М. А. Вознюк // Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – С. 43–51.
3. Гордієнко В. П. Науково-методичні підходи до оцінки інвестиційної безпеки регіону / В. П. Гордієнко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 19. – С. 11–15.
4. Долженко І. І. Основи формування стратегії стійкого розвитку регіонів України в умовах євроінтеграції / І. І. Долженко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : зб. наук. праць / відп. ред. Д. О. Мельничук. – Вип. 200. – Ч. І. – К., 2014. – С. 84–92.
5. Грицаєнко М. І. Сутність та склад інноваційного потенціалу регіону / М. І. Грицаєнко // Економіка розвитку. – 2013. – № 4. – С. 52–57.
6. Ільченко В. М. Аналіз показників сталості соціо-еколого-економічного розвитку регіону / В. М. Ільченко // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Зверяков. – Вип. 49 (2). – Ч. 2. – Одеса : ОДЕУ, 2013. – С. 148–154.
7. Ковальов А. І. Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності : монографія [Електронний ресурс] / А. І. Ковальов, М. Д. Балджи, В. А. Карпов та ін. – Одеса : Атлант, 2014. – 178 с. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2748>.
8. Коломієць І. Ф. Інноваційно-технологічний розвиток регіону: сутність та наукові підходи до трактування поняття / І. Ф. Коломієць // Регіональна економіка. – 2013. – № 4. – С. 175–182.
9. Тесля Д. В. Ринковий потенціал регіону: сутність і його складові / Д. В. Тесля, С. Л. Шульц // Регіональна економіка. – 2014. – № 2. – С. 27–38.
10. Isard W. Methods of regional analysis / W. Isard. – Cambridge : MIT Press, 1960.

Дата надходження до редакції – 25.09.2015 р.

УДК 332.01:332.1

Миленький В. М., Шулежко О. П.¹

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ: ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ

У статті проведено дослідження поняття «економічний потенціал регіону» та виділені релевантні авторські позиції в цьому напрямку. Подано сукупність факторів, що впливають на зміну економічного потенціалу регіону. Конструктивно досліджено основні фактори та можливості їх впливу на економічний розвиток в довгостроковій перспективі. Виділені компоненти структури економічного потенціалу регіону. Подане авторське визначення поняття «економічний потенціал регіональної економічної системи».

Ключові слова: економічний потенціал, компоненти потенціалу, фактори, інноваційний потенціал, регіон.

ВСТУП

В умовах гострої необхідності пошуку шляхів і засобів найбільш раціонального використання накопиченого національного багатства країни зростає значення оцінки ефективності функціонування економіки для подолання економічної і соціальної кризи та підвищення на цій основі рівня добробуту населення.

Визначення ефективності будь-якої системи включає два загальних підходи: виявлення об'єктивних можливостей системи й оцінку економічного результату від використання даних можливостей. Тому результат діяльності регіональної економічної системи потенційно залежить від існуючих можливостей, тобто від закладеного в системі потенціалу. Такі доведені закономірності і підтверджують актуальність подальшого дослідження цього напрямку науки.

Дослідженнями питань формування економічного потенціалу регіону займалися такі дослідники, як Варцаба В. [1], Вяткіна Т. Г. [2], Джаман М. О. [3], Семенов В. Ф. [4], Ковальов А. І. [5], Макогін З. Я. [6], Тесля Д. В. [7], Щербаківська Л. М. [8] та ін.

Незважаючи на значний доробок зарубіжних і вітчизняних науковців, проблема формування цілей соціально-економічного розвитку регіону та аналізу факторів, що впливають на зміну економічного потенціалу регіону, залишається актуальною і недостатньо вивченою.

¹ Рецензент – д. е. н., професор Коломицева О. В.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у дослідженні економічного потенціалу регіону на основі систематизації окремих факторів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слово «потенційний» походить від латинського «potentialis» – похідного від «здатний бути».

Аналіз підходів у літературі до визначення сутності економічного потенціалу (ЕП) дозволив виділити таку особливість: ЕП являє собою складну за структурою і багатоаспектну за змістом категорію, що приводить до неоднозначного трактування цього поняття залежно від позицій до розгляду його сутності, складу і ролі в народному господарстві.

Ряд економістів розглядають економічний потенціал як сукупність наявних ресурсів. Однак при такому підході не враховуються можливості економічного об'єкта до ефективного використання наявних матеріальних і нематеріальних засобів або ресурсів.

На виробничу компоненту при визначенні ЕП особливу увагу звертає наукова доктрина [2], також дається визначення даного поняття: «Економічний потенціал – сукупна здатність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання».

Інший підхід до визначення економічного потенціалу зазначається як результат економічних і виробничих відносин між суб'єктами господарської діяльності. Більшість науковців також відзначають, що економічний потенціал характеризується взаємодією продуктивних сил і виробничих відносин, які складають єдину економічну систему: «... стосовно до продуктивних сил (потенціал продуктивних сил тієї чи іншої економічної системи) визначається виробничими відносинами, а стосовно до виробничих відносин – можливо досяжним в їх рамках рівнем розвитку продуктивних сил» [4].

Нині дослідники схиляються до визначення економічного потенціалу як особливої характеристики розвитку регіону [5]. Наприклад, пропонується розглядати економічний потенціал регіону як сукупну здатність наявних економічних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, які відповідають потребам суспільства на даному етапі розвитку [5, с. 54].

Джаман М. О. дає таке визначення категорії «економічний потенціал»: «Це сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані, основних джерел, засобів країни та елементів потенціалу

цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання й соціально-економічного прогресу. Суспільна форма економічного потенціалу повинна бути такою, щоб сприяти розвитку прогресивних та ефективних форм власності» [3, с. 8]. За Макогоном З. Я. економічний потенціал – це складна система, яка починає формуватись на рівні підприємств, домогосподарств, піднімаючись вище і формуючи економічний потенціал галузі або регіону, а також суспільства в цілому. Тому з метою управління у такій складній системі, як економічний потенціал, доцільно виділити окремі підсистеми: ресурсний потенціал, природний та інноваційний потенціал [4].

За Теслею Д. В. економічний потенціал будь-якого суспільства насамперед характеризується системою виробничих відносин, що виникають між окремими працівниками, трудовими колективами, а також управлінським апаратом підприємств, установ, галузей народного господарства в цілому [7]. Від рівня суспільного розвитку буде залежати кількість елементів, які додаються до економічного потенціалу.

Розвиток науково-технічної революції спонукав до появи таких нових категорій, як науково-технічний, духовний, інтелектуальний, інноваційний потенціал, що у першооснові можна розглядати як складові (підсистеми) економічного потенціалу.

У наведених вище визначеннях автори найчастіше розглядають і структуру економічного потенціалу. Хоча не існує єдиної думки щодо складових ЕП і співвіднесення його з іншими потенціалами системи. Тому наведемо основні фактори, що впливають, на думку більшості дослідників, на зміну економічного потенціалу (рис. 1).

Рис. 1. Сукупність факторів, що впливають на зміну економічного потенціалу регіону

Джерело: власна розробка

1. Природно-ресурсна компонента економічного потенціалу

Вихідною точкою створення економічного потенціалу, матеріальною основою виробництва є ресурси. Природні ресурси регіону являють собою сукупність об'єктів живої та неживої природи, доступних при даних технологіях і соціально-економічних відносинах. Всі природні ресурси, як потенційні фактори виробництва, рідкісні й існують межі їхнього використання, що обмежує виробництво товарів і, отже, ступінь задоволення потреб населення.

При залученні в процес виробництва природних ресурсів необхідно враховувати екологічний фактор, стан якого може істотно знизити величину природно-ресурсного або економічного потенціалів. Саме він дасть якісну характеристику і вимагає збалансованості ресурсів. Крім того, як справедливо зауважують автори [6], «здатність економічної системи до виробництва деякої кількості благ понад суспільної потреби не повинна враховуватися в економічному потенціалі. Нарощування виробництва понад суспільної потреби або зі значним збитком для довкілля людини перевищує приріст суспільної корисності, безсумнівно збільшує виробничий потенціал, але зменшує економічний внаслідок неефективного зв'язування обмежених ресурсів».

З природно-ресурсної складової економічного потенціалу зрозуміло, що ресурсним потенціалом будемо називати обсяг ресурсів, узятий у зіставленні з народногосподарськими потребами (відбиваються в цілях соціально-економічного розвитку країни) з урахуванням можливості розширення та поповнення цих запасів у довгостроковій перспективі. До складу ресурсного потенціалу включається запас природних, матеріальних (ресурси, створені і накопичені людиною в процесі трудової діяльності з використанням природних), фінансових, інформаційних ресурсів, а також населення.

При цьому ресурсний потенціал повинен оцінювати можливості розвитку в довгостроковій перспективі, а економічний розуміється як максимальні можливості існуючої господарської системи в ідеальних умовах (ефективність функціонування систем суспільного виробництва): «Оскільки об'єктом розгляду при аналізі економічного потенціалу є досягнутий рівень розвитку, то до уваги беруться лише ті фактори, які діють в поточний момент часу. При аналізі ресурсного потенціалу необхідно враховувати, по-перше, можливість появи нових факторів, по-друге, можливість переходу ряду факторів в довгостроковій перспективі з категорії умов виробництва в категорію ресурсів» [2]. Розглядаючи ресурсний потенціал в досить широкому трактуванні (інші дослідники розділяють ресурсний і трудовий, фінансовий потенціал), як нам здається, звужується поняття економічного потенціалу. Врахування можливої зміни ресурсів (поява

нових видів ресурсів, виснаження запасів) необхідне при оцінці та аналізі економічного потенціалу в рамках оцінки його ресурсної компоненти.

2. Виробнича компонента економічного потенціалу

Як зазначалося вище, економічний потенціал часто визначається через здатність системи випускати продукцію. Тому більшість науковців вважають, що поняття соціально-економічного потенціалу взято економістами з фізичної науки, де воно означає здатність системи здійснювати роботу: «Робота економічної системи полягає у виробництві громадських корисних благ, тобто у збільшенні суспільного багатства. Економічний потенціал – здатність народного господарства до виробництва споживчої вартості – виробничої потужності економічної системи. Мова йде про максимально можливий випуск споживчих благ при заданому стані економічної системи» [1].

Поняття економічного потенціалу тісно пов'язане з виробничим потенціалом системи. Тому визначимо виробничий потенціал як здатність системи виробляти певну кількість матеріальних благ, використовуючи ресурси виробництва. Таким чином, можна говорити про те, що виробничий потенціал є частиною економічного потенціалу і відрізняється від останнього тим, що не включає у структуру економічні зв'язки. Якість розвитку виробничої компоненти економічного потенціалу багато в чому визначається інноваційним потенціалом системи.

3. Інноваційна компонента економічного потенціалу

Науково-технічний потенціал країни у вигляді науково-дослідних, проектно-конструкторських, технологічних організацій, експериментальних виробництв, досвідчених полігонів, навчальних закладів, персоналу та технічних засобів цих організацій визначає інноваційний потенціал [7].

Інноваційний потенціал знаходить своє відображення у масштабах інтелектуальної власності, що являє собою особливий тип економічних відносин з приводу володіння, розпорядження, використання результатів інтелектуальної праці. Економічне значення інтелектуальної власності виражається в тому, що її об'єкти у формі винаходів, промислових зразків і моделей виступають основою створення новітньої конкурентоспроможної техніки.

Сьогодні зростання економічного потенціалу в значній мірі обумовлене розвитком інноваційного потенціалу. Вибір пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу, застосування передових технологій, вдосконалення методів організації та управління виробництвом дозволяє сконцентрувати ресурси на ключових напрямках і уникнути перенакопичення капіталу в неперспективних сферах.

Так, П. Ромер і Р. Лукас – основоположники нової теорії економічного зростання – показали, що основними факторами економічного зростання у довгостроковій перспективі є зростання капіталовкладень у НДДКР й інвестиції у людський капітал [9].

4. Трудовий потенціал

Людина є головним елементом продуктивних сил, що здійснює виробничий процес, незалежно від ступеня своєї участі у ньому в певний момент часу. Без участі людини немає виробництва, а залишається тільки процес розвитку природи за своїми законами. Основу трудового потенціалу регіону становить демографічний потенціал – спостережувані та очікувані у майбутньому чисельність і статеві-віковий склад населення, рівень народжуваності і смертності, міграційні процеси. Можливості розвитку регіону шляхом підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня і раціонального використання працездатного населення складають трудовий потенціал країни.

Під впливом НТП потрібне постійне підвищення якості трудових ресурсів: підвищення освітнього рівня працівників, сприйняття ними нової інформації, прирощення професійних знань, висування нових конкурентоспроможних ідей.

Високий освітній рівень населення формує базу інформаційного потенціалу регіону. У зв'язку з переходом до інформаційного суспільства акцент зміщується із традиційних видів ресурсів на інформаційний ресурс (документи і масиви документів). Інформаційний потенціал регіону складається з інформаційних ресурсів – населення як носія знань, а також сукупності засобів, методів і умов, що дозволяють ефективно використовувати інформаційні ресурси. Слід зазначити, що важливим питанням підвищення інноваційного потенціалу є можливість доступу населення до сучасних інформаційних та комунікаційних технологій. Усунення інформаційної нерівності [5], підвищення освітнього рівня населення є основою зростання інформаційного і трудового потенціалу.

5. Фінансовий потенціал

Фінансовий потенціал регіону відображає можливість отримання доходів різними економічними суб'єктами при мобілізації і використання фінансових ресурсів у необхідній кількості. Фінансовий потенціал включає такі елементи: консолідований бюджет, позабюджетні фонди, цінні папери, емітовані органами влади і управління суб'єктів країни або органами місцевого самоврядування, фінансовий потенціал підприємств, фінансові ресурси інститутів кредитно-фінансової системи регіону, а також кошти, що залучаються банками з інших територій.

Деякі автори визначають фінансовий потенціал як всю сукупність економічних активів, що мають вартісну основу і здатні виступати джерелом фінансових коштів у результаті їхньої реалізації, застави, оренди (основні фонди, природні ресурси та інші елементи матеріального багатства, зосередженого у межах регіону і муніципальних утворень). Тобто фінансовий потенціал розглядається як більш широке поняття у порівнянні з економічним.

Важливою складовою фінансового потенціалу виступає інвестиційний потенціал, який в загальному вигляді можна розглядати як сукупність наявних у регіоні факторів виробництва та сфер застосування капіталу. З нашої точки зору високий економічний потенціал обумовлює інвестиційну привабливість регіону, оскільки містить в собі інвестиційну компоненту.

Поряд з даними компонентами деякі автори виділяють в структурі економічного потенціалу екологічний потенціал [1], інфраструктурний [6], бюджетний та ін. Як видно з вищенаведеного аналізу складових економічного потенціалу, відсутні чіткі межі при їхньому визначенні, що пояснюється їхнім взаємозв'язком.

Слід зазначити, що побудова оцінки стану регіональної економічної системи, у тому числі і економічного потенціалу, починається з виявлення ключових особливостей розглянутої системи.

По-перше, розмір будь-якої систем повинен відповідати цілям її розвитку і можливостям реалізації її функцій. Крім того, складові елементи системи взаємопов'язані, їхнє функціонування збалансовано. Будь-які зміни одного з елементів можуть викликати ланцюгову реакцію змін в інших частинах системи. Дана властивість системи може бути формалізована введенням і дослідженням структури павутиноподібного, міжелементного простору системи. Елементи, що мають різні стани, пов'язані різноманітними досить міцними матеріальними, фінансовими, інформаційними та іншими взаємодіями. Іншими словами, складна регіональна економічна система може діяти як потужна еластична мережа. При «перетягуванні» вузла (елементу системи) на нове місце, що характеризується зміною стану елемента, він залишається там до тих пір, поки його утримують зовнішніми впливами. Варто його «відпустити», і він негайно займе попереднє положення. Для запобігання зворотних процесів і підтримки позитивних змін у станах елементів регіональної системи і регіону в цілому необхідно запроваджувати процедури системного управління, які забезпечують успішне функціонування регіональної економічної системи, незважаючи на можливі суперечності між елементами.

Крім того, необхідно враховувати вплив зовнішнього середовища на систему: в умовах виходу з кризи вона виявляється

недружньою, а її вплив на складну економічну систему, якою є регіональна економіка, багатоаспектним і слабокерованим. По-перше, спостерігається зниження попиту, що викликає зменшення фінансових коштів (оборотного капіталу) суб'єктів господарської діяльності, потім виникають труднощі з виплатою податків, що призводить до зниження обсягу коштів держави і зменшення його можливостей по регулюванню, підтримання рівня попиту. Таким чином, коло замикається і можна говорити про виникнення спіралі функціонування регіональної економіки у період кризи.

Для виходу з цього становища багато авторів пропонують здійснювати концентрацію регіональних ресурсів – фінансових, матеріальних, інформаційних. З цим не можна не погодитися, однак, як нам здається, необхідно також запроваджувати ретельний контроль стану суб'єктів господарської діяльності.

Таким чином, в умовах недружнього зовнішнього середовища найбільш ефективною стає система з найкращими умовами надходження необхідних їй ресурсів (фінансових, матеріальних та ін.), які раціонально використовуються, тобто з оптимальною організацією виробництва товарів і послуг й успішною їхньою реалізацією.

У той же час взаємодія регіональної системи з іншими системами створює основу для надходження необхідних ресурсів із зовнішнього середовища, що також потребує витрат вже наявних ресурсів.

ВИСНОВКИ

З вищесказаного можна зробити висновок, що вирішення питань успішного функціонування і розвитку регіональної економічної системи – процес поліфункціональний. І найважливішим на цьому шляху напрямом є оцінка економічного потенціалу регіональної економічної системи, визначення рівня його реалізації, створення сприятливих умов для перетікання галузевих ресурсів всередині системи, формування бази для їхнього нарощування, що приводило б до збільшення ЕП в цілому.

Таким чином, з урахуванням вищесказаного економічним потенціалом (ЕП) регіональної економічної системи будемо називати сукупну можливість системи, що виникає у процесі господарської діяльності на основі ефективного використання наявних у системі матеріальних і нематеріальних ресурсів при досягненні таких цілей: формування і максимальне задоволення потреб системи в товарах і послугах; підвищення якості життя населення; підтримка стійкого зростання господарюючих суб'єктів системи; сприяння зростанню національного доходу країни.

У результаті виділена центральна проблема пошуку пріоритетних напрямів розвитку регіональної економіки як завдання

пошуку траєкторії розвитку потенційних можливостей регіональної економічної системи на основі оцінки рівня використання економічного потенціалу і його нарощування у залежності від цілей регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Варцаба В. Регіональний економічний розвиток та доцільність уточнення суті і змісту поняття «регіональний менеджмент» / В. Варцаба // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 4. – С. 49–57.
2. Вяткіна Т. Г. Дослідження особливостей використання ресурсного потенціалу регіону (стратегічний аспект) / Т. Г. Вяткіна // Економіка та держава. – 2014. – № 11. – С. 54–58.
3. Джаман М. О. Теорія економіки регіонів : навч. посіб. / М. О. Джаман. – К. : ЦУЛ, 2014. – 384 с.
4. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону : монографія [Електронний ресурс] / В. Ф. Семенов, О. І. Руденко, О. В. Басюк [та ін.] ; за ред. В. Ф. Семенова, О. І. Руденко. – Одеса : Одеський національний економічний університет, 2012. – 150 с.
5. Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності : монографія [Електронний ресурс] / А. І. Ковальов, М. Д. Балджи, В. А. Карпов та ін. – Одеса : Атлант, 2014. – 178 с. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2748>.
6. Макогін З. Я. Вплив ПШ на економічне зростання регіонів України / З. Я. Макогін // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – С. 20–25. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2006>.
7. Тесля Д. В. Ринковий потенціал регіону: сутність і його складові / Д. В. Тесля, С. Л. Шульц // Регіональна економіка. – 2014. – № 2. – С. 27–37.
8. Щербаківська Л. М. Особливості формування державної політики щодо розвитку регіонів: європейський досвід / Л. М. Щербаківська // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 18. – С. 145–149.
9. Romer P. Growth Cycles / P. Romer, G. Evans, S. Nonkarohja // American Economic Review. – 1998. – № 88. – P. 495–515.

Дата надходження до редакції – 25.09.2015 р.

УДК: 433.94

Щербина С. І.¹

ЕКОНОМІЧНІ ВТРАТИ І РУЙНУВАННЯ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАЩИНИ)

У статті представлено матеріали про встановлену гітлерівцями в Україні в роки Другої світової війни систему експлуатації окупованих територій. Розглянуто комплекс заходів реалізації «нового порядку» в Україні та на Черкащині. Увага акцентується на економічних втратах України та господарській діяльності окупантів із забезпечення Німеччини продовольством і сировиною.

¹ Рецензент – д. е. н., доцент Савченко С. О.

***Ключові слова:** «новий порядок», Друга світова війна, агропромисловий комплекс, економічна експансія, остарбайтери, господарське руйнування, німецька адміністрація, економічний колабораціонізм, економічні втрати.*

ВСТУП

Друга світова війна та радянсько-німецька війна – це окремий важливий розділ у сучасній історичній науці. У 2015 р. у зв'язку із святкуванням 70-річчя перемоги над фашистською Німеччиною в усіх країнах світу вшановують пам'ять мільйонів людей, які загинули в боях з фашизмом чи стали його невинними жертвами. Людські втрати, до яких призводять військові конфлікти, непоправні.

Не можна також не говорити і про велетенські матеріальні втрати, що понесло людство в ході Другої світової війни. Однією із найбільш постраждалих у цій війні стала Україна, зокрема Черкащина, на території якої бойові операції наступальних фашистських дивізій розпочались із середини липня 1941 р. та тривали до весни 1944 р. Але колосальні збитки України пов'язані не лише із проведенням бойових дій на її території, а з німецьким окупаційним режимом, «новим порядком», диверсійно-партизанськими операціями та діями Української повстанської армії.

Вагомий внесок у розробку проблем економічних втрат України в роки Другої світової війни внесли такі дослідники: В. М. Мельниченко, В. А. Нестеренко, О. В. Потильчак, М. Коваль.

Проблемами, пов'язаними із запровадженням «нового порядку» в Україні, експлуатацією її трудових ресурсів, економічним колабораціонізмом, цікавиться український дослідник Потильчак О. В. [10]. Для даного дослідження особливо цікавою є його робота «Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.)». Вона аналізує використання трудових ресурсів України німецькою військово-окупаційною адміністрацією; комплексно проаналізовано шляхи і методи трудового визиску працездатного населення; увага приділяється соціальному становищу військовополонених та «остарбайтерів».

Новими є підходи щодо питань «нового порядку» в Україні у підручниках і навчальних посібниках з історії України. У навчальному посібнику авторства Лазаровича М. В. є розділ, присвячений встановленню і функціонуванню фашистського окупаційного режиму, але, на жаль, не розглядається соціальне становище населення окупованих територій [6].

Цікавими видаються факти, що подає Нестеренко В. А. у монографії «Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр.» [9].

Провал «Плану Барбаросса» змусив німецьку окупаційну владу переглянути початкові економічні плани щодо України в бік відбудови підприємств і реформування сільськогосподарського сектору.

Провідним дослідником історії Другої світової війни є Коваль М. [11]. У його дослідженнях початку ХХІ ст. акценти робляться на знищенні гітлерівцями культурних цінностей України, визначається цікавість нацистських бонз до шедеврів української культури (із музеїв нашої держави було вивезено близько 330 тисяч експонатів).

Особливості окупаційного режиму на Черкащині досліджує Мельниченко В. М. [8]. Автором на основі архівних фондів розкрито процеси формування і діяльності партизанських загонів та підпільних груп. Подаються відомості щодо умов праці робітників, соціальних пільг періоду окупації, організації перевезень молоді до Німеччини.

Цікавою для даної роботи видається розвідка Українського інституту національної пам'яті «Друга світова війна в історичній пам'яті України», яка, розглядаючи втрати України у Другій світовій війні, вказує на катастрофічний статевий дисбаланс населення: загибель чоловіків репродуктивного віку спровокувала різке падіння народжуваності (у 1944 р. на 1 тис. осіб народжувалося 5 немовлят, помирало ж 7 осіб) [2].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Головною метою цієї роботи є аналіз впливу війни на економічну сферу України і Черкащини та суспільних деформацій, спричинених нею. Завдання дослідження – розглянути на прикладах головні аспекти економічного пограбування гітлерівцями українських земель; дати оцінку колоніальним планам Німеччини щодо експлуатації України в роки Другої світової війни.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розв'язуючи війну проти СРСР, нацисти мали на меті не тільки ліквідацію комуністичного устрою та більшовицької ідеології, а й використання захоплених українських земель як аграрно-сировинного додатку німецького військового комплексу.

Гітлерівці скрупульозно планували проведення терору проти населення окупованих територій. Винищенню підлягали євреї, комуністи, радянські функціонери. Ще напередодні війни на території України планувалось встановити «новий порядок», в основі якого лежало позбавлення населення будь-яких громадянських прав. Головна мета цієї системи – примусити українців працювати на Німеччину. З України планувалось вивезти матеріальні ресурси, культурні цінності, перетворити окуповані райони на «мертву зону».

Гітлерівській розвідці добре відома була інформація, що в кінці 30-х – на поч. 40-х рр. ХХ ст. Україні належало значне місце у промисловому і сільськогосподарському виробництві СРСР. Так, у

1940 р. вона давала 64,7 % загальної виплавки чавуну, 48,8 % – сталі, 87,6 % – залізної руди, 50,5 % – вугілля, 74,4 % – коксу, 27,5 % – електроенергії, 73,4 % – магістральних паровозів, 48,8 % – сільськогосподарських машин, 31,3 % – мінеральних добрив, 67,5 % – металургійного устаткування, 70 % – цукру [4, с. 351].

Відомі факти, що напередодні війни значного прогресу досягло сільське господарство України. З 1933 р. почав застосовуватись погектаровий принцип хлібозаготівель. Це пробуджувало у колгоспників матеріальну зацікавленість у розширенні посівних площ, відкривало шлях до подолання безгосподарності. І хоча нерозв'язаною залишилась проблема тваринницького комплексу, Україна напередодні Другої світової війни була головною житницею СРСР.

Тому німецьке командування планувало будь-що залучити ці колосальні потенційні можливості на свій бік, вилучивши їх із ресурсів СРСР, що, на їхню думку, поставило б країну на межу краху.

На нараді в Берліні з приводу східної проблеми А. Розенберг 20 червня 1941 р. цинічно заявляв, що однією із головних цілей вторгнення є захоплення шляхом пограбування продовольства і сировини, необхідних для військової машини III Рейху [1, с. 15]. На цій же нараді з вуст міністра промисловості прозвучала заява, що для завоювання джерел сировини буде потрібно значно менше людських ресурсів, ніж для виробництва синтетичних продуктів взамін сировинних матеріалів [11, с. 261].

До липня 1942 р. уся територія України була окупована фашистами. Поняття «Україна» фактично скасували. Західноукраїнські землі під назвою «дистрикт Галичина» були включені до «генерал-губернаторства», що було створене на території Польщі. Південні райони під назвою «Трансністрія» відійшли до Румунії, а більша частина України належала до рейхскомісаріату «Україна». Очолив його фанатичний расист Е. Кох. Свої завдання в Україні він характеризував таким чином: «Наше завдання полягає у висмоктуванні з України всіх товарів, які лише можна захопити, без огляду на почуття і власність українців» [9, с. 179]. Щоб виконати поставлені завдання, в Україну відряджено значну кількість чиновників (серед них чимало нездар і покидьків), які повинні були забезпечувати достатньо повний контроль над господарством України. Українцям дозволяти обіймати лише найнижчі посади (сільський староста, дрібний поліцай та ін.).

Черкащина була окупована у кінці вересня 1941 р. Для підтримки своєї влади німці запровадили в Україні новий адміністративно-територіальний устрій, згідно з яким райони сучасної Черкащини включені до складу трьох із п'яти комісаріатів рейхскомісаріату «Україна».

Для ефективного керівництва окупованими територіями у рейхскомісаріаті «Україна» були створені певні структури, у віданні яких знаходились політичні, адміністративні та господарські питання.

Програма експлуатації СРСР розроблена в документації, що збереглась в «Зеленій папці» Г. Герінга. Ці директиви щодо України були деталізовані в програмі міністерства окупованих східних територій, яким керував А. Розенберг [5, с. 326]. Згідно з його наказом, у серпні 1941 р. на захоплених фашистами територіях вводилась загальнообов'язкова трудова повинність для населення віком від 18 до 45 років. Суть цієї директиви: вони повинні продовжувати працювати на вцілілих господарських об'єктах, що переходять під контроль німецької адміністрації. Неушкоджені промислові підприємства оголошувались власністю III Рейху, вони вливалися до імперських фірм, як правило, використовувались для ремонту німецької військової техніки чи виготовлення танків [4, с. 356].

Та розрахунок на широке використання потужного промислового потенціалу України виявився безпідставним і не приніс вагомому результату через відкритий або прихований опір місцевого населення. Масовий Рух опору, що ширився Україною, не лише спровокував ослаблення Німеччини, а отже, прискорив кінець окупаційного режиму, але і перешкоджав здійсненню програми економічної експансії народного господарства нашої держави.

У Черкасах в роки окупації працювали рафінадний і цукровий заводи. Цукрозавод також випускав продукцію у селі Матусів Шполянського району. Зрозуміло, що вироблена на цих заводах харчова продукція відправлялась до Німеччини.

Але в роки німецької окупації, особливо у 1943–1944 рр., коли гітлерівські дивізії відступали, застосовувалась тактика «спаленої землі». У наказі Гітлера до цих німецьких військ наголошувалось: «Не можна допустити, щоб при відступі з України ми залишили після себе хоч одну людину, хоч одну голову худоби чи мірку зерна... Ворогові повинна дістатись цілковито спалена і винищена земля» [5, с. 433]. Наслідком такої політики стало повне розорення Лівобережжя України, звідси вздовж 300-кілометрової смуги над Дніпром було вивезено велику кількість населення, багато міст спалено (Полтава, Кременчук, Дніпропетровськ).

Фашистами в Україні було знищено 16 тис. підприємств. Це основна частина того, що було збудовано у 20–30-х рр. XX ст. ціною неймовірних зусиль народу. Підраховано, що загальні збитки, завдані економіці України у роки війни, склали 40 % її довоєнного економічного потенціалу [3, с. 76].

Правобережжя не зазнало таких масштабних руйнувань, але не змогло уникнути масової евакуації на Захід. При відступі німці

знищили всі мости через річки, залізничні станції, багато кілометрів колій, річкові пристані.

Тотально знищено шахти Донбасу (за офіційними даними, 44 % шахтних стовбурів). В Україні знищено 16 100 промислових підприємств, де до війни працювало 2,8 млн робітників (90 % усіх працюючих у промисловій сфері). Було зруйновано 28 металургійних, 9 трубних, 28 коксохімічних заводів, 8 підприємств залізорудної промисловості [4, с. 323].

Німці планували перетворити Україну в аграрну країну, цим можна пояснити надзвичайно жорстке ставлення до міського населення та інтелігенції. Було різко обмежено надходження харчової продукції у міста, тому голод був звичайним явищем. Рятувались від нього жителі міст, переїжджаючи до сільської місцевості. Київ за роки війни втратив 60 % населення, Черкаси – 28 % [7, с. 536].

Заходи «Нового порядку в Україні» забезпечували місцеві управи. Так, 4 листопада 1941 р. Тальнівська районна управа розповсюдила постанову, що жителі району обкладаються грошовими і натуральними податками.

У селах окупаційна влада прийняла рішення про збереження колгоспів під назвою «громадські господарства». Головне завдання таких господарств – поставки до німецької армії сільськогосподарської продукції. Праця селян суворо регламентувалась і контролювалась. Так, у постанові Чигиринської райуправи за підписом її керівника П. Зіча говорилося: «Громадяни, що будуть працювати своїм тягом менше 1–2 днів зазначеної норми робіт на тиждень, будуть позбавлені права на користування конем, і коня «вмісті» із возом та упряжкою буде вилучено в громадський двір». Суворо заборонялось продавати коней за межі свого села (техніки у селах майже не залишилось, тому в якості тягової сили використовували коней та волів) [8, с. 174–175].

У 1942 р. напередодні весняних польових робіт рейхскомісар Е. Кох видав розпорядження про широке застосування для обробітку землі ручної праці [2, с. 200–201].

Крім праці, в громадських господарствах селяни сплачували натуральний податок зі своїх присадибних ділянок. Для відновлення німцями молокозаводів власники корів у селах Черкаської області стали здавати щомісячно 20 л молока. У 1942–1943 рр. ця норма щорічно збільшувалась на 10 л [8, с. 176].

Німецька окупаційна влада суворо контролювала здачу сільськогосподарської продукції. Показовим у цьому відношенні є наказ коменданта м. Золотоноші (січень 1942 р.), який забороняв під страхом розстрілу торгівлю на базарах молочною продукцією; штраф для селян, які ухилялись від здачі молока на молокозаводи, становив 10 тис. крб.

Забій свиней проводився селянами лише за письмовим дозволом старости та за умови, що в господарстві замість відгодованої для забою свині буде вирощений молодняк.

Прикладом контролю за селянською торгівлею може бути розпорядження уманського гебіткомісара, датоване 1943 р., за яким торгівля сільськогосподарською продукцією дозволялась з 6-ї до 13-ї години. Торгували лише тією продукцією, що не підпадала під заготівельні плани для Німеччини [8, с. 177].

Родючі українські чорноземи роздавались німецьким землевласникам. Було створено 2000 маєтків, що займали 6,3 млн га землі [10, с. 57]. Створювались і більш дрібні хутірські господарства, які передавались у власність українцям німецького походження, так званім «фольксдойчам». У жовтні 1942 р. гітлерівці видали розпорядження про насильницьке вигнання українського населення з власних земель й утворення на них спеціальних селищ «хегенвальдів». Впровадження в дію цього розпорядження призвело до виселення з 8 областей Західної України 357 тис. селянських дворів [3, с. 77].

У період з 1943 по 1944 рр. окупаційна німецька влада вивезла з України 9 млн т зерна, 400 тис. т цукру, 950 тис. т олії, 2,5 млн т кормів для худоби.

Відбувалося також пограбування майна колгоспів і радгоспів (втратили техніку та збіжжя 27 910 колгоспів та 872 радгоспи України). Вивезено до Німеччини техніку з 1300 машинно-тракторних станцій. На руїни було перетворено 28 тис. сіл України (250 сіл знищені дощенту) [6, с. 486].

На Черкащині у Чигиринському районі гітлерівцями були спалені хутір Буда та село Вдовичене. Жителі цих населених пунктів були розстріляні, серед них 113 дітей, які не досягли 14-річного віку.

Справжньою трагедією для України стало вивезення молоді на примусові роботи до Німеччини. Спочатку воно проводилося за добровільною згодою громадян віком від 18 до 45 років [10, с. 274]. Через оголошення у газетах та різні пропагандистські акції створені фашистами служби праці та вербувальної поліції доводили переваги життя і праці в Німеччині. Некваліфікованим робітникам гітлерівці обіцяли здобуття фахової кваліфікації, селянам – після виробітку шести місяців безкоштовно видавати землю і т. п. Так, тільки у липні 1942 р. рейхскомісаріат «Україна» випустив 350 тис. плакатів і листівок. Широко демонструвалась кіноагітка «Дорога в Німеччину». Коли ж надії окупантів залучити до виїзду робочої сили не дали бажаного результату, вони вдалися до насильницької мобілізації. Людей, які відхилялися від «евакуації» до Німеччини, прирівнювали до саботажників і партизанів та розстрілювали. Методами примусу було проведення облав, взяття заручників, спалення сіл та ін.

Різновіковий ценз до початку 1943 р. значно зріс. У цьому році на обліку у біржах праці ставала навіть 15–17-річна молодь. Гітлерівці також набирали вже осіб 55-річного віку. Так, у 1943 р. економічне управління «Південь» вивозило жителів України 1926–1927 рр. народження, часто вивозилися і хворі, непрацездатні громадяни.

Для кожного міста, району, села гітлерівці встановлювали розверстки щодо постачання робочої сили. За наявними на 01.04.1995 даними, лише з Черкаської області вивезено до Німеччини 83 293 оstarбайтери. Кількість вивезених за районами області наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість вивезеного населення за районами області

Назва району	Вивезено чоловік
Городищенський	5986
Драбівський	1802
Звенигородський	8875
Золотоніський	7267
Жашківський	1463
Кам'янський	808
Канівський	2059
Катеринопільський	1083
Корсунь-Шевченківський	5630
Лисянський	3687
Маньківський	4145
Монастирищенський	448
Смілянський	2770
Тальнівський	4142
Уманський	11 026
Христинівський	6201
Черкаси (місто)	1962
Черкаський	3135
Чигиринський	1161
Чорнобаївський	5448
Шполянський	3068

Джерело: власна розробка

Наприкінці війни з 2,8 млн оstarбайтерів, працюючих у Німеччині, 2,3 млн були з України [2, с. 12].

ВИСНОВКИ

Якщо говорити про прямі економічні збитки УРСР у роки Другої світової війни, то вони становили 285 млрд у довоєнних карбованцях (це складає 2,2 % усіх збитків, завданих СРСР у роки війни). Якщо цю цифру перерахувати і додати до неї вартість майна, реквізованого німцями, та руйнації в ході бойових дій, то економічні збитки обраховуються в сумі 1 трильйон 200 млрд крб (за цінами 1940 р.).

В Україні було зруйновано 714 міст і селищ міського типу. У місті Умань за роки війни окупанти знищили близько 500 житлових будинків, зруйнували 5 корпусів сільськогосподарського інституту, зруйновано усі шкільні приміщення і медичні заклади, вивезено майно телеграфної та телефонної станцій, пограбовано фонди красознавчого музею, міської бібліотеки, субтропічного саду-оранжереї в парку «Софіївка». Загальні збитки, завдані окупантами Умані, склали 160 млн крб у цінах 1940 р.

Після звільнення Сміли виявлено жахливі наслідки та економічні втрати: зруйновано залізничний вузол, цукровий і машинобудівний заводи, комунальні об'єкти, мости і греблі через річки Тясмин, Сріблянку, приміщення двох шкіл, 830 житлових будинків. У селах Смілянського району гітлерівці грабували худобу, хліб, знищували колгоспне майно. Так, у селі Балаклея із 426 хат знищено 242. Відступаючи, німецькі частини зруйнували вітряний млин, спалили школу і сільську бібліотеку. В селі Ротмистрівка окупанти зруйнували корпус лікарні [1, с. 97].

За період дворічного господарювання фашистів у Черкасах на руїни перетворено дротяно-цвяховий завод, швейну фабрику, деревообробний комбінат, санаторні приміщення Соснівки, корпуси педагогічного інституту та ін. Матеріальні втрати міста склали 275 млн крб (у цінах 1940 р.) [8, с. 178].

Під час відступу гітлерівці майже тотально знищили шахти Донбасу, підприємства легкої та харчової промисловості. Під час проведення промислового перепису України 1943 р. у 9 звільнених від фашистів областях України і у місті Києві обсяг промислового виробництва склав лише 1,2 % від рівня 1940 р.

З усіх втрат, що їх зазнала Україна в часи Другої світової війни, найбільшими були людські втрати – 8,5 млн громадян. Ця велика цифра стає ще більш страхітливою і незрозумілою, якщо пам'ятати, що Україна не була суб'єктом війни, але у порівнянні з країнами-учасницями і країнами-винуватцями війни вона втратила найбільше своїх громадян.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Велич подвигу народного : тези матеріалів Обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / гол. ред. І. І. Кукурудза. – НДІТЕХІМ, 1995. – 174 с.
2. Друга світова війна в історичній пам'яті України (за матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упор. Л. Герасименко, Л. Пилявець]. – Київ – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. Н., 2010. – 247 с.
3. Економічна історія України : навчальний посібник / М. О. Уперенко, Е. А. Кузнєцов, Г. К. Парієнко та ін. ; під заг. ред. М. О. Уперенка. – Харків : Одісей, 2004. – 194 с.
4. Злупко С. М. Економічна історія України : навчальний посібник / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 366 с.
5. Кучер В. І. Політична історія України. XX ст. : у 6 т. Т. 4: Україна у Другій світовій війні 1939–1945 рр. / В. І. Кучер ; гол. ред. І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К. : Генеза, 2003. – 584 с.
6. Лазарович В. М. Історія України : навчальний посібник /

В. М. Лазарович. – К. : Знання, 2013. – 685 с. 7. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу : підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матасевич. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : Вікар, 1996. – 736 с. 8. Мельниченко В. М. Моя Черкащина : навчально-методичний посібник / В. М. Мельниченко. – Черкаси : Вертикаль, 2006. – 230 с. 9. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. : монографія / В. А. Нестеренко. – К. : Генеза, 2000. – 233 с. 10. Потильчак О. В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.): причини і прояви : монографія / О. В. Потильчак. – К. : Вища школа, 1997. – 232 с. 11. Коваль М. Україна крізь віки : у 15 кн. Кн. 12: Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.

Дата надходження до редакції – 30.09.2015 р.

УДК 336.1:352

Крамаренко О. А.¹

МЕХАНІЗМ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ВАЖЕЛІВ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано особливості бюджетної політики загальнодержавного та місцевого рівня в окремих країнах ЄС. Визначено механізм імплементації важелів бюджетної політики для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів України.

***Ключові слова:** бюджетна політика, важелі бюджетної політики, імплементація, місцеві бюджети, розвиток регіонів.*

ВСТУП

Прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу поступово реалізується, свідченням чого є підписані у 2014 р. з ЄС політична та економічна угоди. Вхідження України до європейських структур зумовлює необхідність адаптації національного законодавства, у тому числі бюджетного, до норм європейського права. Досвід формування та реалізації бюджетної політики у країнах ЄС є надзвичайно корисним для України: значний масив інформаційних даних, що стосується як економічно високорозвинених країн, так і таких, що за окремими критеріями економічного і соціального розвитку є наближеними до України, дозволяє аналізувати та приймати оптимальні рішення щодо формування і реалізації вітчизняної бюджетної політики.

¹ Рецензент – д. е. н., професор Петкова Л. О.

Також є корисним для сучасних реалій України досвід країн ЄС у вирішенні окремих проблем бюджетної політики під час формування місцевих бюджетів, взаємовідносин із центральними органами влади щодо міжбюджетних трансфертів, фінансування інноваційної діяльності із місцевих бюджетів тощо. Як свідчить зарубіжний досвід, саме ефективне використання місцевих бюджетних ресурсів сприяло загальному економічному зростанню країн ЄС. Очевидно, що імплементація цього досвіду повинна супроводжуватись гармонізацією з існуючими вітчизняними формами, моделями, механізмами, які використовуються нині у бюджетній політиці з урахуванням особливостей середовища, у якому функціонує відповідна бюджетна система.

Питання ефективної бюджетної політики та бюджетного регулювання розвитку регіонів висвітлені у наукових працях зарубіжних і вітчизняних учених: Дж. Кейнса, А. Сміта, Д. Рікардо, О. Василика, В. Гейця, А. Даниленка, Ю. Пасічника, В. Федосова, С. Юрія та багатьох інших науковців, які пропонують різні підходи щодо трактування сутності бюджетної політики, її основних принципів і завдань, аналізують чинники, від яких залежить ефективність бюджетної політики.

Разом з тим дотепер залишаються дискусійними і потребують подальшого вивчення питання аналізу зарубіжного досвіду щодо ефективного використання важелів бюджетної політики загальнонаціонального і місцевого рівня та механізму їхньої імплементації для забезпечення розвитку регіонів України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є аналіз особливостей бюджетної політики загальнодержавного та місцевого рівня в окремих країнах ЄС, а також визначення механізму імплементації важелів бюджетної політики цих країн для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Активізація можливостей бюджетної політики у системі державного регулювання потребує більш раціонального використання її регуляторного потенціалу у відповідності до вимог стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна політика повинна створювати сприятливі умови для задоволення потреб суспільства, які неможливо вирішити за допомогою ринкового механізму. У цьому контексті особливої актуальності набуває раціональне використання бюджетних важелів, до яких зараховують податкові і неподаткові платежі, обов'язкові збори, міжбюджетні трансферти, бюджетні призначення, бюджетні асигнування тощо, для забезпечення реалізації бюджетної політики щодо досягнення поставлених цілей та завдань.

Значний досвід у цьому набули країни Європейського Союзу, які реалізовували бюджетну політику для забезпечення розвитку регіонів залежно від етапу розвитку країни, враховуючи чинники впливу, в тому числі глобалізаційного характеру, під дією яких на початку XXI ст. у Європі сформувалась модель соціально-економічного розвитку, націлена на забезпечення рівності громадян, надання соціальної допомоги найменш забезпеченим верствам населення, підтримку трудових доходів. Нині існує чотири основні модифікації моделі цього розвитку, які мають відмінності у напрямках, механізмах, соціально-економічних індикаторах, схемах фінансування публічних послуг, але результати їхньої реалізації – показники економічного розвитку та рівень добробуту населення – свідчать про ефективність застосування цих модифікацій.

Так, Скандинавська модель (Швеція, Данія) передбачає безкоштовні соціальні послуги, заохочення повної зайнятості, створення робочих місць у суспільному секторі; відповідно до Континентальної моделі (Франція, ФРН) рівень соціального захисту громадянина визначається результатами на ринку праці, соціальна політика залежить від здатності суспільства забезпечити зайнятість; особливістю Середземноморської моделі (Італія, Іспанія, Португалія) є розвинене пенсійне забезпечення (іноді навіть на шкоду системі сімейної допомоги і допомоги по безробіттю), відносно низький рівень соціального захисту та вельми диференційована система соціального страхування; Британська модель (Великобританія, Ірландія) передбачає надання переваги ринку (не державі) в управлінні механізмом розподілу ресурсів.

Особливості функціонування соціально-економічних моделей зумовили частку ВВП, що перерозподіляється державою: від значної у Скандинавській і Континентальній моделях до помірної у Середземноморській та Британській [1, с. 12].

Важливість наднаціональної бюджетної політики в країнах ЄС було задекларовано у 1977 році у Доповіді Макдугалла, а починаючи з 1980 р., відповідно до «Плану Вернера» було передбачено не тільки валютну інтеграцію, а й створення єдиної бюджетної системи [7]. У Пакеті Делора-1 (1989 р.) поряд із загальновідомими постулатами щодо вільного пересування товарів, осіб, послуг та капіталів виокремлено координацію макроекономічної політики, включаючи обов'язкові правила для бюджетної політики [8]. У жовтні 2008 р. на засіданні ЕКОФІН було рекомендовано ослабити фінансові вимоги до інфляції, бюджетного дефіциту і держборгу.

Аналіз причин фінансової кризи 2008–2009 рр. фахівцями Єврокомісії довів, що механізми управління економікою в ЄС є недосконалими: з одного боку, є Єврозона як централізована система, з іншого – бюджетний, податковий і макроекономічний суверенітет, що

ретельно охороняється [6]. Тому виникла необхідність у розробці нових критеріїв. Професор Лондонської школи економіки, фахівець із зони євро і податкової політики Євросоюзу Я. Бегг не бачить небезпеки для єдиної валюти, але щоб уникнути макроекономічних диспропорцій, країни-члени повинні створити новий Пакт. Реформи мають привести до створення у кожній із країн умов для підвищення стійкості бюджетної політики з метою оздоровлення системи державних фінансів [4, с. 88]. Незважаючи на намагання центральних структур ЄС координувати і певним чином впорядковувати вектори бюджетної політики по відношенню до кожної країни, ці зусилля не завжди вдавалось реалізовувати. Саме тому у жовтні 2010 р. на засіданні Комітету регіонів та Європейської комісії було зазначено: «Бюджетна політика в ЄС має бути більше сфокусована на досягненні конкретних результатів і підвищенні ефективності поточних бюджетних витрат». Загальній бюджетній політиці ЄС слід займатися тими сферами економіки, де «один євро, витрачений на європейському рівні, принесе більше вигоди, ніж той же євро, витрачений на національному» [11, с. 50].

Застосування єдиних підходів до формування і реалізації основних принципів моделей, схем розподілу бюджетних ресурсів між центральними та місцевими органами влади ускладнюється ще й тим, що рівні фінансування органів місцевого самоврядування в окремих країнах ЄС значно відрізняються, про що свідчать дані табл. 1.

Таблиця 1

Процентне співвідношення фінансових джерел органів місцевого самоврядування за даними Ради Європи

Країна	Місцеві податки	Місцеві збори і платежі	Субсидії і відрахування	Позики	Інші
Австрія	15	19	35	8	23
Великобританія	11	6	77	0	6
Німеччина	19	16	45	9	11
Греція	2	22	58	6	12
Данія	51	22	24	2	1
Іспанія	31	16	37	10	6
Ісландія	12	16	53	5	14
Ірландія	18	10	57	2	13
Італія	18	11	38	9	24
Кіпр	25	33	30	12	0
Нідерланди	5	13	60	19	3
Норвегія	42	16	33	7	2
Польща	21	7	60	0	12
Португалія	20	19	38	6	17

Джерело: [3, с. 211]

Аналіз джерел фінансування органів місцевого самоврядування в окремих країнах ЄС на початку другого десятиліття XXI ст. (табл. 1)

дозволив констатувати, що питома вага місцевих податків у загальному обсязі фінансових ресурсів є найбільшою у Данії (51 %) та Норвегії (42 %), а найменшою – у Нідерландах (5 %) і Греції (2 %).

Місцеві збори і платежі, що доповнюють місцеві податки і які зазвичай встановлюються місцевими органами влади, найвищий рівень мають на Кіпрі (33 %), у Греції та Данії (по 22 % у кожній), а найменший – у Великобританії (6 %) та Польщі (7 %). Субсидії, що, як правило, надаються бюджетами вищих рівнів, також мають широкий діапазон значень: від 24 % у Данії до 77 % у Великобританії.

Позики не є популярними у європейських країнах: як правило, уряди надають перевагу скороченню видатків. Так, Польща і Великобританія позики взагалі не використовують. У той же час рівень позик в окремих країнах може бути досить високим: наприклад, у Нідерландах – 19 %, на Кіпрі – 12 %, у Іспанії – 10 % [12].

Аналіз такого суттєвого важеля реалізації бюджетної політики, як рівень податкових ставок (табл. 2), свідчить, що найбільша частка податків та обов'язкових платежів у ВВП в 2012 р. була зафіксована у Данії (48,1 %), Франції (45,0 %), Швеції (44,2 %), Фінляндії (44,1 %), Італії (44 %), а найменша – у Ірландії (28,7 %).

Таблиця 2

Частка податків та обов'язкових платежів у ВВП у деяких країнах Європи, %

Країна	Роки								
	1995	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Данія	39,8	50,8	49,6	48,9	47,8	47,8	47,5	47,7	48,1
Швеція	47,9	48,9	48,3	47,3	46,4	46,5	45,4	44,4	44,2
Фінляндія	45,7	43,9	43,8	43	42,9	42,8	42,5	43,7	44,1
Італія	39,8	40,1	41,7	42,7	42,7	42,9	42,5	42,4	44
Норвегія	42	43,2	43,5	42,9	42,1	42	42,6	42,7	42,2
Франція	42,7	43,8	44,1	43,4	43,2	42,1	42,5	43,7	45
Іспанія	32,1	35,9	36,8	37,1	32,9	30,7	32,2	31,8	32,5
Португалія	29,5	31,4	32,1	32,8	32,8	31	31,5	33,2	32,4
Люксембург	37,1	37,6	35,9	35,6	37,5	39,8	38,1	38,2	39,3
Великобританія	34,3	35,4	36,1	35,7	37,1	34,3	35	35,8	35,4
Нідерланди	40,2	37,6	39	38,7	39,2	38,2	38,9	38,6	39
Ірландія	32,7	30,6	32,1	31,5	29,5	28,1	28	28,2	28,7
Кіпр	26,9	35	35,8	40,1	38,6	35,3	35,6	35,3	35,3
Греція	29,1	32,2	31,7	32,5	32,1	30,5	31,7	32,4	33,7
Середнє	37,1	39,0	39,3	39,4	38,9	38,0	38,1	38,4	38,9

Джерело: [3]

Як свідчать дані табл. 2, спостерігається тенденція до збільшення частки податків та обов'язкових платежів протягом 1995– 2012 рр. у

більшості країн ЄС, за виключенням Швеції (1995 р. – 47,9 %, 2012 р. – 44,2 %); Фінляндії (1995 р. – 45,7 %, 2012 р. – 44,1 %); Нідерландах (1995 р. – 40,2 %, 2012 р. – 39 %); Ірландії (1995 р. – 32,7 %, 2012 р. – 28,7 %). Проте середнє значення у цих країнах має гнучку тенденцію до зростання: від 37,1 % у 1995 р. до 38,9 % у 2012 р.

Аналіз досвіду реалізації бюджетної політики в окремих унітарних і федеративних країнах Європи, зокрема Швеції, Італії, Великобританії та ФРН дозволив з'ясувати специфіку формування бюджетної політики у цих країнах.

Так, щодо сфери оподаткування ФРН, то протягом 1999–2008 рр. відбулося зниження ставок податку на прибуток корпорацій (31.12.2007 р. – 38,7 %, 01.01.2008 р. – 30 %) та прибуткового податку; 2007 р. – підвищення ПДВ з 16 до 19 %; з 01.01.2009 всі доходи від капіталу (дивіденди, банківські відсотки, прибуток від продажу пакетів акцій фізичними особами) оподатковуються єдиним податком (Abgeltungsteuer) 25 % і не залежать від розміру прибуткового податку; 2009–2010 рр. – повернення частини транспортного податку; зниження мінімальної ставки прибуткового податку на 1 п. п. до 14 %.

У соціальній сфері ФРН 1999–2003 рр. відбувається пенсійна реформа (перехід до накопичувальної системи при збереженні обов'язкового пенсійного страхування); зниження внесків на медичне страхування, страхування по безробіттю; 2006 р. – підвищення пенсійного віку з 65 до 67 років; введення «батьківських грошей»; 2009–2010 рр. – зниження рівня внесків у лікарняну касу (з 15,5 до 14,9 %); одноразові виплати громадянам з дітьми у розмірі 100 євро на дитину; зростання допомоги по безробіттю громадянам з дітьми.

На ринку праці Німеччини 2003 р. відбулась реформа Hartz-IV (Харц-IV), що передбачала злиття тимчасової допомоги по безробіттю і соціальної допомоги; обмеження терміну виплат допомоги до 12 міс., зниження розміру допомоги по безробіттю; 2009 р. – підвищення порогу заробітної плати з розрахунку на кожного члена сім'ї, з якої взагалі не стягується прибутковий податок – до 8004 євро на рік [5, с. 203–207, 224–226].

Отже, у ФРН реалізується виважена бюджетна політика, у тому числі на місцевому рівні, де послідовно вирішуються проблеми оподаткування, соціальної сфери, зайнятості, доходів населення. Водночас спостерігається динамічність щорічного підвищення життєвого рівня населення, що позитивно впливає на суспільство.

Основні напрями бюджетної політики Швеції визначаються, перш за все, устроєм бюджетної системи країни, відповідно до якого бюджетна система Швеції формується на базі двох рівнів бюджету – центрального і місцевих, які, у свою чергу, станом на 01.01.14 включали 20 ландстингів та 289 комун. Між місцевими бюджетами ландстингів і комун прямої залежності немає. Місцеві органи влади

формують власні бюджети відповідно до функцій, що закріплені в Конституції, і мають широкі повноваження. Так, вони витрачають близько 30 % всіх бюджетних видатків держави і забезпечують робочими місцями близько 80 % працівників, зайнятих у державному секторі економіки [2]. Регулюючі податки відсутні, а ставки й оподатковані бази визначаються загальнонаціональним законодавством. Для забезпечення бюджетних надходжень використовується механізм фіксованих податкових надходжень.

Міжбюджетні трансферти у Швеції формуються за трьома напрямками:

1) цільові трансферти ландстингам і комунам за рахунок коштів центрального уряду;

2) нецільові трансферти ландстингам і комунам за рахунок коштів центрального уряду;

3) система вирівнювання ландстингів і комун за рахунок їхніх власних коштів (негативних трансфертів) [9, с. 31].

На початку 2005 р. у Швеції був запроваджений механізм міжбюджетних трансфертів, який включає: вирівнювання дохідної бази, вирівнювання рівня витрат, структурні гранти, гранти перехідного періоду, коригуючі гранти [2].

Для вирівнювання дохідної бази використовують гранти, що розраховуються на основі різниці між податковим потенціалом комуни (ландстингу) і базовим рівнем податкового вирівнювання, який становить 115 % середнього по країні податкового потенціалу на душу населення для комун і 110 % для ландстингів. Ландстинги і комуни з податковим потенціалом нижче середнього рівня отримують дотацію; і навпаки, у ландстингів і комун з потенціалом вище середнього рівня проводиться вилучення коштів. Процедура оцінки податкового потенціалу в Швеції є однією з найпростіших порівняно з іншими розвиненими країнами. У разі, якщо податковий потенціал комуни (ландстингу) перевищує цей рівень, застосовується механізм негативного трансферту, який комуни (ландстинги) повинні перерахувати центральному уряду. Таким чином, ландстинги і комуни з податковим потенціалом нижче встановленого середнього рівня отримують компенсацію у розмірі 95 % різниці з середнім і навпаки, у ландстингів і комун із податковим потенціалом вище середнього вилучається 85 % такого перевищення (до 2005 р. – 95 %) [2].

Отже, у Швеції процес послідовного удосконалення бюджетної політики є перманентним, де основою суспільного добробуту є найбільш справедливе з національного погляду розподілення валового національного продукту шляхом міжбюджетного приросту.

Бюджетна політика Італії визначається адміністративним устроєм країни: Італія є унітарною державою з чотирма адміністративними рівнями: центральним, регіональними, рівнями провінцій та

муниципалитетів. Адміністративно країна включає 20 регіонів, 99 провінцій, 8100 муниципалитетів; крім цього, п'ять регіонів мають особливий статус, що дає широкі повноваження у формуванні бюджетів [2].

При розподілі витратних зобов'язань рівнів бюджетної системи Італії з бюджетів регіонів здійснюється фінансування послуг медичних установ, планування містобудування, водопостачання, а також дорожнього будівництва і внутрішньорегіонального пасажирського транспорту. При цьому в законодавстві окремо передбачена можливість передачі частини витратних повноважень органами влади регіонів на нижчі рівні бюджетної системи, що зазвичай і відбувається, особливо у випадках витрат, пов'язаних із фінансуванням житлово-комунального господарства або суспільних робіт. Бюджети провінцій здійснюють витрати з фінансування будівництва й утримання державних автомобільних доріг регіонального значення, фінансування водного транспорту, заходів щодо захисту довкілля, фінансування освітніх установ і культурних закладів регіонального значення (місцеві університети, музеї, театри). Головними статтями витрат бюджетів муниципалитетів є утримання місцевих підрозділів поліції, системи соціального забезпечення, будівництво і утримання будівель для органів юстиції та освітніх установ, будівництво, ремонт і прибирання муниципальних вулиць, забезпечення населення муниципалитету газом і електроенергією [10, с. 18].

Найбільшу фінансову самостійність мають муниципалитети, у структурі доходів бюджетів яких близько 50 % становлять власні податкові і неподаткові джерела [9, с. 23].

Більшість доходів бюджетів субнаціонального рівня в Італії становлять кошти, що передаються у вигляді грантів із бюджетів вищої ланки. Гранти, які надаються, поділяються на ті, що мають цільовий характер, і на нецільові гранти. Значення останнього виду трансфертів у регіональному розрізі несуттєве, оскільки доходи у вигляді нецільових трансфертів становлять всього близько 3 % усіх доходів регіональних бюджетів. При цьому джерелами нецільових грантів регіональним бюджетам є два національні бюджетні фонди – загальний фонд і фонд регіонального розвитку. Обидва фонди розподіляються між регіонами пропорційно чисельності населення, площі регіону та рівню безробіття. Здебільшого кошти цих фондів надходять до південних, менш розвинених в економічному відношенні регіонів країни [10, с. 17].

Характерною рисою бюджетної політики Італії є певна відповідність делегованих функцій і фінансового забезпечення із цільових та нецільових фондів, а також значно більш централізоване фінансування південних регіонів як менш економічно стійких.

Досвід формування основних напрямів бюджетної політики у Великобританії свідчить про стабільність бюджетних процесів,

надзвичайно збалансоване бюджетне планування, комплексність превентивних заходів щодо викликів та загроз зовнішнього середовища [9]: темпи економічного зростання до 2008 р. є доволі стабільними у порівнянні з іншими країнами ЄС. 2008 року, коли Великобританію зачепила фінансова криза, рівень державного боргу був у межах 40–45 % від ВВП. Економічне зростання, яке відновилося у 2010 р., було забезпечено за рахунок збільшення обсягів державного боргу.

Великобританія має дворівневу бюджетну систему, що складається з державного бюджету і бюджетів місцевих органів влади. Через державний бюджет до кризи (2008–2009 рр.) перерозподілялося близько 40 % ВВП. Він формується на основі середньострокових програм економічного розвитку (3 роки) і сукупності окремих щорічних відомчих програм. Державний бюджет Великобританії включає консолідований фонд і національний фонд позик.

У ході реформи місцевих органів влади Великобританії (1973–1975 рр.) були змінені як структура, так і функції місцевих адміністративних одиниць. Крім того, система управління місцевих органів влади перетворилася з трирівневої на дворівневу. У зв'язку з реформою місцевого управління при одночасному скороченні числа місцевих бюджетів збільшився їхній обсяг, розширилися соціальні функції, а також зросло їхнє значення при проведенні регіональної політики. Одночасно посилювався контроль центрального уряду над витрачанням коштів місцевими органами влади. Все це підвищило регулюючу роль системи місцевих фінансів. Значного поширення набувають округи спеціального призначення. У процесі децентралізації і з метою підвищення ефективності державного сектору (public sector) уряд передає право на здійснення ряду суспільних функцій неурядовим організаціям [4, с. 53–54].

Таким чином, реформи бюджетного спрямування, які проводяться у країнах Європейського Союзу, є економічно обґрунтованими і гармонійно узгоджуються із зовнішніми викликами та внутрішніми суспільними процесами.

ВИСНОВКИ

Виконаний аналіз реалізації бюджетної політики країнами ЄС дозволив зробити такі висновки:

1. Рівень узгодженості напрямів бюджетної політики окремих країн та адміністративних структур ЄС є значним, хоча країни мають велику автономію в галузі адміністрування податків, встановленням їхніх ставок тощо.

2. Напрями формування і реалізації бюджетної політики в окремих країнах ЄС є доволі різними.

3. Рівень досконалості бюджетної політики обумовлюється рівнем економічного розвитку, моделлю суспільно-економічного

розвитку, національними особливостями кожної країни.

4. Бюджетна політика практично у всіх країнах ЄС перебуває у постійному реформуванні, адаптуючись до викликів глобалізації та відповідно до особливостей подолання наслідків фінансової кризи.

Визначення цих особливостей та зіставлення їх із реаліями України дозволило запропонувати такі основні напрями імплементації досвіду країн ЄС щодо національної бюджетної політики:

за економічним напрямом:

- 1) узгодження із темпами зростання ВВП;
- 2) узгодження із темпами зростання видатків бюджету;
- 3) оптимізація міжбюджетних трансфертів;
- 4) збільшення обсягів фінансування бюджетної сфери;
- 5) фінансування проектів розвитку;

за соціальним напрямом:

адаптація соціальних нормативів, яка передбачає:

- 1) збільшення доходів населення;
- 2) підвищення заробітної плати;
- 3) оптимізацію рівня окремих соціальних витрат;
- 4) оптимізацію соціальних послуг;

за політичним напрямом:

- 1) забезпечення стабільності функціонування адміністративних структур, зокрема на місцевому рівні;
- 2) організація державно-приватного партнерства;
- 3) забезпечення реальної самостійності регіонів, зокрема у бюджетному аспекті;
- 4) забезпечення сприятливих умов функціонування органів місцевого самоврядування;
- 5) забезпечення плюралізму між політичними блоками в органах місцевого самоврядування;
- 6) забезпечення розробки більш досконалої нормативно-правової бази функціонування бюджетної політики.

Бюджетна політика має будуватися на основі науково обґрунтованої концепції розвитку бюджетних відносин у складі фінансової політики, спрямованої на створення умов для сталого соціально-економічного розвитку регіонів. Шлях, який має пройти Україна для формування досконалої бюджетної політики місцевого рівня, значно ускладнюється нинішнім станом суспільства. Зважаючи, що поставлені перед урядом завдання щодо реформування міжбюджетних відносин потрібно виконувати в стислі терміни, досвід країн ЄС має стати основним орієнтиром на цьому шляху, тому подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку нормативно-правової бази, здатної забезпечити більш ефективну реалізацію національної бюджетної політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Каргалова М. В. Социальное измерение европейской интеграции / М. В. Каргалова, Е. Н. Егорова. – М. : Аксиом, 2010. – С. 11–15.
2. Муниципальные системы зарубежных стран [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dvgups.ru/METDOC/CGU/PRAVO>.
3. Молчанова М. Ю. К вопросу о финансовых источниках, муниципальных образований / М. Ю. Молчанова // *Фундаментальные исследования*. Серия: Экономические науки. – 2012. – № 11. – С. 210–216.
4. Сидорова Е. А. Особенности бюджетной политики в Европейском союзе / Е. А. Сидорова. – М. : ИМЭМО РАН, 2012 – 129 с.
5. Финансовый кризис в России и в мире / под ред. Е. Т. Гайдара. – М., 2009. – 368 с.
6. Sutherland P. Radical reforms can save the euro [Electronic resource] / P. Sutherland // *The Financial Times*. – 2010. – June 30.– Access mode : <http://www.ft.com/cms/s/0/d0e7d66a-83-dd-11df-ba07-00144feabdc0.html>.
7. Report of the study group on the role of Public Finance in Europe integration. Vol. 1: General Report. – Brussels, April 1977. – P. 11–13.
8. Report of Economic and Monetary Union in the European Community / Committee for the study of Economic and Monetary Union. Jacques Delors (Chairman). – 1989. – P. 16.
9. Boex J. Subnational government structure and intergovernmental fiscal relations: an overlooked dimension of decentralization / J. Boex, J. Martinez–Vasquez, A. Timofeev // *International Studies Program, Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University, working paper*. – 2004. – № 04-01. – P. 36.
10. Territorial Indicators and Benchmarking for Territorial Competitiveness Policies: The Cases of Australia and Italy // *Working Party Territorial Indicators*. – Switzerland. –2003. – 28 p.
11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the regions and the national parliaments [Electronic resource] // *The EU Budget Review*. – Brussels, 19.10.2010. – Access mode : http://ec.europa.eu/budget/reform/library/communication/com_2010.
12. Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States, Iceland and Norway. 2013 edition [Electronic resource] // Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. – С. 174. – Access mode : http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2013/report.pdf.

Дата надходження до редакції – 15.10.2015 р.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.436-047.44

Яценко В. М., Яценко О. В.

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ, ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА ТА ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено існуючі методики діагностики й оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств, визначені етапи проведення оцінки і групи виробничих показників, фінансового стану та ефективності маркетингової діяльності. Проведено стратегічний аналіз конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, використовуючи сучасні методи: SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, модель GE/McKinsey. Визначені сильні та слабкі сторони, можливості і загрози аграрних підприємств Черкаської області, рекомендовані вектори стратегії розвитку для аграрних підприємств із сильною, середньою і слабкою конкурентною позицією.

Ключові слова: конкурентоспроможність аграрних підприємств, методи оцінки, стратегічний аналіз, стратегія розвитку.

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку економіки України стратегічний аналіз бізнес-середовища аграрних підприємств набуває вагомого значення для забезпечення їхньої конкурентоспроможності й ефективного розвитку. Традиційно підприємства вирішують поточні завдання, пов'язані з ефективним використанням виробничого потенціалу, а проблеми перспектив розвитку у мінливому бізнес-середовищі перебувають поза увагою.

Головне завдання аграрних підприємств у ринкових умовах господарювання – підвищення конкурентоспроможності й ефективності діяльності, що є передумовою їхнього стратегічного розвитку. Це можливо за умови: швидкої адаптації сільськогосподарських товаровиробників до змін зовнішнього середовища; вчасного виявлення і підтримки власних конкурентних переваг; реалізації інноваційної моделі розвитку; оптимізації інвестиційного забезпечення та раціонального їхнього розподілу між видами діяльності. Ефективність вирішення вказаних завдань залежить від

досконало виконаного стратегічного аналізу і формування за його результатами дієвих конкурентних стратегій аграрних підприємств.

Успішне вирішення завдань стратегічного аналізу, економічної діагностики й оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств значною мірою залежить від рівня їхнього теоретико-методологічного вивчення та узагальнення.

У науковій вітчизняній і зарубіжній літературі відсутній єдиний методичний підхід до досягнення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Існуючі методики ґрунтуються на різних концепціях і програмах розвитку. Їхні результати відображено у фундаментальних працях таких учених, як Ф. Котлер, В. Маркова, В. Немцов, А. Томпсон, М. Портер, К. Прахалад, Р. Фатхутдінов, А. Чандлер.

Питання конкурентоспроможності підприємств було і залишається актуальним для таких науковців, як В. Блонська, М. Бондаренко, О. Бурлака, Я. Галак, О. Гаркуша, В. Збарський, Т. Купріянова, О. Лемик, О. Логвин, М. Малік, Н. Міценко, О. Николук, Б. Пасхавер та ін.

Разом з тим у вітчизняній науці недостатньо обґрунтовані теоретичні та методичні підходи до вибору оптимального варіанта стратегії для аграрних підприємств із низьким рівнем конкурентоспроможності, особливо для підприємств-аутсайдерів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є дослідження теоретичних завдань стратегічного аналізу, економічної діагностики й оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах насичення і глобалізації національного ринку перед вітчизняними аграріями, які за попередній період проведення економічних реформ та налагодження ринкового господарського механізму у вітчизняному економічному просторі зуміли започаткувати, сформувати, розвинути і зберегти виробництво, гостро постають питання подальшого розвитку, зміцнення конкурентних позицій, розробки стратегій діяльності. Першим кроком до вирішення цих проблем і є економічна діагностика й оцінка конкурентоспроможності аграрного підприємства, результатом якої є визначення конкурентних переваг підприємства, його «слабких місць», можливостей для здійснення і подальшого розвитку виробництва та ризиків зовнішнього середовища.

Дослідження й узагальнення існуючих методик аналізу конкурентоспроможності підприємства дозволило виділити такі методи:

1) методи, засновані на теорії ефективної конкуренції (М. Й. Малік та О. А. Нужна);

- 2) метод бенчмаркінгу;
- 3) методи, що базуються на аналізі потенційної і поточної конкурентоспроможності (А. О. Шепіцен; В. К. Збарський та М. А. Місевич);
- 4) рейтинговий метод із використанням кластерного аналізу (І. В. Гуторова);
- 5) інтегральний метод (колектив учених-економістів під керівництвом В. М. Трегобчука, Б. Й. Пасхавера);
- 6) графічні методи (побудова «радіальної діаграми (багатокутника) конкурентоспроможності»; «профілю об'єкта»).

Економічна діагностика та оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств виконується за такими етапами:

1. Формування сукупності підприємств-конкурентів та збір інформації про результати їхньої діяльності.

2. Виявлення факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства, й оцінка їхньої значимості.

3. Розрахунок одиничних показників конкурентоспроможності та переведення їх у бальну оцінку (при цьому у 5 балів оцінювався показник, який має значення менше за базове; у 10 балів – рівний базовому; у 15 балів – вищий за базовий).

4. Розрахунок групових критеріїв конкурентоспроможності підприємства.

5. Оцінка рівня конкурентоспроможного аграрного підприємства за інтегральним показником на основі різних методик.

6. Визначення слабкостей і переваг внутрішнього середовища підприємств, загроз і можливостей зовнішнього середовища аграрного виробництва.

7. З'ясування напрямків і розробка комплексу заходів для підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Для розрахунку одиничних і групових критеріїв конкурентоспроможності аграрних підприємств обирають такі показники:

1) показники ефективності виробничої діяльності підприємства (урожайність с.-г. культур, обсяг валової продукції на 1 га с.-г. угідь, обсяг валової продукції на 100 га ріллі, фондо-, праце- й енергозабезпеченість, фондівіддача, продуктивність праці, витрати на виробництво одиниці продукції, рентабельність виробництва);

2) показники фінансового стану підприємства (коефіцієнт автономії, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт оборотності оборотних засобів);

3) показники ефективності маркетингової діяльності підприємства (витрати на організацію збуту і просування продукції, коефіцієнт затовареності готовою продукцією, рівень товарності, маса

та норма прибутку, рентабельність продажу).

Зібрані дані за сукупністю обраних підприємств і проведені розрахунки за різними методиками заносяться у відповідні таблиці, робляться висновки про стратегії розвитку для підприємств з високою, середньою та слабкою конкурентною позицією.

Наступним кроком проведених досліджень є стратегічний аналіз конкурентоспроможності аграрних підприємств, який дозволить сформуванню загальної стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва у регіоні. Стратегічний аналіз – це комплексне дослідження економічної системи за параметрами, які визначають її майбутній стан. Його метою є виявлення позитивних і негативних факторів, які можуть вплинути на розвиток діяльності підприємств аграрної сфери регіону в конкурентному середовищі. Для проведення стратегічного аналізу конкурентоспроможності аграрних підприємств використовують такі методи: SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, метод вивчення профілю об'єкта, модель GE/McKinsey.

За допомогою SWOT-аналізу визначаються сильні та слабкі сторони діяльності аграрних підприємств, а також можливості і загрози для їхнього розвитку за окремими функціональними складовими (табл. 1).

Таблиця 1

Сильні і слабкі позиції, можливості і загрози
для аграрних підприємств Черкаської області

Елементи середовища	Слабкі позиції аграрних підприємств	Сильні позиції аграрних підприємств
I. Внутрішнє середовище підприємства		
1	2	3
1) Виробництво	- Велика енерго- і матеріалоемність виробництва; - швидке старіння машин та обладнання; - присутність шкідливих виробництв і відходів; - велика частка ручної праці у тваринництві.	- Можливість збільшення обсягів виробництва; - високий рівень якості продукції; - чутливість до нових розробок і велика швидкість їхнього введення.
2) Персонал	- Застаріла система управління і стимулювання праці; - низький коефіцієнт оновлення технічного персоналу.	- Низька плинність серед найбільш кваліфікованої та працездатної його частини; - близькість бази професійної підготовки спеціалістів.
3) Науково-дослідні розробки	- Нестача грошових засобів для фінансування нововведень.	- Наявність матеріальної бази для ведення НДР; - тісні зв'язки з НДІ та легкий доступ до інноваційних розробок.

Продовження табл. 1

1	2	3
4) Маркетинг	<ul style="list-style-type: none">- Недостатнє фінансове забезпечення маркетингових заходів, у т. ч. стимулювання збуту;- відсутність заходів, спрямованих на вивчення потреб ринку;- жорсткість оргструктури управління маркетинговою діяльністю на підприємстві і, як наслідок, неможливість проявити себе співробітникам відділу маркетингу;- відсутність чітко визначених обов'язків працівників відділу маркетингу.	<ul style="list-style-type: none">- Наявність власних каналів розповсюдження продукції;- наявність кваліфікованих фахівців у галузі маркетингу та з новими поглядами на сучасні умови ринку;- вигідне поєднання якісно-цінових характеристик продукції.
5) Організація управління	<ul style="list-style-type: none">- Складність і невідповідність оргструктури потребам ринку, слабе інформаційне забезпечення;- невизначені цілі та стратегії розвитку підприємства.	<ul style="list-style-type: none">- Стійкі зв'язки і високий рівень співпраці між структурними ланками управління.
6) Фінанси	<ul style="list-style-type: none">- Інфляція нагромаджень;- низький рівень рентабельності виробництва;- обмежені інвестиційні можливості, низький рівень реінвестування.	<ul style="list-style-type: none">- Підвищення фінансової незалежності господарства;- вчасне погашення кредиторської і дебіторської заборгованості.
II. Зовнішнє середовище підприємства		
	Загрози для аграрних підприємств	Можливості для аграрних підприємств
	<ul style="list-style-type: none">- Зниження попиту на продукцію тваринництва у зв'язку з епідеміями;- подорожчання ресурсів виробництва;- економічна криза в країні;- високий рівень інфляції;- високий рівень податків;- високі відсоткові ставки.	<ul style="list-style-type: none">- Використання коштів державних дотацій;- власна переробка тваринницької продукції;- збільшення частки ринку;- наявність нових ринків збуту.

Джерело: власна розробка

Це сприятиме прогнозуванню розвитку зовнішніх і внутрішніх умов. У залежності від результатів SWOT-аналізу аграрним підприємствам доцільно застосовувати такі стратегії: використання сильних сторін діяльності для реалізації можливостей або нейтралізації загроз зовнішнього середовища; реалізація можливостей для

подолання «слабких місць» у діяльності; скорочення діяльності на даному ринковому сегменті.

SPACE-аналіз нами використаний для оцінки сильних і слабких сторін діяльності груп аграрних підприємств за такими критеріями:

- 1) фінансова сила підприємств (ФС);
- 2) конкурентоспроможність групи підприємств (КП);
- 3) привабливість галузі (ПГ);
- 4) стабільність галузі (СГ).

На основі вивчення ключових критеріїв у складі кожної групи нами складена матриця спрямованої стратегії в системі координат SPACE і побудовані вектори позицій груп підприємств, що оцінюються. Кожен показник оцінювався за десятибальною шкалою на основі порівняння фактичних значень коефіцієнтів із нормальним їхнім рівнем для підприємства і на основі вивчення статистичної інформації щодо економічної ситуації у галузі аграрного виробництва. Треба зауважити, що галузь сільськогосподарського виробництва знаходиться на стадії зрілості та має невисоку прибутковість (табл. 2).

Таблиця 2

Результати бальної оцінки критеріїв за методом SPACE-аналізу для аграрних підприємств регіону

Критерій та показники	к вагомості	Підприємства із сильною конкурентною позицією		Підприємства із середньою конкурентною позицією		Підприємства зі слабкою конкурентною позицією	
		оцінка, балів	зважена оцінка балів	оцінка, балів	зважена оцінка балів	оцінка, балів	зважена оцінка балів
1	2	3	4	5	6	7	8
Фінансова сила підприємств (ФС)							
Рентабельність інвестицій	0,3	6	1,8	4	1,2	1	0,3
Динаміка прибутку	0,3	4	1,2	3	0,9	1	0,3
Рівень фінансової стійкості	0,4	9	3,6	6	2,4	5	2,0
Загальна оцінка критерію	1,0	x	6,6	x	4,5	x	2,6
Конкурентоспроможність аграрних підприємств (КП)							
Частка підприємства на ринку	0,2	7	1,4	6	1,2	3	0,6
Конкурентоспроможність продукції	0,2	8	1,6	7	1,44	3	0,6
Рентабельність реалізації продукції	0,6	7	4,2	6	3,6	1	0,6
Загальна оцінка критерію	1,0	x	7,2	x	6,2	x	1,8

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
Привабливість галузі сільськогосподарського виробництва (ПГ)							
Рівень прибутковості галузі	0,4	6	2,4	6	2,4	6	2,4
Стадія життєвого циклу галузі	0,3	7	2,1	7	2,1	7	2,1
Залежність розвитку галузі від кон'юнктури	0,3	8	2,4	8	2,4	8	2,4
Загальна оцінка критерію	1,0	x	6,9	x	6,9	x	6,9
Стабільність галузі сільськогосподарського виробництва (СГ)							
Стабільність прибутку	0,5	4	2,0	4	2,0	4	2,0
Рівень розвитку інноваційної діяльності в галузі	0,3	6	1,8	6	1,8	6	1,8
Маркетингові та рекламні можливості	0,2	7	1,4	7	1,4	7	1,4
Загальна оцінка критерію	1,0	x	5,2	x	5,2	x	5,2

Джерело: розрахунки автора

Після отримання зважених оцінок ключових критеріїв нами побудовані вектори рекомендованих стратегій у системі координат SPACE (рис. 1), початок яких знаходиться в точці координат (0; 0), а кінець – в точках A_1 (для підприємств із сильною конкурентною позицією), A_2 (для підприємств із середньою конкурентною позицією), A_3 (для підприємств зі слабкою конкурентною позицією) з координатами ($x = \text{ПГ} - \text{КП}$; $y = \text{ФС} - \text{СГ}$).

Таким чином, вектор рекомендованої стратегії для аграрних підприємств із сильною конкурентною позицією знаходиться в лівому верхньому квадранті, що відповідає консервативній стратегії, яка передбачає зосередження уваги на подальшій підтримці сільськогосподарського виробництва. Це дозволить накопичити фінансові ресурси для паралельної реалізації стратегії зростання.

Дана стратегія характерна для підприємств, які домінують на ринку або діють у сформованих, зрілих галузях зі стабільними технологіями.

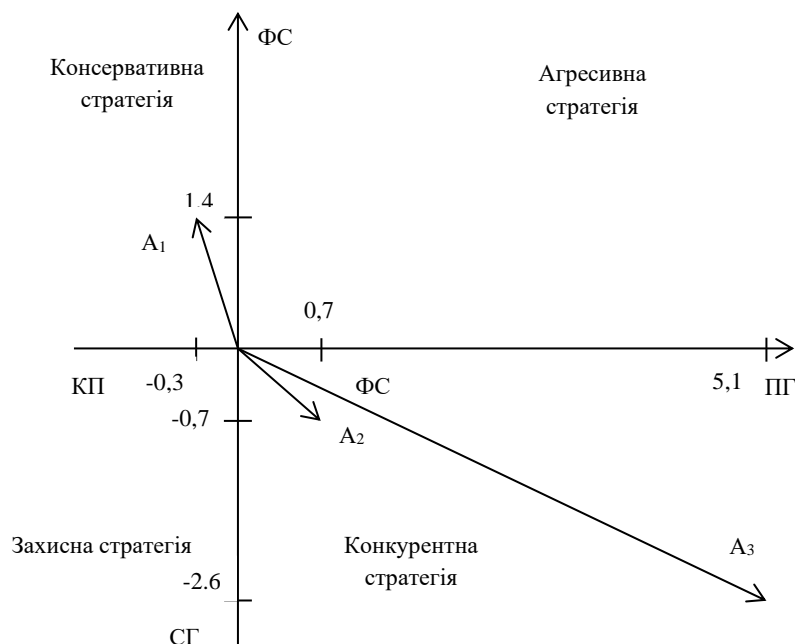

Рис. 1. Визначення векторів рекомендованих стратегій для груп аграрних підприємств у системі координат SPACE

Джерело: власна розробка

Разом з тим вектори рекомендованої стратегії для аграрних підприємств із середньою і слабкою конкурентною позицією знаходяться в правому нижньому квадранті, що відповідає конкурентній стратегії. Отже, для посилення позицій у конкурентній боротьбі такі підприємства мають вивчити досвід конкурентів у зменшенні собівартості виробництва продукції, використовувати наявні маркетингові та рекламні можливості, знаходити нових партнерів і розширювати ринки збуту.

Використовуючи модель GE/McKinsey, нами на основі рейтингів конкурентоспроможності підприємства (горизонтальна вісь) і привабливості галузі (вертикальна вісь) визначене стратегічне положення групи підприємств у форматі матриці 3x3. Рейтинговий показник конкурентоспроможності є результатом взаємодії таких чинників: організаційної структури й управління; системи бізнес-процесів (виробництва) і ресурсів; кадрів; фінансів; маркетингової діяльності й обізнаності споживачів щодо продукції. Рейтинговий показник привабливості галузі визначений з урахуванням розміру регіонального ринку сільськогосподарської продукції, темпів його зростання, механізмів ціноутворення, рівня прибутковості.

Кожна група досліджуваних підприємств позиціонована нами на матриці (привабливість галузі/конкурентоспроможність групи аграрних

підприємств», рис. 2). Нами розраховані такі показники: для групи 1: привабливість ринку – 69 балів / конкурентоспроможність групи – 72 бали; для групи 2: привабливість ринку – 69 балів/конкурентоспроможність групи – 62 бали; для групи 3: привабливість ринку – 69 балів / конкурентоспроможність групи – 18 балів.

Рис. 2. Матриця GE/McKinsey «Привабливість галузі / конкурентоспроможність підприємства»

Джерело: власна розробка

За матрицею, наведеною на рис. 2, нами сформований набір стратегій для кожної групи підприємств. Для підприємств 1 групи – стратегія інвестування, оптимізація фінансових показників діяльності, контроль за своєчасним поверненням дебіторської заборгованості. Для підприємств 2 групи – інвестування обмежене: закріплення стратегічних позицій, захищення і використання досягнутого стану. Для підприємств 3 групи – стратегія «збирання врожаю» без інвестування або виходу з бізнесу в разі подальшої збитковості.

ВИСНОВКИ

Здійснене групування досліджуваних підприємств за рівнем конкурентоспроможності дало змогу визначити 3 групи підприємств і середні значення критеріїв оцінки конкурентоспроможності. Критерії ефективності виробничої діяльності, фінансового стану й ефективності маркетингової діяльності прямо пропорційно впливають на рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств. Для підприємств другої групи характерним є нестійкий фінансовий стан, що знижує рівень їхньої конкурентоспроможності. Підприємства третьої групи мають ще гірші показники фінансового стану та низьку ефективність організації просування і збуту своєї продукції.

Економічна діагностика та оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств як об'єктів бізнесу дає дещо інші результати. На

це вплинули коефіцієнт капіталізації активів і прибутковість сільськогосподарського виробництва.

Отже, вектор рекомендованої стратегії для аграрних підприємств із сильною конкурентною позицією відповідає консервативній стратегії, яка передбачає зосередження уваги на подальшій підтримці сільськогосподарського виробництва. Це дозволить накопичити фінансові ресурси для паралельної реалізації стратегії зростання. Дана стратегія характерна для підприємств, які домінують на ринку або діють у сформованих, зрілих галузях зі стабільними технологіями. Вектори рекомендованої стратегії для аграрних підприємств із середньою і слабкою конкурентною позицією відповідають конкурентній стратегії. Отже, для посилення позицій у конкурентній боротьбі такі підприємства мають вивчити досвід конкурентів для зменшення собівартості виробництва продукції, використовувати наявні маркетингові та рекламні можливості, знаходити нових партнерів і розширювати ринки збуту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурлака О. П. Теоретичні основи конкурентоспроможності аграрного підприємства / О. П. Бурлака // Технологический аудит и резервы производства. – 2011. – № 2 (2). – С. 24–27.
2. Збарський В. К. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В. К. Збарський, М. А. Місевич ; за ред. професора В. К. Збарського. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
3. Котлер Ф. Основы маркетинга : пер. с англ. / Ф. Котлер. – 2-е европ. изд. – М. : Прогресс, 1998. – 734 с.
4. Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
4. Пасхавер Б. Цінова конкуренція аграрного сектора / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 78–87.
5. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – СПб., – М. – К. : Вільямс, 2000. – 495 с.
6. Портер М. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : 1998. – С. 232–236.
7. Яценко В. М. Стратегічний аналіз : навч. посіб. / В. М. Яценко, В. В. Деміденко, С. Л. Деміденко. – Черкаси : ЧДТУ, 2010. – 247 с.

Дата надходження до редакції – 10.09.2015 р.

УДК 336.71, 623.011, 65.013

Задорожний І. С., Козловська С. Г., Катасонов А. В., Задорожний С. В.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ І ПЕРЕПРОЕКТУВАННЯ ПІДСИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

У статті розглядаються питання особливостей проектування підсистем системи управління персоналом сучасної організації, орієнтованої на результат.

Ключові слова: підсистема керування, зовнішнє середовище, ефективність, результативність, результат.

ВСТУП

Глобалізація ринків, швидке скорочення життєвого циклу товарів, посилення конкуренції, поява конкуруючих світових фінансових груп створили загрози існування організацій не тільки на довготривалій період, але і на середньостроковий і навіть на поточний.

Перед теоретиками з менеджменту встали питання пошуку нових принципів, способів і методів проектування і перепроєктування систем і структур управління, пошуку нових підходів до підвищення продуктивності праці. Паралельно з пошуком нових принципів і методів проектування і перепроєктування загальної системи управління виникають проблеми з перепроєктуванням підсистем управління і насамперед з підсистемою управління персоналом, підсистемою управління фінансами, підсистемою планування витрат ресурсів, підсистемою управління основним виробництвом, підсистемою управління інноваціями і змінами, підсистемою стратегічного дослідження ринку (маркетингу) та ін. Перша є однією з основних внаслідок того, що вона пронизує всі підсистеми управління, включаючи і загальну (корпоративну) систему управління.

Сьогодні слід повернутися до забутого гасла: «Кадри, персонал вирішують все!».

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є аналіз стану підсистем управління персоналом і пошук нових принципів та методів, які б забезпечили підвищення продуктивності праці, прибутковості, гнучкості до ринку, рівень корпоративної культури, що необхідно для виживання організації на довгостроковий період.

Загальна мета дослідження може бути деталізована як *окремі завдання*. Основними з них є: визначення місця підсистеми управління персоналом у структурі загальної (корпоративної) системи управління; забезпечення необхідної продуктивності праці на операційному рівні; вибір методів управління, які необхідно використовувати керівникові для досягнення рівноваги між завданнями організації і можливостями персоналу; забезпечення соціо-психологічної поведінки персоналу в умовах постійного підвищення продуктивності праці; визначення підходів щодо проведення оцінки виконання робіт; пошук методів мотивації, які є найбільш сприятливі для збереження психологічної стійкості і задоволення персоналу; внесення змін в основні управлінські документи (положення і посадові інструкції) для забезпечення максимального результату; підготовка персоналу до швидких змін зовнішнього середовища і викликів ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянемо місце підсистеми управління в структурі загальної (корпоративної) системи управління. Рівняння управління загальної системи управління як комплекс дій в часі має такий вигляд:

$$Y(t) = f[\zeta(t) \wedge S(t) \wedge R(t)], \quad (1)$$

де $\zeta(t)$ – цілі, плани, завдання, $S(t)$ – способи досягнення мети, $R(t)$ – результати.

Способи досягнення результатів – це функція, яка характеризує ресурси, що використовуються, а саме:

$$S(t) = f[T(t) \wedge P(t) \wedge W(t)], \quad (2)$$

де $T(t)$ – використані технології; $P(t)$ – різні ресурси; $W(t)$ – дії (менеджмент). Одним з ключових ресурсів приймається час t .

Знак \wedge є знаком логічної функції «І», який означає, що при відсутності одного або декількох складових управлінь (1) або (2) управління недостатнє або відсутнє.

Необхідні ресурси можна записати у вигляді

$$P(t) = f[M(t) \wedge K(t) \wedge D(t) \wedge \Pi(t)], \quad (3)$$

де $M(t)$ – сировина і матеріали; $K(t)$ – комплектуючі і покупки; $D(t)$ – документація (креслення, складальні креслення, принципові електричні схеми, інструкції з наладки, технічні умови); $\Pi(t)$ – персонал (кадри).

Підставивши (2) і (3) у рівняння (1), маємо:

$$Y(t) = f[\zeta(t) \wedge T(t) \wedge M(t) \wedge K(t) \wedge D(t) \wedge \Pi(t) \wedge W(t) \wedge R(t)]. \quad (4)$$

Рівняння (4) включає всі елементи процесу діяльності організації. Персонал $\Pi(t)$ як складова є основною в рівнянні управління.

Похибка управління є результатом різниці між метою і результатом:

$$\varepsilon(t) = \zeta(t) - R(t), \quad (5)$$

де $\varepsilon(t)$ – похибка системи управління у будь-який період оцінки; $R(t)$ – зміряний результат за плановий період; $\zeta(t)$ – заданий план роботи (мета).

Для забезпечення результативності (ефективності) організації необхідно виконати умову:

$$\varepsilon(t) \leq [\varepsilon], \quad (6)$$

де $[\varepsilon]$ – допустима величина похибки. Цю величину можна з великою вірогідністю називати показником оцінки результативності загальної

системи управління. Якщо система управління забезпечуватиме виконання цієї умови, то організація буде фінансово стійкою, тобто потоки грошових коштів будуть позитивними.

З формули (4) маємо, що персонал як складова управління потребує постійного управління в часі, причому цей процес має особливості, пов'язані з багатьма рівнями управління: корпоративним, діловим, функційним – керівники і операційним – робітники, ІТР і службовці.

З іншого боку, персонал як об'єкт управління є одночасно і суб'єктом управління з власними індивідуальними властивостями, знаннями, характером, організаційним здібностями, бажанням працювати та ін. Як показали результати проведених досліджень [1], до 30 % працівників працюють погано, інколи навіть саботують роботу і обкрадають роботодавця, до 60 % працівників на перше місце ставлять рівень заробітної платні і тільки 10 % справляються зі службовими обов'язками і знаходять у цьому задоволення. Звідси можна зробити висновок, що в будь-якій організації є потенціал для підвищення продуктивності і результативності. Для вирішення цього завдання і слід працювати над удосконаленням системи управління персоналом.

Під системою управління персоналом (СУП) розуміємо сукупність організаційних, економічних і соціальних заходів для створення персоналу умов і стимулів для ефективної і результативної діяльності. Тому основне і головне завдання проектування і перепроектування – зробити її ефективною і результативною. Під ефективною ми розуміємо виконання умови рівняння (5) і (6), а результативною – досягнення бажаного результату $R(t)$ за рахунок управління (рівняння (4)).

Аналізуючи рівняння (4), бачимо, що реалізацію кожної зі складових забезпечує персонал відповідної кваліфікації. Персонал аналізує ринки збуту і розробляє стратегічні і оперативні плани; організовує закупівлю сировини, комплектуючих і матеріалів; розробляє документацію і створює інноваційні товари; організовує продаж товарів і формує кадри для керівництва. Як бачимо, персонал пронизує всю структуру організації і є основою для досягнення успіху і довгострокового життя організації. Зі зміною стратегічних і поточних планів змінюються і вимоги до персоналу, а значить, і до системи управління персоналом. При створенні СУП рекомендують дотримуватися таких принципів.

1. Принцип відповідності функцій СУП стратегічним цілям і стратегіям організації.

2. Принцип наочності, який означає, що всі заходи і рішення повинні опиратися на досягнення сучасної науки практики управління.

3. Принцип підбору кадрів слід проводити з урахуванням особистих і ділових якостей, які відповідають вимогам паспорту робочого місця і посадовим інструкціям.

4. Принцип системності, за якого працівник розглядається як людський ресурс організації, як цілісна, взаємозв'язана динамічна система, тісно пов'язана із зовнішнім середовищем організації і колективом свого підрозділу. Системний характер управління персоналом передбачає скоординований підхід на всіх напрямках формування, використання і розвитку людського ресурсу організації.

5. Принцип перспективності повинен враховувати стратегічні прогнози і планування розвитку організації. Цей принцип спрямований на забезпечення потрібними працівниками з потрібною кваліфікацією відповідно до майбутніх потреб організації.

6. Принцип оптимальності забезпечує підготовку найбільш раціонального за кількістю, структурою і якісним складом персоналу.

7. Принцип командності забезпечує формування професійних і достатньо самокерованих команд і колективів, які розділяють основні цілі і цінності організації.

8. Принцип спадкоємності персоналу, який сприяє спілкуванню досвідчених і молодих працівників.

9. Принцип професійного і посадового росту на основі створених в організації умов для постійного поновлення ділових і професійних якостей, а також використання обґрунтованих критеріїв і показників оцінки їхньої діяльності.

10. Принцип участі працівників у прийнятті рішень, які розглядають питання щодо заохочення працівників на етапі розробки варіантів рішень і подачу своїх пропозицій.

11. Принцип опори на професійне ядро кадрового потенціалу підрозділу, який направлений на формування і підтримку основного ядра працівників із найбільш високими професійними і особистими якостями, що створює ключові переваги з розробки нових товарів, продуктів і послуг. Їхні знання і досвід можуть створити стратегічні переваги організації на довгий період.

12. Принцип простоти і автономії означає можливість працювати в коротких структурах і одночасно надання свободи дії працівникам за умови підвищення особистої відповідальності.

13. Принцип виконання посадових правил трудового законодавства.

Наведені вище принципи не приводять до бажаного успіху, якщо вони діють незалежно. Основою підвищення ефективності (результативності) є їхня узгодженість і взаємозв'язок між собою.

Для досягнення цілей організації розглянемо основні цілі підсистеми управління персоналом. Їх три: формування персоналу, використання персоналу і розвиток персоналу. Організації, які

працюють у сфері бізнесу, вимушені постійно турбуватися про підвищення продуктивності праці, а це призводить до перенавантаження персоналу, погіршення його психологічного й емоційного стану. Для управління цими процесами в ПСУП необхідно ввести нову функцію аналізу і психологічного стану персоналу.

Команда управління. Пошуки стратегічних цілей організації виконуються командою керівників вищого рівня управління. Ці цілі деталізуються і задаються керівниками нижнього рівня (ділового, функційного й оперативного) для реалізації конкретними підрозділами і виконавцями. Ефективність їхнього виконання дуже залежить від рівня керованості команди виконавців. У сучасній літературі прийнято, що створення управлінських команд є універсальним методом успіху організації. Причому всі управлінські команди повинні об'єднатися навколо першого керівника. На практиці часто ці умови не виконуються. Існує багато організацій, в яких перші керівники, наділені відповідними професійними, діловими, особистими якостями, у більшості покладаються на одноосібні рішення і досягають хороших результатів. Але для того щоб команда стала «керованою», вона повинна відповідати ряду критеріїв. За рекомендаціями А. І. Пригожина [2] існує до п'яти обов'язкових ознак керованості команди, а саме:

1. Постійність складу команди. Для успішної роботи команди кількість членів команди повинна бути обмежена (до 5–10), що обумовлюється фізичними можливостями керуючих. До складу групи рекомендується включати вищих топ-менеджерів (часто господарів) і представників основних структурних підрозділів: маркетингу, дослідження і розробки товарів, основного виробництва, фінансів, управління використанням ресурсів, якості, управління персоналом, безпеки і головного бухгалтера. Критерії відбору представників можуть бути різними, але слід в першу чергу враховувати: особисту компетентність, ділові якості, особисті симпатії до першого керівника. Всі вони мають володіти умінням ділового спілкування. Вони повинні забути про своє «я», а мислити колективним поняттям «ми».

2. Регулярність спільної роботи. Для цього слід проводити наради постійно у зручний для всіх учасників час.

3. Предмет роботи. Це основний показник спільної роботи. Працювати всім необхідно за прийнятим стратегічним планом. Такий принцип допомагає активізувати діяльність і розробляти кращий план поточної діяльності.

До основних питань, які вирішує управлінська команда, належать:

- постановка стратегічних завдань і розробка стратегій їхнього досягнення;
- великі зміни в організації;
- розвиток персоналу організації і підвищення його віддачі;

- призначення працівників на ключові посади і їхнє звільнення;
- розробка та впровадження управлінських рішень у момент появи кризових ситуацій;
- інші завдання, необхідні для виживання організації.

Всі інші завдання слід делегувати керівникам середнього і оперативного рівнів.

4. Командні правила. Ці правила розробляються у процесі поточної роботи, але бажано, щоб вони були представлені в письмовому вигляді або у вигляді кодексу законів. Бажано в ньому закріпити відповідальність, права, соціальні гарантії всіх членів управлінської команди. Часто перший керівник делегує тільки обов'язки, але без наділення прав. Ефективної командної роботи не буде.

5. Спільні справи. Учасники управлінської команди повинні бути мотивованими однією метою, мати взаємну довіру і розуміння поставлених завдань. Без цих умов команда буде працювати неефективно.

6. Повна відкритість управлінської інформації. Без відкритості доступу до інформації ускладнюється процес роботи команди. Відомо, що передача інформації ослаблює позиції першого керівника. Але без відкритості передачі інформації управлінської команди також не буде. Часто управлінські команди прирівнюють до команди односторонців. На практиці нові ідеї і проривні рішення виникають у більшості випадків у різноманітні думок і позицій членів управлінської команди.

Командна робота має ряд позитивних сторін порівняно з індивідуальною, а саме:

- узгоджене бачення розвитку організації, продумана і узгоджена розробка стратегічних цілей і стратегій їхнього досягнення;
- зниження ризику прийняття неякісних управлінських рішень і ймовірності появи кризових явищ;
- підсилюються узгодженість цілей і дій на функційному і операційному рівнях;
- підвищується ступінь реалізації прийнятих управлінських рішень;
- забезпечується поява (генерація) нових цілей і способів вирішення проблем;
- підвищується взаєморозуміння у вищих ешелонах влади;
- підвищується відповідальність членів управлінської команди за результати діяльності організації в цілому;
- знижується можливість маніпуляції вищих керівників з боку підлеглих;
- підвищується управлінський потенціал членів управлінської команди.

Важливим елементом підвищення ефективності є використання стилів роботи керівника з підлеглими [3]. Відомі стилі управління, що створюють позитивний клімат, їх називають *резонансними*, а ті, що створюють негативний виробничий клімат, називають *дисонансними*.

До **резонансних стилів** управління належать: *ідеалістичний, повчальний, товариський і демократичний*.

Найкращим із них називають *ідеалістичний стиль*.

При використанні *ідеалістичного стилю* керівник повинен виступати в ролі **оптиміста, мрійника**. Він генерує нові ідеї, заряджає своєю енергією творчих працівників, а через них весь колектив, надихає їх усвідомити завдання і допомагає їм визначити своє місце у досягненні мети. Виконавці розуміють, чого від них чекають, що рівень завдання їм по силі, і ця впевненість об'єднує їх у роботі, посилює їхню віру в можливість досягнення потрібного результату, формує у них почуття довіри до керівника, до організації, формує впевненість у майбутньому службовому зростанні (підвищенні заробітної платні, категорії, розряду, успішної службової кар'єри).

Працівники пишаються тим, що їм доручають складну роботу, що вони належать до цієї організації. Ці відчуття підвищують їхню особисту відповідальність, організаційний клімат і сприяють підвищенню продуктивності їхньої праці на тривалий період.

Для застосування цього стилю управління рекомендуємо керівнику культивувати такі характеристики **емоційного інтелекту**: *співпереживання, натхнення, відвертість у передачі інформації, щирість, чесність, впевненість в собі*.

Це допомагає виконавцям долати внутрішні бар'єри і одночасно формує стійкий зворотний зв'язок в системі управління між цілями (планами), резонансом виконавців (організаційним кліматом), результатами і невирішеними проблемами.

Під показником *«співпереживання»* розуміється емоційна здатність керівника розділяти почуття виконавців і їхні побоювання, а це значить, що він здатний у потрібний час підказати виконавцю шляхи вирішення проблеми (допомагає розв'язувати вузли), а не заганає його в глухий кут.

Ідеалістичний стиль управління має перевагу при виконанні творчої (науково-дослідної) роботи: проведенні інноваційних розробок, виборі напрямів реструктуризації, освоєнні нових ринків, пошуку нових стратегічних рішень.

Керівник, який культивує ідеалістичний стиль управління, повинен сам постійно удосконалюватися і навчати своїх підлеглих, все це підвищує особисту і колективну гнучкість.

Сьогодні багато хто з керівників декларує такий стиль управління, але на практиці нічого не робить для вирішення проблем, а всі невдачі перекладає на своїх заступників, стверджуючи, що вони

слабкі і бездарні. Така зрада команди можлива тільки за часів абсолютного цинізму (низького рівня корпоративної культури) і безконтрольності (відсутності або слабого зворотного зв'язку).

Слід також пам'ятати, що керівник-ідеаліст повинен постійно працювати над собою, об'єктивно оцінювати свої можливості, мати зворотний зв'язок із колективом, піклуватися про відповідну підготовку виконавців, забезпечувати роботу потрібними ресурсами і не ставити без потреби надзавдання.

Порушення цих правил приводить до зневіри у власні здібності, песимізму, втрати ініціативи, зниження продуктивності і, зрештою, до руйнування колективу.

Дисонансні стилі управління

Амбітний стиль управління заснований на *сильних сторонах керівника й організації* (відмінні фахівці з розробки товарів, продажу, нових технологій).

В основі цього стилю лежить правило **бути першим, працювати швидше, якісніше**. Якщо керівник працює в такому високому темпі, він вимагає того ж і від своїх підлеглих. Це **правильна стратегія**, але працювати у такому темпі кожному не під силу: одні не справляються з таким темпом, інші починають хворіти, треті розчаровуються в такому керівнику і шукають собі більш поміркованого.

Керівники з таким стилем управління ставлять перед колективом **надцілі**, часто ставлять такі завдання, вирішення яких не знають самі, залишаючи за собою жорсткий і часто дріб'язковий контроль.

Складні завдання, короткі терміни, відсутність розуміння проблеми, невміння підказати рішення викликає у підлеглих сум'яття і роздратування, погіршується організаційний клімат, підривається поняття творчості, забирається право на помилку.

В такому колективі з'являється проблема виживання: *знижується ініціатива, з'являється відчуття небезпеки і несправедливого покарання за ризики, втрата продуктивності і у результаті – слабкий стратегічний стан організації у майбутньому*.

Авторитарний стиль управління заснований на **страху** і в першу чергу поширюється на своїх близьких і підлеглих (секретарів, керівників низових ланок). Таких керівників називають тими, що **«знищують близьких»**, тих підлеглих, які приносять погані новини. Цей стиль ще називаю **стилем Чингізхана**. У підлеглих цей стиль породжує **скритність, брехню і небажання спілкуватися зі своїм керівником**. Такий стиль часто **деморалізує колектив, вбиває волю, знижує моральний дух і продуктивність**.

В основі стилю закладені **постійні загрози і залякування** підлеглих. Авторитарний стиль (волюнтаристський) за останні 100 років переважав у менеджменті.

В основі цього стилю закладено *незаперечливе і негайне* виконання наказів керівника, деколи навіть при вирішенні складних завдань, що вимагають уточнення постановки завдання і надання додаткових ресурсів.

Якщо виконавець не слідує вказівкам керівника, на нього сиплються *погрози*, звертається увага на недоліки, дріб'язкові упущення, а не на позитивні результати.

Ламаючи *волю* виконавців, вселяючи в їхні душі *страх*, керівник породжує в них *невіру в успіх*, знищує *відчуття потрібності* їхньої праці і *гордості за свою роботу* (задоволення трудовим життям), сприяє появі *відчуття непотрібності і відчуженості від власної роботи*, упевненості в самому *сенсі їхнього старання*, що призводить до зниження продуктивності, а деколи і звільнення. Багаторазова практика підтверджує, що такий стиль управління характеризується найнижчою продуктивністю.

На вибір стилю управління **впливає місце керівника** в ієрархічній структурі управління. Так, президент, ректор, директор знаходяться на верхній сходинці управління, і вони за видом діяльності та ієрархічним станом далекі від виконавців. Їхній стиль управління повинен сприяти досягненню результатів організації і створювати корпоративний дух організації в цілому.

Найбільш ефективним стилем управління на корпоративному рівні вважається авторитарний стиль у поєднанні з ідеалістичним стилем управління.

Керівники **функціонального і операційного** рівня працюють безпосередньо з виконавцями і не повинні повторювати авторитарний стиль управління директора, оскільки їм необхідно вирішувати питання в підрозділі безпосередньо руками і здібностями виконавців, основою їхнього успіху є взаємні *довіра і пошана*. Силою довіру в підлеглих керівнику не завоювати, її можна тільки *заслужити*. Тому на функціональному й операційному рівні керівник має вибирати стиль управління залежно від того, який у нього рівень в ієрархічній структурі, від складності завдання і наявності часу на вирішення. До таких стилів належать всі резонансні стилі.

Кожний із стилів управління має свої переваги і недоліки, особливо з урахуванням емоційного забарвлення. П. Друкер в роботі «Завдання менеджменту в XXI столітті» [4] писав, що вчені-теоретики з менеджменту до кінця XX століття не визначилися з двох проблем: яка структура організації і який стиль управління буде якнайкращим у XXI столітті. Він же дав загальну відповідь: та структура і той стиль управління, що дозволить дати вищу продуктивність і буде більш результативним.

Корпоративна культура організації є одним з основних джерел підвищення продуктивності праці і довгострокового виживання

організації. Розрізняють два рівні корпоративної культури. Перший проявляється у вигляді артефакторів: символів, гасел, церемоній, фірмового одягу, оформлення громадських міст та ін. [5, 6]. Це видимі фактори корпоративної культури. На другому (глибинному) рівні знаходяться невидимі фактори. Вони в основному і визначають рівень корпоративної культури. До них належать життєво необхідні цінності організації. Вони визначають поведінку працівників. Вони управляють поведінкою працівників усередині і зовні організації. Вони формують переконання, норми поведінки і відповідальності окремих працівників і колективів. Вони формують базові цінності організації на рівні підсвідомості. Французький економіст Н. Корзьє писав: «У поступальній сьогоднішній революції на перший план у виробництві виступає людський чинник. Виробництво повинне орієнтуватися на духовні сили виконавців. Маніпуляція тільки матеріальними ресурсами втрачає сенс. Слід в першу чергу розвивати ініціативу людей, компетенцію, знання справи, дух підприємництва, відчуття нового, здібність до співпраці – такі визначальні якості особи працівника сучасної організації» [7].

На основі ідеології Корзьє можна сформулювати чотири елементи розуміння корпоративної культури організації.

1. Схильність до інновацій висувається на перше місце відносно здатності раціоналізації. Успіху можна досягти тільки при використанні інновацій у техніко-економічній сфері і в управлінні з клієнтом.

2. Переосмислення суспільством основного пріоритету якості (масове виробництво було засноване на масовому споживанні). Нова логіка основана на пріоритеті якості – скільки куплять, те і буде визначати кількість, яку слід виробляти.

3. Принцип центральної ролі людського ресурсу. При масовому виробництві використовується багато трудових ресурсів, але всі вони низького рівня. Високі технології використовували рідко. Звідси і висококваліфіковані працівники не потрібні. Сьогодні використання високих технологій і орієнтація на високу якість товарів потребує талановитих виконавців. Їх необхідно «вирощувати», за них потрібно боротися і високо оплачувати. За ідеологією Корзьє сучасна організація – це сукупність організаційних відносин висококваліфікованих працівників на базі корпоративної культури. Це суспільство причетного залучення і розвитку. Все це створює новий напрямок у менеджменті – співпричетний менеджмент.

4. Здатність персоналу до інноваційних перетворень, розвиток нових високих технологій, досягнення високої якості у нематеріальній сфері (розвиток особистості, системи організаційних процесів, корпоративної й особистої культури).

Ключовим елементом тут є навчання і використання потрібних знань. Успіх освоєння нових форм і технологій залежить від умінь вчителя. Це твердження справедливе і для налагодження міжособистих зв'язків, мобілізації людських ресурсів усередині організації і з клієнтами для налагодження міжвиробничих зв'язків. Якщо організація змінює рушійні сили, напрямки своєї діяльності, то необхідно змінювати і принципи, способи і форми управління в ній. За теорією Н. Корзье, сучасній організації слід розвиватися на основі таких принципів: простоти, автономії, управління на основі корпоративної культури, оновлення ремесла як індивідуальної майстерності, перегляду ролі клієнта.

Принцип простоти характеризується такими ознаками: скорочення щаблів в ієрархічній структурі управління, скорочення проміжних передаючих елементів у структурі і елементів влади, розвиток горизонтальних зв'язків на всіх рівнях управління.

Принцип автономії прямо пов'язаний із принципом простоти – він заснований на розвитку особистості і майстерності працівників. Для цього необхідно розвивати ці якості у працівників, при цьому працівники повинні мати можливість свободи дії, але брати на себе особисту відповідальність за якість і результати роботи.

Перегляд ролі клієнта в організації (покупця) визначений тим, що змінилася роль покупця. При масовому виробництві покупців було багато, і їхні інтереси враховувалися орієнтацією організації на середнього. Сьогодні система відносин із покупцем стає центральним моментом у діяльності організації. Покупець виступає в декількох статусах: він і покупець, він і замовник, він і інвестор. Від нього залежить, які властивості повинен мати товар і яку кількість товару слід виготовляти. Тому покупця слід розглядати як елемент організації. Від нього залежить, як буде функціонувати організація. Тому покупець має право приймати найважливіші рішення відносно існування організації. Система управління, яка включає покупця, його побажання і пропозиції для прийняття рішень, підвищує ефективність і результативність.

Відродження ремесла як індивідуальної майстерності. При індустріальному і масовому виробництві процес виробництва ділиться на частини, що забезпечує спеціалізацію, автоматизацію і механізацію частин процесу. При цьому зникає необхідність у ремеслі. Зникає цілісне розуміння товару, що призводить до зниження якості, а часто і до втрати обіцяного функціонування. Праця працівників стає простою, за якою не видно товару в цілому. Як пародіював великий майстер сатири А. Райкін: «...один шиє рукав, другий – поли костюма, третій пришиває гудзики, четвертий – штанини, а в результаті костюм став бракованим. Нема портьє, ніхто не відповідає за костюм в цілому».

Сьогодні, в постіндустріальні часи, створюється можливість добитися єдності професії і реалізації творчого потенціалу робітника. Покупець з кожним днем бажає мати оригінальний товар, а його може створити і виготовити працівник, який працює на рівні мистецтва.

Управління через корпоративну культуру. Цей принцип найбільше підходить для практичної реалізації всіх вищеперерахованих принципів: простоти, автономії, відродження майстерності, а всі разом – до простої структури управління і реалізації принципу самоуправління автономних організацій. Шлях до самоуправління можливий тільки через удосконалення корпоративної культури, зміни ролі керівника і розширення самоуправління персоналом. Соціологи стверджують, що корпоративна культура оригінальна в кожній організації і що вона формується в процесі життєвого циклу. Це так. Більшість правил корпоративної культури виникає стихійно, залежно від можливостей організації і зовнішніх умов у процесі взаємного спілкування всіх членів організації. Але корпоративна культура не догма. На неї можна і слід впливати і формувати бажані установки, ціннісні орієнтири, норми відносин і поведінки та ін.

Оцінка діяльності персоналу. Перед тим, як почати проводити оцінку діяльності персоналу, треба визначитися з метою оцінки. Метою оцінки можуть бути: створення кадрового резерву, розробка програми розвитку персоналу, скорочення персоналу чи його розвиток, атестація чи проведення конкурсу на заміщення штатних посад. У даних дослідженнях метою оцінки будемо визначати індивідуальні результати праці. При проведенні оцінки рекомендують керуватися принципами [8, 9]:

1. Предмет оцінки повинен відповідати меті оцінки.
2. Оцінку персоналу проводити у зв'язку з діяльністю в організації.
3. Правила і результати оцінки повинні бути зрозумілі для всіх працівників, їх необхідно донести до всього колективу і обов'язково до працівників, яких будуть оцінювати.

4. Працівник повинен бути ознайомлений з результатами оцінки.

В якості методів оцінки можуть використовуватися такі: описовий метод, експертний, індивідуальний, психодинамічний, порівняльний, анкетування та ін. Всі названі методи можна звести до трьох груп: 1) кількісні, які використовують числові показники; 2) якісні, що використовують описові аспекти оцінки; 3) комбіновані, які використовують комбінацію кількісних і якісних методів. На практиці рекомендується використовувати найбільш об'єктивні кількісні методи, оскільки вони засновані на використанні числових показників. В якості інструментів оцінки можуть бути використані: тестування, анкетування, інтерв'ювання, опитування, вирішення кейсів

та ін. В якості показників можуть використовуватися показники, взяті з розділу «Оцінка результатів роботи «Посадової інструкції», за умови, що вона містить вказаний розділ. Для спрощення процедури проведення оцінки часто використовують обмежену кількість показників, але відбирають ключові із них. Так, наприклад, для працівника відділу маркетингу можуть бути вибрані: загальний обсяг продажу; обсяг продажу новим клієнтам; ріст прибутку від продажу; відсоток виконання доручень, кількість порушень стандартів обслуговування та ін.

Важливим елементом проведення оцінки є вибір вагових коефіцієнтів до кожного з показників. Слід пам'ятати, що вага коефіцієнта повинна відображати вибрану корпоративну стратегію організації, ключовим показникам слід надавати більшу вагу. Сумарна величина всіх коефіцієнтів має дорівнювати одиниці. Індивідуальний оціночний результат часто використовують для виплати винагороди.

Мотивація і стимулювання персоналу. Як слідує з визначення, мотивація – це процес примушування працівників виконувати свою роботу швидше і краще для досягнення цілей організації. В літературі існує близьке поняття – стимулювання. Стимулювання – це вплив на людину для направлення (коригування) її діяльності і коригування її поведінки в організації. Стимул і мотив використовуються керівником для активізації персоналу. Але вони по-різному впливають на працівників. Для одного стимулом будуть додаткові гроші, для іншого – увага і повага керівника та колективу до нього. Тому керівник повинен вибирати форму мотивації індивідуально до кожного виконавця.

Всіх працівників можна розділити на два класи: перші намагаються уникнути мотивації (працівник намагається уникнути небажаного наслідку своєї поведінки), другі – ставлять перед собою мету досягти рівня бажаної мотивації (працівник поводить себе так, щоб досягти рівня, за який його помітять і нагородять). Стимули допомагають підсилити бажання персоналу до мотивації і можуть бути: негативними – у вигляді покарання, загрози втрати роботи, зменшення заробітної плати, премії, надбавок; натуральні – допомога в покупці чи оренді житла; моральні – грамоти, почесні звання, нагороди, турбота про працівника, додаткові соціальні пільги, медичне страхування; організаційні – покращення умов праці та ін.

При розробці системи мотивації рекомендується керуватися такими принципами: форми мотивації повинні відповідати цілям і стратегіям розвитку організації і її кадрової політики, зміцнювати рівень корпоративної культури; система мотивації повинна декларуватися всім працівникам, має бути зрозумілою і прийматися більшістю працівників; нагорода повинна відповідати статусу, посаді і діловим якостям людини і основне – результату праці робітника;

система мотивації повинна гнучко реагувати на всі зміни в організації, при зміні стратегічних і тактичних цілей повинні змінюватися і базові показники оцінки; рівень нагороди має озвучуватися до початку виконання роботи і надаватися своєчасно; критерії і показники оцінки результату повинні бути подібними до оцінки близьких підрозділів-сумісників, узгодженими з ними і сприяти досягненню результату всієї організації; недоцільно практикувати великі і рідко використовувані показники, вони мало впливають на ефективність праці; правила мотивації слід вводити спочатку в окремих підрозділах і тільки після досягнення успіху рекомендувати для інших підрозділів з урахуванням їхньої специфіки діяльності. На практиці не існує ідеальної системи мотивації через різні причини. При створенні системи мотивації рекомендується розробити основні правила: на перше місце рекомендується ставити посадові функції і бажані результати, на друге – забезпечення прозорості й об'єктивності нагороди. Кращою за ефективністю вважається та, що включає матеріальні і нематеріальні стимули.

У літературі [10] існує декілька теорій побудови контуру мотивації на рівні виконавця: теорія потреб Маслоу, теорія очікування В. Врума, теорія справедливості Дж. Адамса і М. Корела, теорія очікування і справедливості Портера – Лоулета. Виходячи з цих порад, рівняння контуру мотивації запишеться:

$$M_i = (\text{план} \wedge \text{здатність} \wedge \text{бажання} \wedge \text{можливість} \wedge \text{оцінка своєї ролі}) \wedge (\text{зусилля} \wedge \text{витрати}) \wedge [(\text{витрати} \wedge \text{результати}) \wedge (\text{результат} \wedge \text{очікування}) \wedge (\text{очікування} \wedge \text{задоволеність})], \quad (7)$$

де \wedge – знак логічного множення.

Критерій «здатність» визначає **рівень особи**, його пізнання, посаду, категорію, розряд, характер, уміння настроюватися на виконання завдання.

Критерій «бажання» – **хочу**, наймінливіший показник. «Бажання» виконавця пов'язане з його ставленням до роботи, його ціннісним ставленням до колег і організації, залежить від глибини і коректності постановки завдань керівником, відданості справі і фірмі, задоволення від дорученої роботи.

Кожний працівник є особою, а особа, з позицій психологів, характеризується біологічною, психологічною і соціальною підструктурою і цілеспрямованістю.

Критерій «можливість» – **можу**, означає внутрішні і зовнішні умови на момент виконання завдання.

Зовнішні можливості – це організація робочого місця, наявність оргтехніки, засобів комунікації, особистої комунікабельності при контактах з іншими виконавцями і фірмами.

Внутрішні можливості виконавця – це рівень його фізичного здоров'я, спосіб мислення (логічний або інтуїтивний), минулий досвід, компетенція, схильність до творчості (мистецтва). Для успішного управління внутрішніми можливостями виконавця слід керуватися біопсихічними законами.

Оплата праці. У більшості організацій основою оплати праці виступає посадовий оклад, який відображає рівень кваліфікації працівника: квартальні премії в розмірі посадового окладу, місячні премії, процент від прибутку, процент від виручки, відсоток з доходу, оплата на відрядження, оплата представницьких затрат, компенсація за використання особистого транспорту та ін.

Як показала практика, найбільш ефективним методом оплати праці є розділення нагороди у вигляді двох складових: постійної, що складає одну третю заробітку, і змінної частини, яка виплачується виконавцю з урахуванням його результату роботи. У випадку прийняття «голих» окладів у керівника залишається мало важелів впливу, у нього залишаються тільки дві можливості – загроза звільнити працівника і «закрутка його гайок». При наявності змінної частини оплати праці у керівника з'являється набагато більше можливостей впливати на працівника.

Важливим елементом заохочення працівників є надання **соціальних винагород**. Це може бути матеріальна допомога для купівлі путівки в лікувальний заклад, компенсація витрат на харчування, оплата фірмового одягу, подарунки до дня народження і ювілейних дат.

Велику стимулюючу вагу приносять **соціальні гарантії** працівникам. До них належать: щорічні відпустки, оплата лікарняних листів, страхування життя, додаткові виплати до пенсії, допомога у разі звільнення за скороченням штатів, допомоги на випадок смерті близьких та рідних і ін.

Визначення величини винагороди підрозділу і виконавців

Винагорода підрозділу за виконану роботу здійснюється згідно з «Положенням про преміювання підрозділів» і визначається внеском підрозділу в загальний результат організації. Рішення приймає керівництво корпоративного рівня.

Винагорода i -го співробітника підрозділу визначається за формулою [3]:

$$P_i = \frac{K_{TU}}{\Sigma K_{TU}} \cdot P_{\text{колект}}, \quad (8)$$

де K_{TU} – коефіцієнт трудової участі кожного виконавця; ΣK_{TU} – сумарний коефіцієнт трудової участі підрозділу; $P_{\text{колект}}$ – сума винагороди підрозділу.

Коефіцієнт трудової участі визначається керівником підрозділу, обговорюється на раді підрозділу і затверджується радою підрозділу. На підставі встановленого коефіцієнта трудової участі $K_{ту}$ і здійснюється мотивація праці членів підрозділу. Для цього визначають коефіцієнт трудової участі співробітника згідно з виразом:

$$K_{ту} = K_p \cdot K_{ЗП} \cdot K_t, \quad (9)$$

де $K_{ЗП}$ – коефіцієнт заробітної платні:

$$K_{ЗП} = Z_i / Z_{ср}, \quad (10)$$

де Z_i – заробітна платня (оклад) співробітника за місяць; $Z_{ср}$ – середня заробітна платня по підрозділу; K_t – коефіцієнт відпрацьованого часу.

Коефіцієнт відпрацьованого часу визначається так:

$$K_t = \frac{t_{факт}}{t_{календ}}, \quad (11)$$

де $t_{факт}$ – фактично відпрацьований час виконавцем за місяць; $t_{календ}$ – календарний час роботи бригади; K_p – коефіцієнт якості роботи співробітника, визначається керівником підрозділу таким чином:

$$K_p = \frac{1}{\sum K_{pi}}, \quad (12)$$

де

$$K_{pi} = \frac{1}{n} (\alpha_1 \cdot C_i + \alpha_2 \cdot U_i + \alpha_3 \cdot \varphi_i), \quad (13)$$

де $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ – коефіцієнти ваги основних показників якості; C_i – коефіцієнт змісту роботи (може змінюватися залежно від плану і оцінюється в балах). На практиці часто всі три складові коефіцієнтів ваги приймають рівними 1, тобто $\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = 1$. У цьому випадку вираз (13) матиме вигляд:

$$K_{pi} = \frac{1}{3} (C_i + U_i + \varphi_i). \quad (14)$$

Коефіцієнт C_i може приймати такі значення (масштаби):

$C_1 = 5$, якщо робота виконана в повному обсязі відповідно до завдання самостійно. Виконавець сам знайшов і обґрунтував оптимальний варіант рішення;

$C_2 = 4$, якщо робота виконана відповідно до завдання, але виконавцю надавалася допомога у виборі оптимального рішення;

$C_3 = 3$ – оптимальне рішення запропонував керівник, робота велася з технічними помилками;

$C_4 = 2$ – робота виконувалася іншою особою або керівником.

Коефіцієнт U_i характеризує прояв ініціативи з боку виконавця і може приймати значення:

$U_1 = 5$ – співробітник зробив більше, ніж було потрібно планом (завданням), провів більш глибоке опрацювання, одержав оптимальний результат, запропонував нестандартне рішення;

$U_2 = 4$ – виконана звичайна рядова робота відповідно до завдання, за характером аналогічна робота виконувалася виконавцем раніше;

$U_3 = 3$ – виконавець не виявив зацікавленості в роботі, вимагав постійного контролю і уваги;

$U_4 = 2$ – у співробітника виявлялася негативна ініціатива («сачкує» – ухиляється від роботи, «тягне гуму»).

Коефіцієнт φ_i характеризує оформлення виконаної роботи і може приймати такі значення:

$\varphi_1 = 5$ – робота виконана з першого пред'явлення без зауважень;

$\varphi_2 = 4$ – робота виконана з першого пред'явлення, але із зауваженнями, що не мають принципового значення і не вимагають великих витрат праці на їхнє виправлення;

$\varphi_3 = 3$ – робота здана з другого пред'явлення, була потрібна допомога в оформленні;

$\varphi_4 = 2$ – робота здана з третього пред'явлення.

Для оцінки ефективності роботи виконавця можна запропонувати комплексну формулу [3]:

$$K_p = (I - \sum_{j=1}^l K_{cj} \cdot p_{cj} + \sum_{g=1}^m K_{Пj} p_{Пj}) H_i, \quad (15)$$

де I – коефіцієнт виконання показників основного плану; K_{cj} – вага показника зниження якості роботи; P_{cj} – кількість випадків повторення зниження; $K_{Пj}$ – вага показника підвищення якості роботи; P_{Pi} – кількість випадків повторення підвищення; H – коефіцієнт напруженості роботи (плану).

Існують системи управління з жорсткою і гнучкою системою мотивації.

Для жорсткої системи мотивації утверджене правило: $I = 0$, якщо хоча б один з пунктів плану не виконаний; $I = 1$, якщо виконані всі пункти плану.

Для гнучкої системи мотивації параметр I визначається таким чином:

$$I = \frac{N_{\text{викроб}}}{\Sigma N_{\text{загкількроб}}}, \quad (16)$$

де $N_{\text{викроб}}$ – кількість виконаних робіт; $\Sigma N_{\text{загкількроб}}$ – загальне кількість доручених планом робіт.

Коефіцієнт напруженості плану визначається виразом:

$$H = \frac{\Sigma T_{\phi} + \Sigma T_C + \Sigma T_B}{\Sigma T_{\text{пл}}}, \quad (17)$$

де ΣT_{ϕ} – фактичний час, відпрацьований співробітником за плановий період; T_C – час наднормових робіт; T_B – час хвороби; $T_{\text{пл}}$ – ресурс часу в плановий період.

Слід пам'ятати, що розглянуті форми оплати праці, соціальних винагород і соціальних гарантій по-різному впливають на результативність виконавця, і їх слід призначати індивідуально, попередньо виявивши, яка з винагород найбільш цінна для працівника.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження, пов'язані з проектуванням і перепроектуванням підсистеми управління персоналом, дають можливість стверджувати:

1. На основі аналізу літературних джерел із менеджменту визначено місце підсистеми управління персоналом у загальній системі управління організацією як основної підсистеми, що пронизує всю організацію.

2. Ефективність (результативність) системи управління персоналом залежить від рівноваги відносин виконавців і керівника. В сучасних умовах керівник повинен змінити ставлення до самого себе: з «поганяли» стати помічником і консультантом для працівників свого підрозділу.

3. Найбільш ефективним стилем управління на корпоративному рівні вважається авторитарний стиль у поєднанні з ідеалістичним стилем управління. На функційному й операційному рівні керівник має вибрати стиль управління залежно від того, який у нього рівень в ієрархічній структурі, від складності завдання і наявності часу на вирішення. До таких стилів належать всі резонансні стилі – *ідеалістичний, повчальний, товариський і демократичний*.

4. У сучасній організації слід розвивати управління на основі таких принципів: простоти, автономії, управління на основі корпоративної культури, оновлення ремесла як індивідуальної майстерності і перегляд ролі клієнта.

5. Оцінку діяльності персоналу рекомендується проводити відповідно до вибраної мети оцінки. Метою оцінки можуть бути: створення кадрового резерву, розробка програми розвитку персоналу, скорочення персоналу чи його розвиток, атестація чи проведення конкурсу на заміщення штатних посад. У даних дослідженнях метою оцінки були визначені індивідуальні результати праці, засновані на кількісних критеріях і показниках. Рекомендується вибрати невелику кількість ключових критеріїв і показників.

6. На основі теорії потреб Маслоу, теорії очікувань В. Врума, теорії справедливості Дж. Адамса і М. Корела, теорії очікування і справедливості Портера – Лоулета розроблено алгоритм мотивації персоналу на рівні виконавця, який включає план, здатність, бажання, можливість, оцінку своєї ролі, зусилля і витрати, що дає змогу проектувати ефективні системи управління персоналом.

7. Запропоновано систему стимулювання персоналу і методику розрахунку величини винагороди виконавців, що ґрунтується на кількісних показниках і передбачає використання як основних показників виконання плану, так і якісних показників, включаючи і трудову дисципліну.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пятенко С. В. Книга генерального директора / С. В. Пятенко. – 2-е издание. – М. : Омега-Л, 2008. – 302 с.
2. Пригожин А. И. Методы развития организаций / А. И. Пригожин. – М. : МЦФЭР, 2003. – 854 с.
3. Задорожный И. С. Менеджмент товарных инноваций : учебник / Задорожный И. С., Задорожный В. И., Казаринова Н. Л.; под общей ред. д. т. н., проф. И. С. Задорожного. – Черкасы : Восточноевропейский университет экономики и менеджмента, 2010. – 443 с.
4. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / Питер Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2004. – 272 с.
5. Минько В. М. Все для руководителя / В. М. Минько. – Черкасы : Изд. Чабаненко Ю. А., 2015. – 532 с.
6. Гибсон Д. Л. Организации: поведение, структура, процессы : пер. с англ. / Джеймс Л. Гибсон, Джон Иванцевич, Джеймс Х. Доннелли-мл. – М. : Инфра-М, 2000. – 660 с.
7. Корзье Н. Организационное проектирование на предприятии / Н. Корзье. – К. : Наукова думка, 1990. – 216 с.
8. Задорожный И. С. Проекування результативних систем управління / І. С. Задорожний, А. Ф. Шигимага, С. В. Задорожний // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія «Економічні науки». – Випуск 36. – Черкаси : ЧДТУ, 2014. – С. 49–56.
9. Задорожний І. С. Проекування систем менеджменту з використанням елементів емоційного інтелекту / І. С. Задорожний, В. І. Задорожний., Н. В. Старовойтенко // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія «Економічні науки». – Випуск 24, частина 1. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – С. 158–164.
10. Мескон М. Х. Основы менеджмента : учебник : пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; общ. ред. и вступ. ст. Л. И. Евенко. – 3-е изд. – М. : Дело, 2000. – 704 с.

Дата надходження до редакції – 30.09.2015 р.

УДК 658.89

Дешевенко Л. П., Дьячук І. В.¹

МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ

У статті розглянуті маркетингові інструменти впливу на поведінку споживачів, на задоволення попиту і потреб на основі системного підходу з використанням математичних методів у менеджменті та маркетингу, що дозволить напрацьовувати тактичні управлінські рішення на науковій основі та відображати у них всю складність і багатогранність залежностей між діючими змінними факторами.

Ключові слова: маркетинг, маркетингові інструменти, поведінка, споживачі, загальна модель поведінки споживачів, функція Лагранжа, закон Джевонса.

ВСТУП

Розширення масштабів, різноманітність форм і напрямів споживацької поведінки населення у зв'язку зі збільшенням зростання добробуту стрімко актуалізує вивчення ролі та функцій маркетингу в дослідженні і використанні механізмів поведінки споживачів і використанні цих механізмів для: 1) вдосконалення діяльності підприємств і організацій, які мають за мету задоволення споживацького попиту і зростаючого асортименту потреб споживачів; 2) використання означених механізмів для досягнення цілей колективів і організацій, які виробляють товари і послуги, направлені на задоволення потреб споживачів.

Здійснивши аналіз наукових доробок, дійшли висновків, що споживацька поведінка як систематичний науковий напрямок виникла ще у 60-х роках ХХ століття, коли широкого використання дістало поняття «суспільство споживання». Його започаткував Джеймс Ф. Енджел. Однак реально споживацька поведінка почала вивчатись економістами і соціологами задовго до цього. Так, відомими науковцями у цьому напрямку є Т. Веблен, Е. Фромм, А. Маслоу, Ж. Бодрійяр, Р. Д. Блекуел, П. У. Мініард.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Незважаючи на певну кількість існуючих наукових доробок і різноспрямованість досліджень щодо застосування маркетингових інструментів впливу на поведінку споживачів, системного визначення

¹ Рецензент – д. е. н., доцент Савченко С. О.

сутності, структури і функцій маркетингу, його впливу на задоволення споживацького попиту і потреб споживачів як цілеспрямованої діяльності практично немає. Тому узагальнення інструментів маркетингового впливу є основним завданням нашого дослідження. Поряд із цим під час вивчення питання стосовно поведінки споживача на ринку необхідно встановити, в яких обсягах він купує наявні товари і послуги за заданих цін та попиту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетингова діяльність повинна прагнути мінімізації ризику, пов'язаного із наданням тих чи інших товарів або послуг на ринок збуту. Це досягається виявленням особливостей, орієнтацій і переваг тих чи інших людей, які, можливо, зацікавляться споживанням цих товарів чи послуг, тобто стануть потенційними, а може і реальними споживачами. Тому висновок, що був зроблений фахівцем із питань управління П. Друкером, є актуальним: «Мета маркетингу – зробити зусилля зі збуту непотрібними. Його мета – так добре зрозуміти і пізнати клієнта, що товар або послуга будуть точно відповідати запитам останнього і продавати самих себе» [3].

Такий висновок, звичайно, не означає, що відпала необхідність в організації збуту і його стимулюванні. Мова йде про те, що всі зусилля зі збуту товарів і послуг мають використовуватись у контексті вивчення потреб можливих покупців і тим самим поширювались можливості максимального впливу на споживацький ринок.

Маркетинг має певну структуру і тісно пов'язаний з її функціями. Структура маркетингу – це сукупність його елементів, призначених для досягнення поставлених цілей і задоволення запитів та інтересів споживачів. До її складу входять чотири взаємопов'язаних компоненти: 1) товари чи послуги, що виробляються (рівень якості, ступінь інноваційності, можливості гарантії тощо); 2) специфіка збуту (продаж через посередників або безпосередньо споживачу, кількість збутових точок, вибір постачальників тощо); 3) рішення щодо просування продукції (обсяги і форми реклами, співробітництво із засобами масової інформації, визначення рівня та якості обслуговування споживачів); 4) рішення стосовно цін (визначення загального рівня цін, взаємозв'язок ціни і якості, реакція на ціни конкурентів, умови і форми оплати). Головне при розробці і реалізації структури маркетингу – забезпечення його цілісності, динамічності, органічного зв'язку між елементами.

Структура маркетингу взаємопов'язана з його основними функціями. До їхнього числа зараховують: 1) аналіз оточуючого середовища і організацію маркетингових досліджень; 2) вивчення запитів, переваг та інтересів споживачів; 3) планування продукції, що виробляється, і регулювання ціни; 4) забезпечення соціальної

відповідальності корпорації (фірми), основних виконавців; 5) управління маркетингом.

Суб'єкти маркетингу – це виробники товарів і послуг, спеціалісти з маркетингу, торговці, споживачі. Суб'єкти маркетингу здійснюють вплив на об'єкти. В якості об'єктів маркетингової діяльності виступають: товари і послуги, що виробляються, процеси збуту виробленої продукції; канали просування товарів і послуг до споживачів; ціни на товари; зовнішні і внутрішні фактори, що впливають на поведінку споживачів; процес продажу товарів, розробка нових товарів; контроль за якістю товарів, за ефективністю їхнього просування до споживачів.

Взаємодія суб'єктів та об'єктів маркетингу, його структури і функцій утворює цілісну систему маркетингової діяльності, що динамічно розвивається і володіє емерджентними властивостями. Центральною постаттю цієї багатогранної системи є споживач, який своєю споживацькою поведінкою визначає, які товари виробляти, як їх виробляти і для кого. Набір цих відповідей визначає основну стратегічну лінію маркетингу.

Головне завдання під час вивчення питання стосовно поведінки споживача на ринку полягає у тому, щоб встановити, в яких обсягах він купує наявні товари і послуги за заданих цін та попиту.

Рішення споживача щодо купівлі певного набору товарів математично можна подати як вибір точки у просторі товарів. Нехай n – скінченне число різноманітних товарів. Припустимо, що всі товари є вимірними, тобто кожний товар є однорідним і можна купити будь-яку його кількість. Задання кількості кожного товару, який придбав споживач за певний період (наприклад, протягом року) за визначених цін, маючи певний обсяг доходів, зводиться до задання невід'ємних чисел x_k , $k = \overline{1, n}$, що рівноцінно по компонентному заданню вектора $\bar{x} = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ n -вимірного простору R^n , який назовемо простором товарів. З іншого боку, якщо задано вектор $\bar{x} \in R_+^n$ за умови, що його компоненти невід'ємні, то вони визначають кількість кожного з n товарів у наборі \bar{x} .

Побудова загальної моделі поведінки споживачів базується на гіпотезі про те, що споживачі, здійснюючи вибір товарів для купівлі при встановленому рівні цін і наявних доходах, намагаються максимізувати рівень задоволення особистих потреб.

Нехай задано поле переваги споживача (R_+^n, \geq) з монотонним і неперервним відношенням переваги \geq , а вибір споживача описаний бюджетним обмеженням

$$\bar{x} \cdot \bar{p} = x_1 p_1 + \dots + x_n p_n \leq I, \quad (1)$$

де $\bar{p} = (p_1, \dots, p_n)$ – вектор цін; $\bar{x} = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ – набір товарів; I – рівень споживчого доходу.

Задача споживання, пов'язана з раціональним вибором набору товарів, полягає у максимізації функції корисності $U(\bar{x})$ при бюджетному обмеженні:

$$U(\bar{x}) \rightarrow \max, \quad \bar{x} \cdot \bar{p} \leq I, \quad \bar{x} \in R_+^n. \quad (2)$$

За умов, якщо функція корисності $U(\bar{x})$ неперервна, то задача раціонального вибору споживача завжди має розв'язок (позначатимемо його $\bar{x}^* = (x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^*)$).

Відповідний набір товарів $\bar{x}^* = (x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^*)$ називатимемо оптимальним планом споживання. Самі ж значення $(x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^*)$ є координатами точки дотику бюджетної прямої до відповідної кривої байдужості.

Таким чином, якщо ринкові ціни і дохід споживання є наперед відомими величинами, то оптимальний план споживання визначається на основі принципу максимізації корисності, причому оптимальний план споживання змінюється залежно від рівня цін (p_1, p_2, \dots, p_n) на товари і рівня наявного доходу I .

Задача знаходження умовного екстремуму функції корисності зводиться до пошуку безумовного екстремуму відповідної функції Лагранжа

$$L(\bar{x}, \lambda) = U(\bar{x}) + \lambda(\bar{x} \cdot \bar{p} - I). \quad (3)$$

Для простоти подальшого викладу вважатимемо, що вибір складається з двох видів товару. Тоді модель поведінки споживача можна розглядати як задачу на умовний екстремум у вигляді:

$$U(x_1, x_2) \rightarrow \max, \quad p_1 x_1 + p_2 x_2 = I$$

з функцією Лагранжа

$$L(x_1, x_2, \lambda) = U(x_1, x_2) + \lambda(p_1 x_1 + p_2 x_2 - I).$$

Знайшовши частинні похідні першого порядку за змінними (x_1, x_2, λ) і прирівнявши їх до нуля, отримуємо систему рівнянь вигляду

$$\begin{cases} \frac{\partial L}{\partial x_1} = \frac{\partial U(x_1, x_2)}{\partial x_1} - \lambda = 0; \\ \frac{\partial L}{\partial x_2} = \frac{\partial U(x_1, x_2)}{\partial x_2} - \lambda p_2 = 0; \\ \frac{\partial L}{\partial \lambda} = p_1 x_1 + p_2 x_2 - I = 0, \end{cases}$$

виключивши з якої параметр λ , отримуємо систему

$$\begin{cases} \frac{\partial U(x_1, x_2) / \partial x_1}{\partial U(x_1, x_2) / \partial x_2} = \frac{p_1}{p_2} \\ p_1 x_1 + p_2 x_2 = I. \end{cases}$$

Підставивши розв'язок (x_1^*, x_2^*) у ліву частину першого рівня системи, отримаємо відомий факт із курсу мікроекономіки: у точці локальної ринкової рівноваги відношення граничних корисностей продуктів дорівнює відношенню ринкових цін p_1 та p_2 на ці продукти

(Закон Джевонса).

Згідно з цим законом, коли споживач намагається максимізувати значення функції корисності, то він придбає такий набір товарів, для якого відношення граничних корисностей окремих товарів пропорційне відношенню їхніх ринкових цін.

Розв'язок (x_1^*, x_2^*) лежить на бюджетній прямій, яка описується рівнянням $p_1 x_1 + p_2 x_2 = I$. Крім того, він належить деякій кривій байдужості $U(x_1, x_2) = \text{const} = U(x_1^*, x_2^*)$, яка є опуклою. Очевидно, розв'язок (x_1^*, x_2^*) буде точкою дотику цієї кривої байдужості до бюджетної лінії (рис. 1). Крім того, очевидно, що нахил (кутовий коефіцієнт) бюджетної прямої в оптимальній точці (x_1^*, x_2^*) дорівнює $\left(-\frac{p_1}{p_2}\right)$.

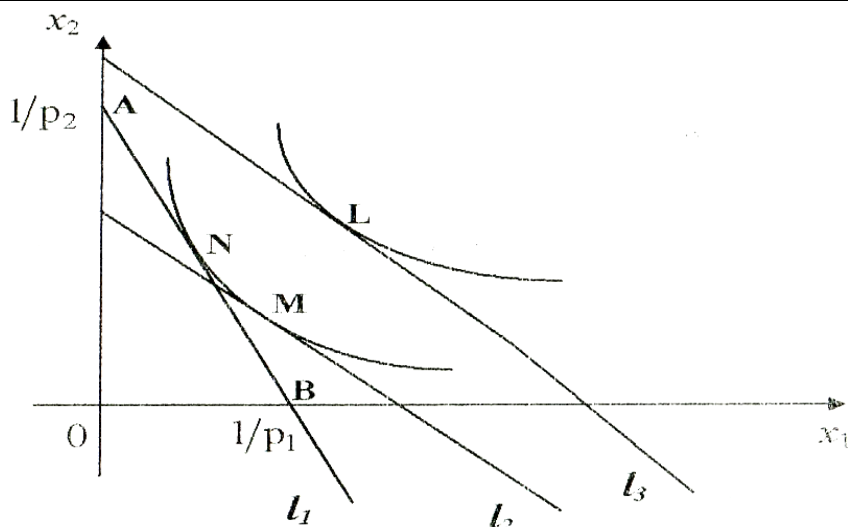

Рис. 1. Точка N відповідає оптимальному вибору споживача
Джерело: [5]

Лінія l_1 на рис. 1 відповідає бюджетному обмеженню (l_1 – бюджетна лінія). Вибір споживача обмежений трикутником OAB . Набір товарів N , який відповідає точці дотику прямої l_1 до найбільш віддаленої кривої байдужості, є оптимальним розв'язком (в інших варіантах це точки M і L). Легко зауважити, що лінії l_1 та l_2 відповідають одному і тому ж розміру доходу, але різним цінам на товари першого і другого видів. Лінія l_3 відповідає найбільшому розміру доходу.

Необхідними умовами того, що вектор $\bar{x}^* = (x_1^*, x_2^*)$ буде оптимальним розв'язком, є умови Кауна – Таккера:

$$MU_i(\bar{x}^*) \leq \lambda^* \cdot p_i \quad (i = \overline{1, n}),$$

причому

$$MU_i(\bar{x}^*) = \lambda^* \cdot p_i, \text{ якщо } x_i^* > 0 \text{ (товар купується);}$$

$$MU_i(\bar{x}^*) < \lambda^* \cdot p_i, \text{ якщо } x_i^* = 0 \text{ (товар не купується);}$$

$$\bar{p} \cdot \bar{x}^* = I, \text{ де } MU_i = \frac{\partial U(\bar{x})}{\partial x_i} \text{ – частинні граничні корисності.}$$

Співвідношення $\frac{MU_i(\bar{x}^*)}{p_i} = \lambda^*$ означає, що споживачі повинні

вибирати товари таким чином, щоб відношення граничної корисності до ціни товару було однаковим для всіх придбаних товарів. Іншими

словами, в оптимальному наборі граничні корисності вибраних товарів повинні бути пропорційними до цін.

Розглянемо ситуацію, коли споживач має дохід 500 гр. од. на тиждень і може купувати два товари у кількостях x_1 та x_2 за цінами 40 та 50 гр. од. за одиницю товару відповідно. Функція корисності споживача задається як $U(x_1, x_2) = 2x_2 + x_2^2$.

Вирішимо це завдання за допомогою методу множників Лагранжа.

Рівняння бюджетної прямої: $40x_1 + 50x_2 = 500$. Відповідна функція Лагранжа матиме вигляд:

$$L(x_1, x_2, \lambda) = 2x_2^2 + x_2^2 + \lambda(40x_1 + 50x_2 - 500).$$

Знайшовши частинні похідні першого порядку по x_1 , x_2 та λ і приврівнявши їх до нуля, отримаємо систему рівнянь виду

$$\begin{cases} \frac{\partial L}{\partial x_1} = 4x_1 + 40\lambda = 0, \\ \frac{\partial L}{\partial x_2} = 2x_2 + 50\lambda = 0, \\ \frac{\partial L}{\partial \lambda} = 40x_1 + 50x_2 - 500 = 0, \end{cases}$$

розв'язавши яку, знайдемо координати критичної точки функції Лагранжа: $x_1 = \frac{100}{33}$, $x_2 = \frac{250}{33}$, $\lambda = -\frac{10}{33}$.

Покажемо, що вектор $\bar{x}^* = \left(\frac{100}{33}; \frac{250}{33}\right)$ справді задає оптимальний розв'язок. Для цього знайдемо спочатку значення граничних корисностей $MU_i(\bar{x}^*)$, $i = \overline{1, 2}$, у точці \bar{x}^* :

$$MU_i = \frac{\partial U}{\partial x_1} = 4x_1 \Rightarrow MU_1\left(\frac{100}{33}\right) = \frac{4 \cdot 100}{33} = \frac{400}{33},$$

$$MU_i = \frac{\partial U}{\partial x_2} = 2x_2 \Rightarrow MU_2\left(\frac{250}{33}\right) = \frac{2 \cdot 250}{33} = \frac{500}{33}.$$

Тоді

$$\frac{MU_1(\bar{x}^*)}{p_1} = \frac{400}{33} : 40 = \frac{10}{33}; \quad \frac{MU_2(\bar{x}^*)}{p_2} = \frac{500}{33} : 50 = \frac{10}{33}.$$

$$\frac{MU_1(x^*)}{P_1} = \frac{MU_2(x^*)}{P_2} = \frac{10}{33}$$

Оскільки то вибраний набір товарів є оптимальним.

Еластичністю (або коефіцієнтом) заміщення E_i^k товару x_i товаром x_k називають величину

$$E_i^k = - \frac{\partial U / \partial x_k}{\partial U / \partial x_i} \cdot \frac{x_k}{x_i}$$

Таким чином, збільшення на 1 % обсягу товару x_i компенсується збільшенням на E_i^k відсотків товару x_k .

ВИСНОВКИ

Система маркетингової діяльності, в якій центральною постаттю виступає споживач, динамічно розвивається і володіє емерджентними властивостями. Своєю поведінкою споживач визначає, які товари виробляти, як їх виробляти і для кого. Набір цих відповідей визначає основну стратегічну лінію маркетингу. В роботі запропоновано загальну модель поведінки споживача для встановлення, в яких обсягах він купує наявні товари і послуги за заданих цін та попиту.

Наукова новизна полягає у визначенні й обґрунтуванні задачі споживання, яка пов'язана з раціональним вибором набору товарів і полягає у максимізації функції корисності при бюджетному обмеженні.

Перспективи подальшого дослідження полягають у розробці аналітичних моделей попиту і споживання, які будуються за допомогою рівнянь, що відображають залежності попиту на товари чи послуги від тих чи інших факторів маркетингового впливу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зозулев А. В. Поведение потребителей : учеб. пособ. [для высших учеб. завед.] / А. В. Зозулев. – К. : Знання, 2004. – 357 с.
2. Окландер І. Хорор-маркетинг: модель впливу на споживачів / І. Окландер // Маркетинг в Україні. – 2010. – № 2 (60). – С. 10–12.
3. Прокопенко О. В. Поведінка споживачів : навч. посіб. / О. В. Прокопенко, М. Ю. Троян. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
4. Троян М. Ю. Роль дослідження мотивації споживачів [Електронний ресурс] / М. Ю. Троян, О. Савченко // Економічні проблеми сталого розвитку : тези доповідей науково-технічної конференції викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту, присвяченої дню науки в Україні, Суми, 18–22 квітня 2011 року / відп. за вип. А. Ю. Жулавський. – Суми : СумДУ, 2011. – Ч. 4. – С. 147–148. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/12272>.
5. Федосеев В. В. Экономико-математические методы и модели в маркетинге : учеб. пособ. / В. В. Федосеев, Н. Д. Эриашвили ; под ред. В. В. Федосеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 159 с.

Дата надходження до редакції – 17.09.2015 р.

УДК 336.1.5/47

Сукач О. М., Романенко Н. В.¹

ПІДХОДИ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ ЗАСОБАМИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено економічний зміст фінансової політики управління оборотними засобами підприємства як основи підвищення ефективності його поточної діяльності. Визначено основні підходи до управління оборотними засобами. Визначено основні проблеми практичного застосування фінансової політики як специфічного інструменту управління поточною діяльністю підприємства і можливі шляхи їхнього вирішення. Запропоновано основні етапи управління оборотними засобами підприємства.

Ключові слова: оборотні засоби, управління, дебіторська заборгованість, фінансові інструменти.

ВСТУП

В умовах сьогодення значна кількість підприємств України опинилась на межі банкрутства, що стало наслідком економічної кризи, яка охопила суспільство. З урахуванням прямої залежності між результатами діяльності підприємства і системою управління його оборотних засобів саме їхня оптимальність забезпечує підприємству достатній рівень платоспроможності. Відповідно для досягнення ефективного управління оборотними засобами підприємства необхідною є побудова сучасної ефективної моделі їхнього формування і використання. Перебуваючи в постійному русі та здійснюючи кругообіг, вони суттєво впливають на фінансовий стан підприємства. Звідси постає потреба в поглибленому дослідженні підходів щодо ефективного управління ними.

Значна увага питанню формування та використання оборотних засобів приділена у працях провідних українських учених, зокрема В. П. Бечко [1], М. М. Бердар [2], І. А. Бланка [3], А. Д. Василика [4], К. В. Ізмайлової [6], Г. Г. Кірейцева, М. Я. Коробова, А. М. Поддєрьогіна [9], Р. А. Слав'юка, В. М. Федосова та інших. Окремі питання побудови ефективного механізму управління оборотними засобами підприємства висвітлені у працях Е. Р. Бріггема, В. В. Ковальова та ін.

У наукових публікаціях, що присвячені вирішенню проблеми ефективного управління оборотними засобами, наведено різні підходи щодо визначення поняття оборотних засобів. Окремі вчені

¹ Рецензент – д. е. н., доцент Яценко О. В.

ототожнюють їх із частиною засобів виробництва, цілком споживану протягом одного виробничого циклу [7]. Інші вважають, що оборотні засоби – це частина капіталу підприємства, що вкладена в його поточні активи [9]. В. Ф. Єфіменко, М. І. Горбатко, М. Р. Лучко, М. В. Кужельний, М. Я. Остап'юк досліджують оборотні засоби як «предмети праці», «матеріальні активи», «оборотні засоби», «гроші, що обертаються» [5]. Отже, узагальнюючи наявні дефініції цього поняття, ми вважаємо, що оборотні засоби слід розглядати як частину авансованої вартості у виробничих фондах і фондах обігу, що безперервно бере участь у виробничому процесі та повністю споживається і відновлюється протягом одного виробничого циклу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування напрямів ефективного використання оборотних засобів підприємства та пошук шляхів підвищення ефективності використання оборотних засобів підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оборотні засоби – це частина виробничих засобів у вигляді певної сукупності предметів праці, елементи яких цілком споживаються у кожному виробничому циклі, змінюють або ж повністю втрачають свою натуральну форму і переносять всю свою вартість на вартість вироблюваної продукції (платних послуг).

Елементи оборотних засобів формують речовинну субстанцію виготовлюваної продукції (сировина, конструкційні матеріали), створюють матеріальні умови для здійснення технологічних процесів і роботи виробничого устаткування (паливо, енергія), збереження і транспортування сировини та готових виробів (різні матеріали – мастила, фарби тощо; тара).

Оборотні засоби є однією зі складових частин майна підприємств і знаходяться в постійному русі, здійснюючи відповідний кругообіг, переходячи із грошових засобів у виробничі запаси, із виробничих запасів у незавершене виробництво, з незавершеного виробництва у готову продукцію. Закінчивши один оборот, вони вступають у новий. Тим самим здійснюється, змінюючи форми руху, їхній безперервний оборот. При цьому відбувається постійна і закономірна зміна форм авансованої вартості: з грошової вона переходить у товарну, потім – у виробничу і знову в товарну і грошову [9].

Дослідження праць вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі фінансів підприємств дозволило констатувати їхню одностайність у поділі оборотних засобів підприємства на оборотні фонди і фонди обігу. В свою чергу, фонди обігу включають товари, готову продукцію, неоплачену відвантажену продукцію та кошти у розрахунках, що у сукупності формують ненормовані оборотні засоби. До нормованих

оборотних засобів науковці зараховують оборотні фонди, які формуються за рахунок виробничих запасів, незавершеного виробництва і витрат майбутніх періодів (рис. 1).

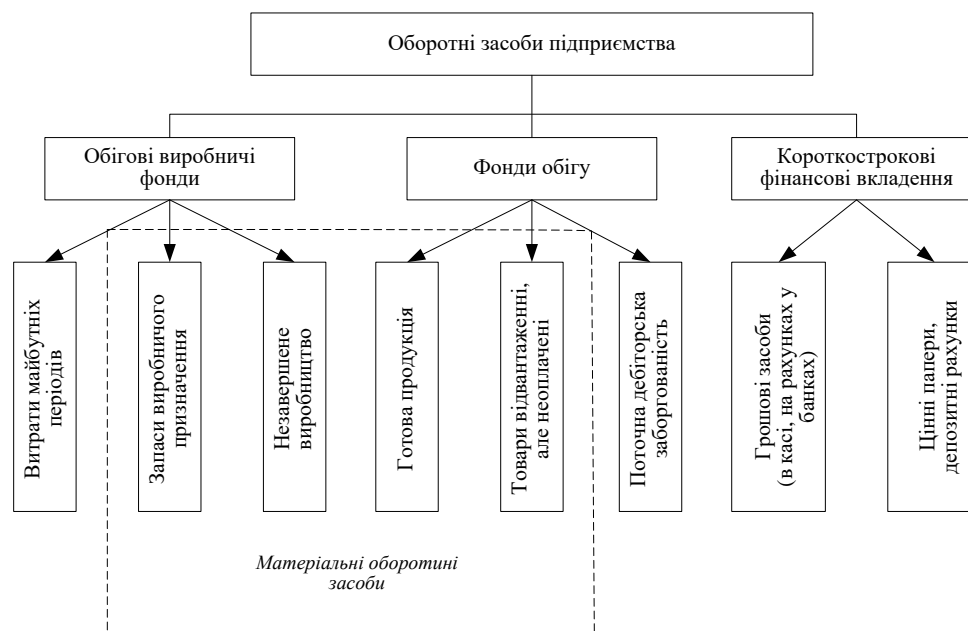

Рис. 1. Структура оборотних засобів підприємства

Джерело: [9]

Як економічна категорія оборотні засоби підприємства набувають матеріальної та грошової форм і відповідно поділяються на ліквідні, високоліквідні та неліквідні засоби. Рівень ліквідності конкретного виду оборотного засобу визначається, виходячи із витрат часу його перетворення у грошову форму або споживання у виробничому циклі.

Система управління оборотними засобами – це система цілеспрямованої взаємодії між об'єктом і суб'єктом управління шляхом реалізації функцій управління за допомогою комплексу методів, засобів та фінансово-економічних інструментів дослідження і трансформації взаємопов'язаних процесів формування та використання оборотних засобів і джерел їхнього фінансування.

Система управління оборотними засобами підприємства дозволяє здійснити комплексне дослідження процесу трансформації елементів оборотних засобів та їхнього використання, що, в свою чергу, сприяє визначенню завдань і мети формування оборотних засобів, яке забезпечить безперервність і планомірність виробничого процесу, та використовувати сучасні методи дослідження складних процесів трансформації оборотних засобів, а також врахувати вплив

зовнішнього середовища і підвищити адаптивність системи управління оборотними засобами.

Сучасна вітчизняна практика господарювання визначає необхідність і доцільність використання найбільш прогресивних зарубіжних моделей і методів управління оборотними засобами підприємства.

Так, у практичній діяльності підприємств на Заході широко використовується коефіцієнтний метод, що дозволяє розрахувати показники оцінки оборотних засобів підприємства, охарактеризувати джерела формування оборотних засобів та ефективність їхнього використання.

Для великих підприємств промислової галузі використовують «нормування» (метод прямого розрахунку). Нормування – єдиний метод, згідно з яким розроблення норм і нормативів оборотних засобів здійснюється за окремими видами сировини, матеріалів та інших ТМЦ і витрат та загалом по підприємству.

Аналітичний (дослідно-статистичний) метод є ефективним і використовується за умови, що в плановому періоді не передбачено істотних змін в умовах роботи підприємства у порівнянні з попереднім. У цьому випадку розрахунок нормативу оборотних коштів здійснюється агреговано, з огляду на співвідношення між темпами росту обсягу виробництва і розміром нормованих оборотних коштів у попередньому періоді.

Метод ABC – метод, згідно з яким всю номенклатуру запасів, що використовуються у виробничому процесі, залежно від їхньої цінності поділяють на три категорії:

- група А – запаси, які є найціннішими з погляду їхньої вартості, але в натуральному вираженні використовуються в малих кількостях;
- група В – запаси із середньою вартістю і середньою кількістю їхнього використання у виробничому процесі;
- група С – містить різноманітний асортимент запасів, які одночасно є незначними з погляду їхньої вартості у грошовому вираженні.

З метою оптимізації запасів на практиці поряд із цим методом використовують метод XYZ, який поділяє виробничі запаси на три класи залежно від рівномірності їхнього споживання у виробництві.

У теорії оборотного капіталу використовують моделі оптимізації виробничих запасів і грошових коштів підприємства – модель Уілсона, яка полягає у мінімізації поточних витрат, тобто у розрахунку оптимального розміру партії постачання запасів.

Отже, розглянуті моделі мають певні свої переваги, але жодна з них не є універсальною і не може бути використана як універсальна. Вагомим недоліком існуючих методів управління оборотними засобами є теоретичний характер та неможливість практичного

застосування з метою побудови дієвого механізму управління оборотними засобами підприємства. Підтвердженням теоретичного характеру наведених моделей є сучасний стан більшості українських підприємств, що є наслідком неефективності прийнятих рішень щодо управління оборотними засобами на основі наявних методів, а саме невідповідність структури і складу оборотних засобів сучасним реаліям.

Отже, ми вважаємо, що з метою побудови найбільш дієвого механізму управління оборотними засобами підприємства доцільно враховувати зовнішні та внутрішні фактори впливу на вартість оборотних засобів (рівень інфляції, політичну ситуацію в країні, темпи економічного зростання національної економіки, рівень купівельної спроможності населення тощо) і дотримуватись їхньої оптимальної структури, що може бути досягнута з урахуванням таких підходів:

- економічна обґрунтованість нормування оборотних засобів;
- нарощення рівня рентабельності оборотних засобів, забезпечення максимізації прибутку від їхнього використання;
- контроль та мінімізація обсягів втрат оборотних засобів у виробничому процесі;
- прискорення обертання оборотних засобів за рахунок їхнього раціонального використання;
- побудова ефективної моделі менеджменту на підприємстві, що буде направлена на отримання максимальної ефективності від вкладання коштів у виробництво тощо.

В свою чергу, вдосконалення процесу управління оборотними засобами має дотримуватись таких основних принципів:

- 1) визначення потреби підприємства в оборотних засобах, що впливають на рівень його фінансової незалежності та сприяють безперервності виробничого процесу;
- 2) здійснення ефективного поточного і перспективного планування, що, в свою чергу, забезпечить формування достатнього обсягу і раціональної структури оборотних засобів підприємства;
- 3) оцінка й узагальнення всіх можливих джерел фінансування оборотних засобів (власні та позикові ресурси, кошти, отримані від збільшення корпоративних прав, тощо).

Враховуючи результати виконаного дослідження, для забезпечення ефективного управління оборотними засобами підприємств доцільно напрацювати економічну модель, що дозволить здійснювати своєчасну оцінку наявних засобів, визначати їхню оптимальну величину й участь у виробничому процесі, сприятиме мінімізації їхніх втрат. З метою реалізації визначених напрямів щодо удосконалення процесу управління оборотними засобами підприємства нами напрацьовано алгоритм, що включає етапи формування,

використання оборотних засобів і сприятиме їхньому ефективному управлінню (рис. 2).

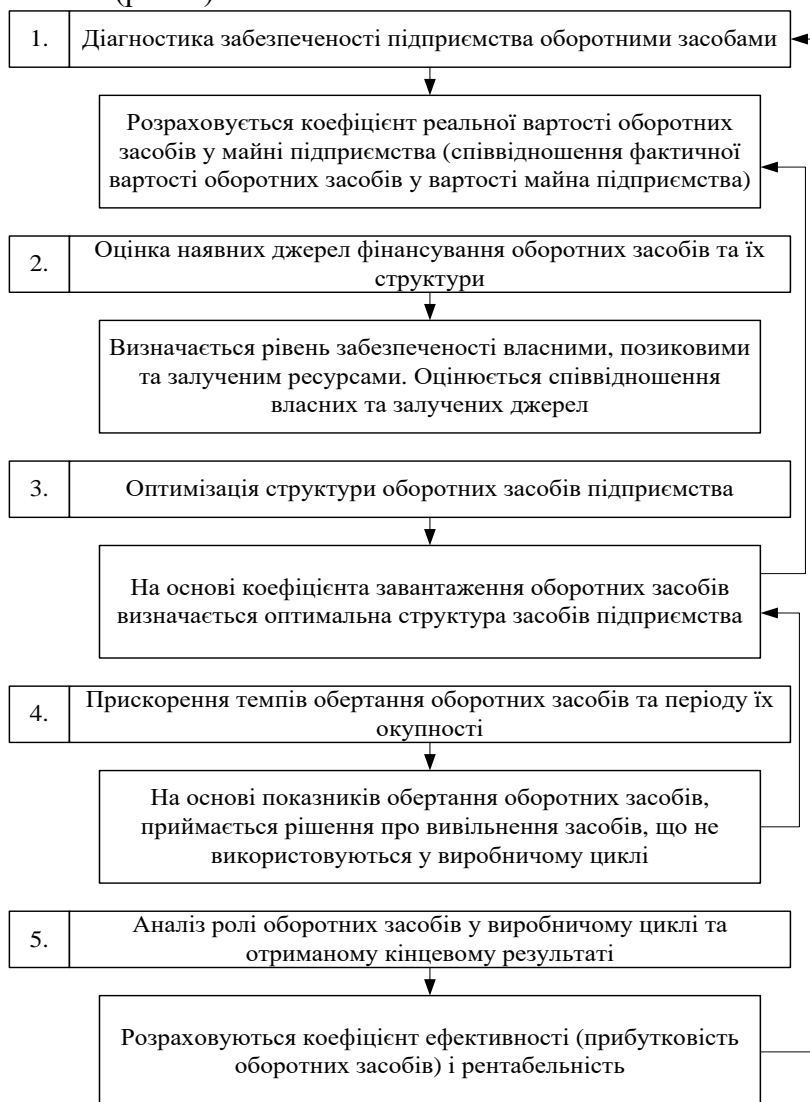

Рис. 2. Алгоритм управління оборотними засобами підприємства

Джерело: власна розробка

На першому етапі пропонується визначити тенденції динаміки загального обсягу і складу оборотних засобів, а також провести дослідження їхньої ліквідності, що дозволяє на основі коефіцієнта оборотності, періоду обороту та рівня рентабельності оборотних засобів визначити їхню ефективність.

На другому етапі досліджуються зовнішні та внутрішні джерела формування оборотних засобів, що дозволяє спрогнозувати їхнє надходження і використання у виробничому процесі.

На третьому етапі за допомогою розрахунку нормативів і використання встановлених норм здійснюється оптимізація структури оборотних засобів.

Четвертий етап управління оборотними засобами передбачає прискорення їхньої оборотності, що дозволяє підприємству істотно зменшити потребу в засобах, адже між швидкістю обертання засобів та їхнім розміром існує обернена залежність.

Аналіз участі оборотних засобів у виробничому циклі підприємства на п'ятому етапі забезпечує підвищення їхньої рентабельності.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами виконаного дослідження доцільно зауважити, що підвищення ефективності функціонування підприємств є одним із найважливіших завдань управлінської діяльності. Поза сумнівом, що оборотні засоби як невід'ємна частина всіх коштів, задіяних у процесі виробництва і реалізації продукції, роблять свій внесок у формування економічного результату, а ефективне використання оборотних засобів забезпечується прискоренням їхньої оборотності на всіх стадіях кругообігу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бечко В. П. До питання щодо економічної сутності оборотних засобів / В. П. Бечко // Інноваційна економіка. – 2010. – № 4 (18). – С. 98–102.
2. Бердар М. М. Фінанси підприємств : [навч. посіб.] / М. М. Бердар. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
3. Бланк І. О. Управління фінансами підприємств : [підруч.] / І. О. Бланк, Г. В. Ситник. – К. : КНЕУ, 2006. – 780 с.
4. Василик О. Д. Державні фінанси України : навч. посіб. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Вища школа, 2007. – 383 с.
5. Дробишева О. О. Роль оборотних засобів у виробничому процесі підприємства [Електронний ресурс] / О. О. Дробишева // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Випуск 6. – С. 132–136. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_136.pdf.
6. Ізмайлова Н. В. Управління оборотними активами підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Н. В. Ізмайлова ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2009. – 20 с.
7. Кулакова С. Ю. Методологічні аспекти управління оборотними засобами підприємства [Електронний ресурс] / С. Ю. Кулакова, Д. М. Лозовський // Ефективна економіка. – 2013. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2516>.
8. Сукач О. М. Підходи щодо управління оборотними активами підприємства / О. М. Сукач // Збірник наукових праць ЧДТУ. – Вип. 36. – Частина II, том I. – Черкаси : ЧДТУ, 2014. – С. 69–76.
9. Фінанси підприємств : [підручник] / [А. М. Поддєрьогін та ін.] ; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – 8-ме вид., переробл. та допов. – К. : КНЕУ, 2013. – 519 с.

Дата надходження до редакції – 12.10.2015 р.

БЕНЧМАРКІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ

У статті досліджено теоретичні аспекти використання бенчмаркінгу, надано теоретичну інтерпретацію категорії «бенчмаркінг» у сучасному маркетингу підприємств й ознайомлено з його специфікою, досліджено основні принципи бенчмаркінгу підприємств, надана класифікація бенчмаркінгу підприємств та охарактеризовані його основні види.

Ключові слова: бенчмаркінг, конкурентоспроможність, конкуренція, стратегія підприємства, маркетингові заходи, бізнес-процеси.

ВСТУП

У сучасному світі конкуренція носить глобальний характер, і основною метою більшості компаній стає досягнення кращих світових стандартів. У цих умовах зростає роль такого потужного інструменту, спрямованого на встановлення відповідності цілей компанії вимогам світового ринку і постійне підвищення її конкурентоспроможності, як бенчмаркінг.

В умовах євроінтеграції України вітчизняні підприємства мають значні можливості щодо залучення іноземних клієнтів. З цією метою вони можуть скористатися передовим світовим досвідом – бенчмаркінгом. На жаль, в силу обмеженості фінансового і людського потенціалу не всі підприємства можуть застосувати це у повній мірі. Отже, саме необхідність пошуку практик бенчмаркінгу, які можна було б запровадити на вітчизняних підприємствах з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності, й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Вагомий внесок у розвиток теорії маркетингу послуг і вирішення проблемних питань бенчмаркінгу внесли такі вчені: І. Аренков, А. Балабанець, Н. Карпенко, В. Маринович, М. Мартиненко, А. Наливайко, Х. Дж. Харрінгтон та ін. Водночас механізми й інструменти використання бенчмаркінгу підприємствами у країнах зі слаборозвиненою економікою (таких як Україна) залишаються недостатньо вивченими.

¹ Рецензент – д. е. н., доцент Савченко С. О.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У теперішніх реаліях розвитку ринкових відносин у багатьох підприємств гостро постає питання щодо подальшого ефективного функціонування. Однією з найбільш важливих проблем, від якої залежить стабільне функціонування підприємства на ринку, є високий рівень конкурентоспроможності товарів і послуг. Важливою умовою вдалої роботи підприємства є безперервний пошук нових ідей, методів та інструментів управління.

Загострена конкуренція на ринку вимагає від підприємств орієнтації на розроблення і застосування інновацій, які дозволять не тільки забезпечити високий рівень конкурентоспроможності чи підвищення внутрішнього потенціалу підприємства, але і дозволять забезпечити високі позиції фірми на ринку. Особливо в наш час, у період науково-технічного прогресу інновації є основною рушійною силою становлення конкурентоспроможності організації. Адже будь яке підприємство, що припинить використання інновацій, відразу ж буде «в тіні» своїх конкурентів.

Зазначимо, що початкові переваги, такі як взаємозв'язок зі споживачами, економія на масштабах виробництва в умовах існуючих технологій або надійність збутових каналів, виявляються достатніми, щоб підприємство, яке приділяє значну увагу власному розвитку, тримало свої позиції роками і навіть десятиліттями. Проте рано чи пізно більш динамічні конкуренти можуть обійти ці переваги за допомогою застосування ноу-хау та завдяки власним інноваціям або просто створити дешевший чи кращий спосіб ведення аналогічного бізнесу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкурентоспроможність фірми може бути визначена як її порівняльна перевага відносно інших фірм цієї ж галузі всередині національної економіки і за її межами. Це означає, що конкурентні переваги компанії можна виявити, лише дослідивши інші галузеві підприємства або підприємства, які виробляють товари-супутники. Конкурентоспроможність підприємства відіграє важливу роль для країни, адже збільшення конкурентоспроможності національних підприємств на зарубіжних ринках дозволяє збільшити експорт та вирівняти платіжний баланс.

Стійка конкурентоспроможність підприємства має певні характерні риси, які було ідентифіковано у результаті проведення опитувань спеціалістів і споживачів досліджуваних підприємств: висока професійність маркетингового персоналу, вчасне пристосування до конкурентного середовища, доцільна диференціація конкурентів, високі показники роботи маркетингу, встановлення унікальних інтеграційних зв'язків у каналі маркетингової взаємодії,

вміння і досвід рефлексивного впливу на маркетингову поведінку взаємодії контрагентів.

Як зазначає А. В. Балабанець, найвищого рівня конкурентоспроможності досягають тільки ті підприємства, що застосовують багатофункціональний підхід до безперервного власного вдосконалення та генерують всі можливі зусилля для пошуку найбільш вдалих маркетингових технологій [2]. Одним із найпопулярніших і найефективніших способів пошуку найкращих практик здійснення маркетингу є бенчмаркінг. Деякі вчені слушно заявляють, що «користь від проведення бенчмаркінгу полягає в тому, що завдяки йому вдається краще управляти маркетинговими і виробничими функціями на підприємстві завдяки дослідженням та впровадженням найкращих технологій і методів інших підприємств» [1]. Це приводить до високої прибутковості бізнесу, високої рентабельності, створення якісної конкуренції та задоволення потреб ринку.

Таким чином, бенчмаркінг є важливим інструментом реалізації маркетингових відносин з власними конкурентами, застосування якого приводить до зміни конкурентоспроможності на міжгалузевому рівні. В терміні «конкурентоспроможність» простежується нова складова – взаємодія. У сучасному бізнесі саме маркетингова взаємодія між підприємствами-конкурентами, а не їхнє суперництво допомагає досягнути найвищої маркетингової ефективності та одержати стійкі конкурентні переваги.

В Україні за сучасних умов набувають актуальності процеси управління конкурентоспроможністю підприємства, які мають здійснюватись на основі вивчення, аналізу і використання досвіду лідерів цього важливого напряму маркетингового менеджменту підприємств. Тому постійний пошук та впровадження передового досвіду і найкращих інновацій вітчизняними підприємствами передбачає необхідність узагальнити процес бенчмаркінгу з наукової точки зору як інструмент, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність та вдосконалити маркетингову взаємодію підприємств.

Узагальнення і систематизація сучасних поглядів на визначення сутності бенчмаркінгу як інструменту підвищення конкурентоспроможності і стратегічного планування дозволяє сфокусувати увагу на існуванні різних підходів до характеристики природи цього явища, серед яких слід виділити компетенційний підхід, представники якого визначають вирішальний вплив виявлених нових маркетингових знань, умінь і навичок на процес ініціювання конкурентних переваг.

Так, Х. Дж. Харрінгтон та Дж. С. Харрінгтон вважають, що бенчмаркінг – це безперестанний процес, який вивчає, оцінює та

відкриває все найкраще в інших підприємствах з метою використання знань у діяльності власного підприємства [8, с. 37].

З точки зору підходу до компетенції А. П. Наливайко вирізняє типову особливість бенчмаркінгу – логічний аналіз рівня володіння ключовими факторами успіху (КФУ) і порівняння його з такими самими показниками у конкурентів чи лідерів галузі, у яких майстерність володіння ключовими факторами успіху знаходиться на найвищому рівні [7, с. 71].

При цьому, на думку А. В. Балабанця, бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства відіграє одну з найважливіших ролей, визначаючи невід’ємну маркетингову компетенцію компанії. Сам термін «ключова маркетингова компетенція» вчений трактує як загальну характеристику маркетингових знань, умінь, навичок та можливостей щодо їхнього цільового застосування задля формування найбільшої цінності для споживачів і забезпечення стійких конкурентних переваг підприємства [2].

Комплекс маркетингових знань, умінь і навичок, що, на нашу думку, дозволяє досить глибоко реалізовувати функції маркетингової взаємодії, забезпечуючи найбільшу цінність для споживачів і стабільну конкурентну позицію підприємства, створює число основних маркетингових компонентів: навички та вміння змодельовати поведінку споживачів, знання і досвід створення стратегічного маркетингового партнерства, знання унікальної споживчої цінності та вміння зробити відповідність маркетингу до очікування споживачів, спроможність до інтерактивного діалогу в каналі маркетингової взаємодії, високу маркетингову мобільність щодо використання нових ринкових можливостей, комплементарність маркетингових знань у каналі маркетингової взаємодії, вміння і досвід рефлексивного впливу на маркетингову поведінку контрагентів та здатність розподіляти комплекс маркетингу.

Високий розвиток основної маркетингової компетенції проявляється в тому, що підприємство під час взаємодії із споживачами має змогу або змінити їхні інтереси та потенційний попит на маркетингову пропозицію підприємства, або переорієнтувати використання своїх маркетингових активів на відтворення і задоволення перспективних потреб споживачів.

У довгостроковій стратегії акумуляція основної маркетингової компетенції відображається не лише у покращенні форм організації відносин із бізнес-партнерами, а також у зміні культури відносин підприємства, підвищуючи її орієнтацію на знання, на їхній бенчмаркінговий пошук, генерацію і спільне використання.

Адже якщо знання про зміни на ринку будуть збиратися епізодично, а не безперервно, то компанія буде йти вперед наосліп, не маючи чіткого уявлення про дії конкурентів на ринку [5].

Об'єктом інтересу бенчмаркінгу як основи підвищення конкурентоспроможності підприємства можна вважати будь-яку інформацію, що здатна допомогти в розумінні ділового оточення компанії, допомогти у передбаченні змін і прийнятті рішень. Відхилення в оцінці інформації можуть бути як позитивними, так і негативними. У першому випадку йдеться про отримання прибутку, в другому – про збитки, які, зрозуміло, загрожують економічній безпеці підприємства. І оскільки необхідно не лише збирати інформацію, а й захистити її від несанкціонованого доступу, щоб дані маркетингових інформаційних систем і результати проведених маркетингових досліджень не дісталися конкурентам, що зводить нанівець результативність майбутніх бізнес-дій і дій суб'єктів господарської діяльності та розкрити комерційну таємницю, то актуальність бенчмаркінгу в умовах посилення конкуренції є беззаперечною.

Підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарської діяльності ставить за мету забезпечення підприємству сталого економічного розвитку, надійного захисту майна та персоналу фірми від внутрішніх і зовнішніх загроз, попередження небажаних подій, що можуть призвести до негативних наслідків. При цьому оцінка стану конкурентоспроможності та її забезпечення здійснюється шляхом використання бенчмаркінгу, оскільки головним його принципом є контроль конкурентів й орієнтація на кращий досвід, адже безпосереднє знайомство з чужим досвідом може служити невичерпним джерелом ідей. Саме бенчмаркінг дає змогу надати конкретному замовнику результати роботи розвідки у зрозумілій саме цьому замовнику формі, оскільки потрібно не тільки розуміти важливість донесення результатів роботи до замовника, а й уміти це робити, що дає можливість на основі аналізу показників конкурентів перейти до планування.

З огляду на все вищесказане доходимо до висновку, що на сучасних жорстких висококонкурентних ринках бенчмаркінг відіграє ключову роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємств шляхом постійного дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, аналізу сильних і слабких сторін конкурентів тощо.

У науковій практиці можна зустріти різні підходи до визначення логіки проведення бенчмаркінгу. Так, за думкою Ф. Котлера, контрольні порівняння (бенчмаркінг) проводяться за сімома етапами: вибір функцій, які потрібно порівнювати; визначення контрольних змінних; пошук найуспішніших компаній; знаходження значень контрольних величин; оцінка діяльності компанії; виявлення програм

та дій, що ведуть до успіхів досліджуваної компанії; імплементація прийнятих у «зразковій» компанії заходів; дослідження отриманих результатів [6, с. 278].

Н. В. Карпенко у своїх дослідженнях виокремлює п'ять етапів бенчмаркінгу в стратегічному альянсі, підкреслюючи, що цей процес має початися з аналізу потреб партнерів по альянсу в нових знаннях для вдосконалення бізнес-процесів, що створюють основну маркетингову компетенцію [4, с. 215–216]. На основі дослідження існуючих підходів А. В. Балабанець виділив, що процес бенчмаркінгу як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства необхідно здійснювати за такими етапами (рис. 1):

Рис. 1. Цикл бенчмаркінгу на підприємстві

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Розглянемо зображені на рис. 1 етапи бенчмаркінгу підприємства більш детально:

– планування бенчмаркінгового дослідження. Даний етап визначає потребу щодо нових маркетингових знань завдяки співставленню потенціалу основної маркетингової компетенції з результатами організації ключових аспектів маркетингу взаємодії;

– формування бенчмаркінгового альянсу. На цьому етапі здійснюється вибір бенчмаркінгового партнера, в якості якого розглядається підприємство-конкурент, яке є лідером за напрямками маркетингової діяльності, що являють основний інтерес для підприємства, яке здійснює бенчмаркінг;

– організація бенчмаркінгового дослідження. Тут передбачається здійснення усіх організаційних аспектів для проведення дослідження. Визначається команда, яка буде здійснювати бенчмаркінгове дослідження, визначаються необхідні ресурси та встановлюється основний регламент;

– збір і аналіз інформації. На цьому етапі здійснюється систематизація усієї отриманої інформації, яка була одержана при аналізі ключових маркетингових компетенцій підприємства, та оцінюються основні фактори, що допоможуть досягнути результату;

– реалізація результатів бенчмаркінгу ключової маркетингової компетенції. На цій стадії реалізуються всі потрібні маркетингові зміни задля покращення процесів маркетингової взаємодії підприємства, що повинні відобразитися не тільки у вдосконаленні робочих процедур, а і в культурі маркетингової взаємодії між відповідними структурними підрозділами підприємства, у суттєвому та ціннісному змісті нових маркетингових знань;

– оцінка ефективності бенчмаркінгу ключової маркетингової компетенції. Цей крок бенчмаркінгу як інструменту, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність підприємств, передбачає визначення рівня мультиплікації ключової маркетингової компетенції підприємства, який відображає рівень створення нових ідей, масштаб набуття нових маркетингових знань та застосування їх на практиці і зіставлення даного показника з витратами на проведення бенчмаркінгу;

– інституалізація бенчмаркінгу ключової маркетингової компетенції. На цьому етапі забезпечується трансформація бенчмаркінгу ключової маркетингової компетенції у невід’ємний, необхідний аспект процесу планування діяльності з маркетингу взаємодії [2].

Таким чином, бенчмаркінг дозволяє підняти конкурентоспроможність підприємства на якісно новий рівень, тому що орієнтує підприємства на постійний пошук і активне запровадження дієвих маркетингових технологій, що одночасно забезпечують стійку конкурентоспроможність і формують найбільшу цінність для споживачів.

Оцінка рівня розвитку ключової маркетингової компетенції на основі бенчмаркінгу дозволить краще зрозуміти як внутрішні сильні та слабкі сторони маркетингу взаємодії підприємств, так і зовнішні

фактори-детермінанти, що впливають на його процеси, а отже, і підвищити конкурентоспроможність підприємства.

Водночас, як зазначає А. Г. Гончарук [3], бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства має свої сильні і слабкі сторони (табл. 1).

Таблиця 1

Сильні та слабкі сторони бенчмаркінгу як інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємства

Сильні сторони бенчмаркінгу	Слабкі сторони бенчмаркінгу
Допомагає підприємству виявити свої сильні та слабкі сторони у відповідності до зміни ринкових умов, різних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища	Обмеження в часі, недостатність ресурсів
Дозволяє найбільш якісно задовольняти споживчий попит за рахунок якості, доступної ціни, якісних товарів та послуг шляхом встановлення нових стандартів та цілей	Бар'єри, створені конкуренцією, недоступність чи важкодоступність потрібної інформації про конкурентів
Стимулює персонал до досягнення нових стандартів та спрямовує до нового розвитку у пов'язаних сферах діяльності, покращує мотивацію персоналу	Недостатність професійних та управлінських кадрів
Дозволяє керівництву підприємства усвідомити реальний рівень ефективності підприємства, якого можна досягнути	Менеджмент і персонал можуть робити спротив новим змінам
Допомагає підвищити конкурентоздатність підприємства шляхом стимулювання постійного вдосконалення задля підтримки міжнародного рівня ефективності та підвищення конкуренції	Неякісне планування та швидкі очікування результатів
Є швидким і недорогим способом створення нових ідей	

Джерело: складено автором на основі [3, с. 255–256]

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений нами науковий аналіз бенчмаркінгу як інструменту досягнення конкурентоспроможності підприємства дає підстави вважати, що він відіграє значну роль в інноваційному розвитку підприємства, а саме:

- збільшенні продуктивності й ефективності бізнес-процесів;
- підвищенні рівня конкурентоспроможності підприємства;
- покращенні якості продукції;
- розробці і впровадженні інноваційних ідей;

- стимулюванні працівників до досягнення нових стандартів і прагнення до нового розвитку;
- удосконаленні у процесі індикативного вимірювання діяльності підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аренков И. А. Бенчмаркинг и маркетинговые исследования в разработке стратегий маркетинга [Электронный ресурс]. / И. А. Аренков, Е. Г. Багиев. – Режим доступа : <http://www.marketing.spb.ru/read/m12/5.htm>.
2. Балабанець А. В. Ключова маркетингова компетенція підприємств як об'єкт бенчмаркінгового дослідження [Електронний ресурс]. / А. В. Балабанець. – Режим доступу : http://ecrimea.crimea.edu/arhiv/2012/econ_4_2012/083_balab.pdf.
3. Гончарук А. Г. Бенчмаркинг як метод управління ефективністю підприємства / А. Г. Гончарук // Труды Одесского политехнического университета. – 2007. – № 1. – С. 253–257.
4. Карпенко Н. В. Бенчмаркинг бізнес-процесів на підприємствах малого та середнього бізнесу / Н. В. Карпенко // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 4. – С. 138–145.
5. Маринович В. В. Конкурентний бенчмаркинг у забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності [Електронний ресурс] / В. В. Маринович. – Режим доступу : http://fkd.khibs.edu.ua/pdf/2012_2/22.pdf.
6. Мартиненко М. М. Стратегічний менеджмент : підручник / М. М. Мартиненко. – К. : Каравела, 2006. – 499 с.
7. Наливайко А. П. Теория стратегии предприятия. Современное состояние и направления развития : монография / А. П. Наливайко. – К. : КНЭУ, 2001. – 227 с.
8. Харрингтон Х. Дж. Бенчмаркинг в лучшем виде. 20 шагов к успеху / Х. Дж. Харрингтон, Дж. С. Харрингтон. – СПб. : Питер, 2004. – 176 с.

Дата надходження до редакції – 25.09.2015 р.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336:330

Гордієнко Л. А.¹

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОКТРИНИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

З'ясовано сутність доктрини фінансової політики. Досліджено генеалогію формування фінансової доктрини в Україні. Обґрунтовано основні складові фінансової доктрини соціального спрямування в Україні. Сформульовано принципи формування доктрини фінансової політики.

Ключові слова: доктрина, фінансова політика, політична воля, реальна економіка, соціальна складова.

ВСТУП

Забезпечення сталого економічного розвитку має базуватись на міцній фінансовій системі, яка повинна забезпечувати необхідними фінансовими ресурсами галузі економіки. Беручи до уваги нестабільний політичний, економічний, соціальний стан, який нині обумовлюється військовими діями на Сході України та внутрішніми проблемами, фінансова система із великими труднощами забезпечує мінімальні потреби як економіки, так і населення України. Однією із проблем нинішньої фінансової системи є відсутність чітко визначених векторів розвитку як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі.

Протягом усіх років незалежності здійснювались спроби реформування фінансової системи, проте вагомих результатів досягнуто не було. За останні роки активізувалися зусилля щодо підвищення ефективності функціонування фінансової системи, зокрема її складової – фінансової політики. Так, Кабінетом Міністрів України 3 вересня 2012 р. було видано Розпорядження № 633 «Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами», де було передбачено напрями, важелі, ресурси, терміни удосконалення функціонування державних фінансів, зокрема і фінансової політики [1].

Проте практичної реалізації ця Концепція не отримала, більшість її положень до середини 2015 р. так і залишились «на папері».

Важливою складовою фінансової політики держави є формування, власне, її доктрини, яка визначає сутність цієї політики та формує її теоретичну основу. Проте і нині значної уваги формуванню

¹ Рецензент – д. е. н., професор Петкова Л. О.

доктрини фінансової політики не приділяють, про що висловився В. Дем'янишин: «На рівні держави органи влади та управління ні про фінансову, ні про бюджетну доктрину навіть не згадують» [2, с. 35].

Отже, проблема формування доктрини фінансової політики, зокрема у соціальному аспекті, є актуальним завданням державного значення.

За останні десятиліття у міжнародному економічному просторі економічні процеси все більше соціалізуються, тому наукова увага дослідників концентрується не на суто економічних проблемах розвитку, а на інфраструктурних аспектах, зокрема людському капіталі, інституціональних чинниках, політично-військових взаємовідносинах, соціальних складових, забезпечення технологій. У цьому контексті роль соціальних аспектів доктрини фінансової політики в сучасних реаліях України є актуальною, проте малодослідженою, про що зауважує В. Дем'янишин: «Однак поза увагою залишилась така важлива складова наукових знань, як фінансова (у її складі бюджетна) доктрина, хоча цей елемент використовують інші науковці, і він знаходить практичне застосування у різних сферах діяльності держави, внаслідок чого фінансова наука і практика зазнає великих втрат. Акцентуючи увагу на фінансовій та бюджетній теоріях, концепціях ніхто із вітчизняних учених не зупинився на моделі фінансової чи бюджетної доктрини, її обґрунтуванні як важливого елементу фінансової науки» [2, с. 34–35].

Отже, саме соціальні проблеми фінансової політики вітчизняними науковцями досліджені вибірково, хоча цими проблемами займалися В. Геєць, Е. Лібанова, В. Федосов, Ю. Пасічник, О. Новікова, О. Кириленко та інші. Окремі напрями вирішення цієї проблеми віднайшли вирішення у монографії В. Дем'янишина «Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України», де зокрема значну увагу приділено сфері соціально-культурних послуг і домогосподарствам [3].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є з'ясування суті доктрини фінансової політики, зокрема її соціального аспекту та формування основ цієї доктрини у сучасних реаліях України. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: дослідити генезу фінансової доктрини України; проаналізувати основні проблеми сучасної фінансової політики; запропонувати основи фінансової доктрини України соціального змісту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оскільки у даному дослідженні використовується термін «доктрина», з'ясуємо його значення. Відповідно до сучасного тлумачного словника української мови, доктрина [лат. doktrina] –

наукова або філософська теорія, політична істина, керівний теоретичний або політичний принцип [4, с. 258]. В економічній науці доктрину розглядають як «... сукупність принципів, положень, ідей, покладених в основу економічної теорії [5, с. 170]. Принагідно зазначимо, що формування фінансової доктрини соціального спрямування здійснюватиметься за таким алгоритмом (рис. 1):

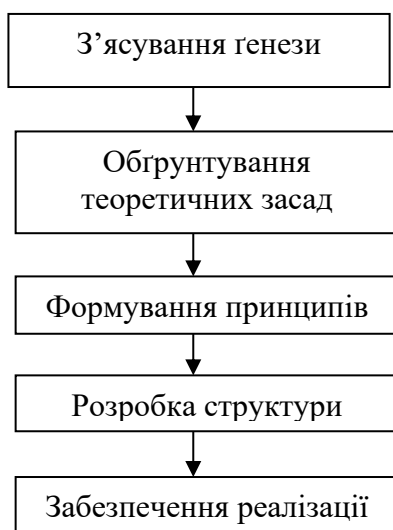

Рис. 1. Алгоритм формування фінансової доктрини

Джерело: узагальнено автором за [4, 5]

Обґрунтуємо ці етапи у визначеній послідовності.

1. З'ясування генези.

Українська фінансова наука протягом періодів її становлення та розвитку мала значні досягнення, запропонувавши світовій спільноті видатних учених із їхніми працями, зокрема І. Янжула, Г. Тіктіна, М. Бунге, М. Яснопольського, М. Мітіліно та інших. Проте, як зазначають В. Федосов та П. Юхименко, більшість їхніх праць, піонерних у дослідженні цілого ряду проблем фінансової науки, забуті нащадками, їх не знають та не вивчають, а авторів не шанують і нині. Сучасним дослідникам не варто забувати: хоч би яким новим не був напрям наукового дослідження, воно завжди історичне. На жаль, цей концептуально-історичний аспект стосовно багатьох піонерних наукових здобутків наших попередників різного періоду не береться до уваги через їхнє незнання, водночас безмірно цитуються твори зарубіжних дослідників. Це сприяє сходженню останніх на економічний Олімп, у т.ч. за рахунок здобутків вітчизняних економістів-фінансистів.

Отже, фактично мова йде про необхідність відродження несправедливо забутого, чим може і повинен пишатися український народ. Ідеться про фінансову науку нашої країни, яка у своєму

непростому розвитку пройшла складний і тернистий шлях із перемогами, поразками та зламаними людськими долями. Шлях від генези, зародження як науки до ренесансу та світового визнання наприкінці XIX – на початку XX ст., занепаду і руїни в часи більшовизму і поступового важкого відродження, що триває й досі, в умовах незалежної України. Етап відродження потребує певного часу: легко втратити, загубити, але важко відновити, створити нове, зробити крок уперед [6, с. 29].

2. Обґрунтування теоретичних засад.

Необхідно зазначити, що ще десятиліття тому соціальна складова у структурі фінансової системи майже не досліджувалась, про що свідчать погляди вітчизняних учених. Так, Л. Пилипенко подає таке тлумачення фінансової політики як складової економічної політики: «Фінансова політика – це складова економічної політики держави, сукупність її заходів щодо управління фінансами та їх використання для здійснення своїх функцій та завдань» [7, с. 18].

У фінансовому словнику подано таке тлумачення фінансової політики держави: «До фінансової політики держави належить система заходів (законів, адміністративних рішень) у сфері фінансів з метою цілеспрямованого впливу держави на розвиток фінансово-кредитної системи та національної економіки» [8, с. 357].

Автори монографії «Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету» Ф. Ярошенко, Т. Ефіменко, В. Андрущенко та ін. фінансову політику визначають як «управління суб'єктами господарської діяльності фінансовими операціями з метою досягнення визначених результатів» [9, с. 16]. А при обґрунтуванні складових державної фінансової політики виокремлюють бюджетну, податкову, грошово-кредитну, інвестиційну, цінову політики, але не подають соціальної [9, с. 19]. Отже, майже після десяти років незалежності України будь-якого значення соціальної складової у структурі фінансової політики не приділялось.

Проте глобалізаційні виклики, наслідки світової фінансової кризи 2007–2009 рр., європейський вектор розвитку України зумовлюють доповнення фінансової політики соціальним аспектом, про що доволі аргументовано висловився В. Дем'янишин: «Формування сучасної фінансової доктрини трансформаційного руху країни передбачає всебічне вивчення не тільки світової, а й вітчизняної фінансової теорії та практики, їхніх особливостей у процесі суспільного розвитку [2].

3. Формування принципів.

Однією із важливих складових будь-якої теоретичної конструкції – теорії, концепції і, безумовно, доктрини є принципи. Згідно із сучасним тлумачним словником української мови, принцип [лат. *principium* – основа, начало]: 1) те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду, першооснова; 2) внутрішні переконання

людини, практичні, моральні та теоретичні засади, якими вона керується в житті й діяльності; 3) особливість, покладена в основу створення або діяльності чого-небудь [4, с. 728]. Без аргументованих принципів будь-які теоретичні конструкції є «мертвими», а практична діяльність індивіда – недостатньо результативною.

Суспільний розвиток України за останні 25 років відбувався без науково обґрунтованих принципів власного суспільного розвитку. Так, невизначеність із вектором зовнішньополітичного напрямку, орієнтація лише на Росію призвела до значних економічних, соціальних, людських і фінансових втрат. Недотримання інноваційного підходу в промисловому розвитку призвело до зникнення колись конкурентоспроможних на європейському і світовому ринках виробництв – радіотехнічного, фотоприладного, а також легкої, телевізійної, машинобудівної промисловостей. Ігнорування ідеологічних підходів щодо населення призвело до того, що в Криму, окремих регіонах Донбасу групи населення більше сприймали російські пропагандистські кліше, ніж українські традиції, звичаї тощо.

Отже, без чітко обґрунтованих принципів сформуванню доктрини фінансової політики соціального змісту неможливо. Виходячи із такого методологічного підходу, запропоновано такі принципи (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи доктрини фінансової політики

Принципи	Сутність
1	2
Міжнародної орієнтації	Цей принцип лише задекларований у відповідних офіційних документах, проте, щоб стати членом ЄС, вступити в НАТО, потрібна реалізація реформ у даному напрямі, що до цього часу практично не відбувається.
Гармонійності	Гармонійність є основою функціонування всіх суспільних систем. Саме цей принцип є основним у розвитку економічно розвинених країн Європи. Внутрішні політичні чвари, корупція, невпевненість у завтрашньому дні значної частини населення України не сприяють гармонізації суспільних відносин.
Емерджентність	Передбачає появу нового на базі попереднього. Цей основний принцип розвитку систем, зокрема і соціально-економічних, майже не використовується протягом періоду незалежності України. Намагання органів влади будувати нову економіку, нові суспільні відносини шляхом ігнорування позитивного попереднього досвіду призвели до того, що зруйновано старе, а нового не побудовано. Як наслідок, припинили функціонування багато промислових підприємств, а взамін практично не побудовано нових; відійшла у минуле комуністична ідеологія, а нової не запропоновано; перейменували назви вулиць, які відображали попередню історію, а дійсно нових патріотичних традицій не запропоновано; відмінено багато соціальних пільг, а рівень життя населення для його значної частини суттєво не поліпшився. Проте реалізація цього принципу у країнах наших сусідів обумовила забезпечення рівня життя значно вищого, ніж в Україні.

Продовження табл. 1

1	2
Контрольованість	Цей принцип є одним із класичних в теорії управління. Саме контроль за діяльністю органів влади, особистим життям публічних осіб, діяльністю корпорацій, судочинством є звичною практикою в зарубіжних країнах. В Україні навпаки – протягом періоду незалежності формувались закони, традиції, напрями суспільного життя, спрямовані на непідконтрольність органів влади громадськості. Янукович та його оточення, згідно з оцінками вітчизняних фахівців фінансових органів, загалом за декілька років перебування при владі привласнили із державних фондів близько 120 млрд дол. США, чому немає аналогів у світі. Отже, необхідно запроваджувати цей принцип у всіх сферах суспільної діяльності, зокрема у фінансовій системі.
Компетентності	У біологічних системах, якою є суспільна система України, роль живої істоти (індивіда – правителя держави, високопосадовців, фахівців установ тощо) є визначальною. Саме професійність забезпечує успіх у функціонуванні держави, регіону, закладу, установи тощо. В історії роль визначних лідерів у суспільному розвитку є загально визнаною. У свій час Й. Сталін висловився, що кадри вирішують все. Проте є здогадки, що він просто перефразував відоме висловлювання Гая Юлія Цезаря (100 р. до н. е. – 44 р. до н. е.) біля річки Рубікон в 49 р. до н. е.: «Варто перейти цей місток, і все буде вирішувати зброя». В сучасних реаліях у менеджменті професійність вважають запорукою успіху будь-якої справи. Непрофесійне вирішення питань у всіх напрямках суспільного розвитку України – політичному, демократичному, економічному, соціальному – зумовило низький рівень суспільного розвитку України у порівнянні із нашими географічними країнами-сусідами.

Джерело: власна розробка

Обґрунтовані чотири принципи формування фінансової доктрини є визначальними, тому що їхня практична реалізація, безумовно, дозволить забезпечити значно вищий рівень функціонування не лише фінансової системи, але й усієї суспільної системи України.

4. Розробка структури.

Як будь-яка теоретична конструкція, доктрина фінансової політики повинна мати власну структуру. Складові цієї конструкції подані на рис. 2.

Згідно із системним підходом, який є найбільш значимим при виконанні дослідження складних економіко-соціальних систем, чим нижчий рівень елементу у конкретній підсистемі, тим менша його автономія. Відповідно до такого підходу обсяги власних ресурсів у фінансовій системі є недостатніми для вирішення її завдань. Підтвердженням тому є перманентні щорічні бюджетні дефіцити обсягом 40–60 млрд грн за останні роки.

Базуючись на власному та зарубіжному досвіді формування доктрин, використовуючи доробок учених, застосовуючи обґрунтовані

принципи, розроблено відповідні положення, на яких має формуватись ця доктрина.

1. Врахування векторів суспільного, зокрема соціального розвитку світової спільноти. Використання цього положення має визначити конкретні напрями розвитку фінансової системи у складі інших реформ.

Рис. 2. Складові доктрини фінансової політики

Джерело: власна розробка

2. Забезпечення функціонування державних структур із дотриманням професійних, дисциплінарних, етичних, комунікативних вимог. Нині функціонування структур органів державної влади, місцевого самоврядування, бюджетних організацій є неефективним, бюрократичним, у багатьох ситуаціях корумпованих. Розпочаті у 2015 р. реформи суспільної системи повинні сприяти цьому. Певна робота у структурах прокуратури, суддівства, поліції вже розпочалась. Проте основу функціонування держави складають такі органи, які причетні до управління і регулювання виробничими процесами у

реальній економіці. Можна лише висловити сподівання, що конкретні зрушення розпочнуться і в інших міністерствах та відомствах.

3. Розробка та реалізація дієвих стратегій розвитку галузей економіки, інфраструктурних секторів, конкретних програм розвитку виробництва. Функція планування (прогнозування) розвитку є однією з основних для забезпечення сталого розвитку країни. Варто зазначити, що протягом двадцятип'ятирічного періоду незалежності України науковцями було розроблено і запропоновано до реалізації декілька стратегій розвитку України, десятки концепцій та програм щодо галузей економіки й окремих виробництв, проте їхній рівень реалізації виявився надзвичайно низьким. Основними причинами ігнорування цих проектів були перманентні зміни урядів, міністрів, керівників великих підприємств. Далась взнаки також відсутність, як зараз висловлюються, політичної волі. Проте є ще одне пояснення такої ситуації – відсутність реальної відповідальності за реалізацію цих проектів. Протягом всього періоду незалежності можна пригадати лише декілька випадків, коли керівник, який займав велику державну посаду, допустивши значні недоліки у роботі, самостійно подав у відставку, хоча в західних країнах це є нормою.

4. Формування механізму контролю за витрачанням коштів фінансової системи, зокрема бюджетних. Виробництво товарів та послуг, що формують ВВП будь-якої країни, має бути під контролем органів влади, громадських організацій, засобів масової інформації тощо. Нерозвиненість механізмів контролю спричиняє несправедливий розподіл суспільного багатства. Як результат, у 2015 р., згідно з офіційними статистичними даними, близько чверті населення України перебуває на межі бідності. Це один із найвищих показників у Європі. Водночас близько 1% населення привласнює майже дві третини всього суспільного доходу. Також у цьому питанні неможливо обійти увагою рівень корупції в Україні, який є одним із найвищих в Європі. Отже, формування механізмів фінансового контролю є одним із найактуальніших завдань суспільного розвитку.

5. Актуалізація соціальної складової фінансової політики. Є беззаперечним той аргумент, що в державі все має бути спрямоване на підвищення добробуту людей. Саме рівень добробуту є визначальним чинником при виборі конкретних політичних партій чи конкретного кандидата на чергових виборах в органи державної влади. Але якщо така практика у зарубіжних країнах є звичною і якщо протягом відведеної каденції обрані представники не виправдали надій електорату, то, як правило, на наступних виборах вони практично не мають шансів бути знову обраними, натомість в Україні склалась практика рекламних обіцянок. Якщо об'єднати всі обіцянки претендентів на виборні посади, які отримали бажане «крісло», то Україна повинна вже давно бути найпроцвітаючою країною в світі.

Тому актуалізація соціальної складової у фінансовій політиці є на часі, проте соціальний розвиток має базуватись на відповідній реальній економічній базі.

5. Забезпеченість реалізації. Саме завершальна складова є найбільш проблемною у реалізації будь-якого суспільного проекту в Україні, тому для цього необхідні зусилля науковців, прогресивних громадських лідерів, керівників державних органів влади, відповідних фахівців.

ВИСНОВКИ

Виконане дослідження щодо формування соціальних аспектів доктрини фінансової політики дозволяє зробити такі висновки.

1. Ресурси фінансової системи є недостатніми для забезпечення динамічного суспільного розвитку, тому необхідно сприяти розвитку реального сектору економіки.

2. Формування доктрини фінансової політики соціального спрямування має базуватись на обґрунтованих методологічних положеннях, які включають врахування факторів суспільного розвитку, принципи, ресурси, та ґрунтуватись на реалізації «політичної волі».

3. Основою формування цієї доктрини повинно бути обґрунтоване наукове забезпечення.

Беручи до уваги значну актуальність цієї тематики для суспільного розвитку України, є доцільність у продовженні наукових досліджень у цьому напрямі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2012 р. № 633р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon5.rada.gov.ua/](http://zakon5.rada.gov.ua/).
2. Дем'янишин В. Актуальні проблеми формування і реалізації бюджетної доктрини України / В. Дем'янишин // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період : матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу ТНЕУ, 16 квітня 2008 р. – Тернопіль, 2008. – 168 с.
3. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України : монографія / за ред. В. Г. Дем'янишина. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 454 с.
4. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2009. – 1008 с.
5. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 1 / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за заг. ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
6. Федосов В. М. Українська фінансова наука: генеза, еволюція, ренесанс / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 3–30.
7. Пилипенко Л. П. Про вдосконалення фінансової системи України / Л. П. Пилипенко, В. В. Шокун // Фінанси України. – 1997. – № 6. – С. 18.
8. Загородній А. Г. Фінансово-кредитний словник / А. Г. Загородній. – 3-тє видання, виправлене та доповнене. – К. : Знання, КОО, 2000. – 587 с.
9. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Ефименко та ін. – К. : НДФІ, 2004. – 712 с.

Дата надходження до редакції – 29.09.2015 р.

УДК 368.811(477)

Пріхно І. М.¹

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРЕДИТНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

З'ясовано економічну сутність кредитного страхування. Проаналізовано фінансово-економічні показники розвитку вітчизняного ринку кредитного страхування. Виявлено основні проблеми кредитного страхування в Україні. Запропоновано низку заходів, направлених на усунення виявлених проблем.

***Ключові слова:** кредитне страхування, страхування кредитного ризику, страхування кредитів, страхування ризику непогашення кредиту, страхування відповідальності позичальника.*

ВСТУП

Враховуючи наявність обмеженості або відсутності власних фінансових ресурсів для ведення фінансово-господарської діяльності суб'єктами господарювання, виникає необхідність залучати в оборот кредитні ресурси. Сучасна економіка не може динамічно розвиватися без кредитування, яке базується, перш за все, на довірі між позичальником і кредитором. Але слід зауважити, що кредитні відносини несуть певні види ризиків, які можуть завдати збитки позичальникам, кредиторам та іншим учасникам цих відносин.

Нині одним із найбільш дієвих методів захисту від можливих ризиків у сфері кредитування є кредитне страхування. Для ефективного функціонування кредитного страхування необхідно чітко розуміти його економічну сутність та визначити і вирішити основні проблеми, що заважають його розвитку.

Проблемам розвитку і функціонування кредитного страхування присвячена низка наукових праць вітчизняних учених-економістів, зокрема Б. Алієва, В. Базилевича, З. Варналія, У. Владичина, Н. Внукової, С. Волосович, Л. Временко, І. Кондрат, Ю. Махдієвої, Т. Мосійчук, В. Успенко, Р. Тиркала, Я. Чайковського, О. Черкасової, Г. Чернової, Я. Шандри, І. Януль та багатьох інших.

Але, незважаючи на значний внесок цих учених та не зменшуючи цінності результатів їхніх досліджень, доцільно зазначити, що потребує уточнення сутність кредитного страхування та напрацювання

¹ Рецензент – д. е. н., професор Петкова Л. О.

низки заходів для подолання наявних нині проблем на ринку кредитного страхування.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цієї наукової статті є розкриття економічної сутності кредитного страхування та визначення основних проблем розвитку ринку кредитного страхування в Україні, а також напрямів подолання цих проблем.

Зважаючи на мету статті, доцільно виконати такі завдання:

- з'ясувати економічну сутність кредитного страхування;
- проаналізувати динаміку і рівень страхування кредитів в Україні;
- виявити проблеми кредитного страхування в Україні;
- розробити напрями подолання виявлених проблем розвитку кредитного страхування в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З'ясуємо економічну сутність кредитного страхування. Дослідивши значну кількість літературних джерел щодо трактування сутності кредитного страхування, було визначено, що науковці не мають єдиної точки зору з приводу цього поняття. Крім того, досить часто поряд із поняттям «кредитне страхування» вживають такі поняття, як «страхування кредитного ризику» і «страхування кредитів». Ці поняття повністю або певною мірою ототожнюються науковцями, тобто практично є синонімами.

На рис. 1 відображено підходи до трактування терміну «кредитне страхування».

Згідно з першим підходом, кредитне страхування ототожнюється з поняттям «страхування кредитних ризиків». Так, представниками цього підходу є Н. Внукова, Л. Временко, В. Успенко, які вважають, що «суть страхування кредитних ризиків полягає в зменшенні або усуненні кредитного ризику. Страхування кредитних ризиків захищає інтереси кредитора на випадок неплатоспроможності боржника або несплати боргу з інших причин» [6, с. 280].

Другий підхід трактує кредитне страхування як синонім терміна «страхування кредитів». Такої точки зору дотримуються Я. Чайковський та Р. Тиркало, які під страхуванням кредиту розуміють один із видів забезпечення виконання зобов'язань, згідно з яким у разі настання певних подій (страхових випадків), передбачених договором страхування, страхова компанія зобов'язується сплатити обумовлену договором страхування грошову суму в рахунок виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором [7].

Рис. 1. Підходи щодо трактування терміна «кредитне страхування»

Джерело: складено автором на основі [3]

Представники третього підходу переконують у необхідності застосування поняття «кредитне страхування». У працях Б. Алієва, Ю. Махдієва, Г. Чернової зазначено, що сутність кредитного страхування полягає у скороченні чи усуненні кредитного ризику страхувальника. Під кредитним ризиком розуміється ризик фінансових втрат, обумовлений кредитною діяльністю страхувальника. Також підкреслюється, що кредитне страхування здатне захистити кредитора від усіх ризиків, які пов'язані з неплатоспроможністю його боржника чи у випадку несплати боргу позичальником у зв'язку з іншими причинами [1, с. 319; 5, с. 230].

Отже, зважаючи на значну кількість поглядів на тлумачення кредитного страхування та відсутність єдиного підходу до розуміння його економічних основ, виникає необхідність уточнення розуміння цього поняття та суміжних із ним понять «страхування кредитних ризиків» і «страхування кредитів».

Вважаємо, що досить точно трактує поняття кредитного страхування С. Волосович, яка у своїй науковій статті пропонує розглядати кредитне страхування у вузькому та широкому розумінні.

У вузькому розумінні кредитне страхування передбачає захист від кредитних ризиків. Зауважимо, що таке трактування цілковито можна ототожнювати з поняттям «страхування кредитних ризиків». При цьому може бути застрахований ризик лише страхувальника-кредитора і лише на його користь, а предметом страхування буде виступати непогашення кредиту. А страхування кредитів означає, що страхувальниками можуть бути як кредитори, так і позичальники, а предметом страхування – як ризик непогашення кредиту, так і ризик втрати чи пошкодження заставленого майна.

У широкому розумінні під кредитним страхуванням С. Волосович розуміє економічні відносини щодо захисту всіх суб'єктів, які беруть участь у процесі кредитування, від ризиків, що прямо чи опосередковано впливають на виконання зобов'язань позичальника перед кредитором. Предметом страхування можуть бути ризики, які притаманні всій сфері кредитування. Суб'єктами кредитного страхування є, з одного боку, страховики, а з іншого – суб'єкти сфери кредитування, яких варто поділити на основних суб'єктів (кредиторів і позичальників) та допоміжних, що обслуговують і сприяють кредитному процесу (нотаріусів, ріелторів, забудовників, оцінювачів та інших) [3, с. 254].

Таким чином, кредитне страхування передбачає надання двох видів страхових послуг:

- 1) страхування ризику непогашення кредиту;
- 2) страхування відповідальності позичальника.

При страхуванні ризику непогашення кредиту страхувальниками виступають банківські установи. Предметом страхування є відповідальність усіх або окремих позичальників перед банком за своєчасне і повне погашення кредитів і процентів за користування ними протягом строку, встановленого у договорі страхування.

При страхуванні відповідальності позичальників за непогашення кредиту страхувальниками є позичальники, які одержують кредити у банківській установі. Предметом страхування відповідальності позичальника є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його відповідальністю перед кредитором за своєчасне погашення кредиту та процентів за користування ним [2, с. 369–390].

Механізм кредитного страхування подано у вигляді схеми, яка у вигляді певних етапів ілюструє процес страхування ризику непогашення кредиту і страхування відповідальності позичальника (рис. 2).

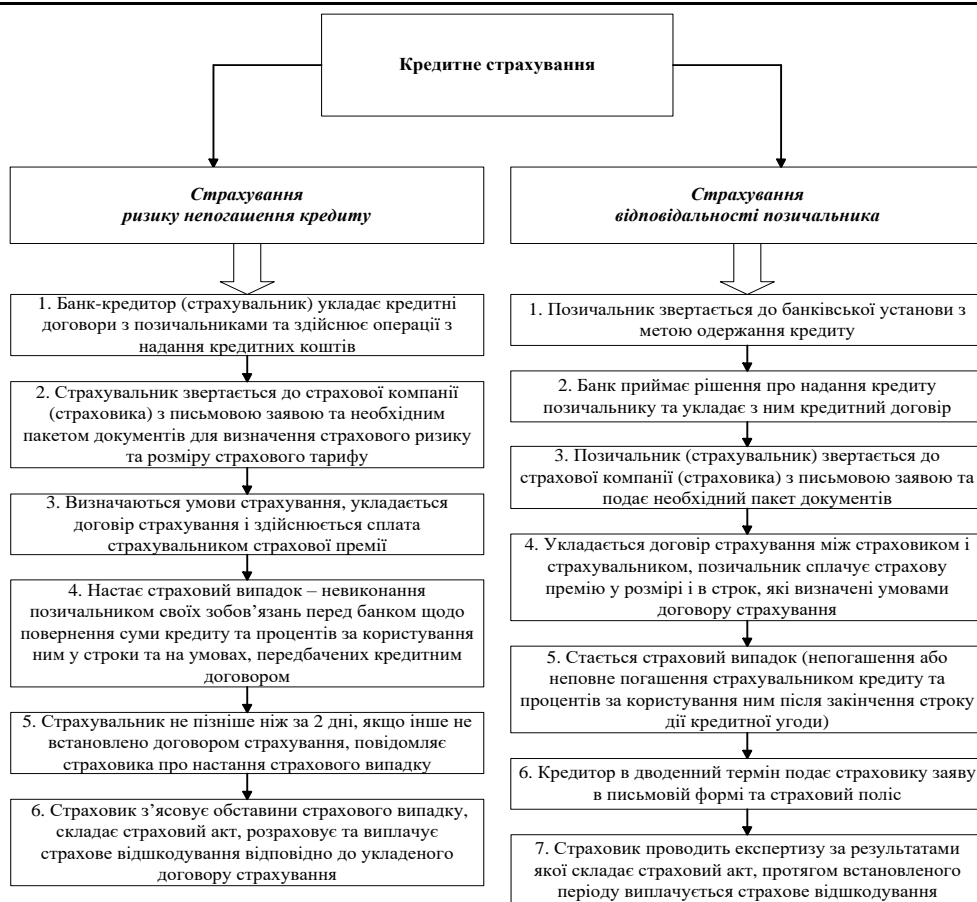

Рис. 2. Механізм кредитного страхування

Джерело: розроблено автором на основі [2, с. 369–390]

З метою виявлення сучасних тенденцій розвитку кредитного страхування в Україні у табл. 1 наведено основні статистичні дані за 2013 і 2014 роки.

Таблиця 1

Основні показники розвитку страхування кредитів в Україні
у 2013–2014 рр.

№ з/п	Показник	2013	2014	Відхилення	
				абсолютне	відносне
1	2	3	4	5	6
1	Валові страхові премії, млн грн	1026,0	684,7	-341,3	-33,27
2	Питома вага валових страхових премій у загальній сумі, %	3,58	2,56	-1,02	x
3	Чисті страхові премії, млн грн	684,0	388,2	-295,8	-43,25
4	Питома вага чистих страхових премій у загальній сумі страхових премій, %	3,17	2,09	-1,08	x

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
5	Валові страхові виплати, млн грн	98,8	60,0	-38,8	-39,27
6	Питома вага валових страхових виплат у загальній сумі страхових виплат, %	2,12	1,18	-0,94	x
7	Чисті страхові виплати, млн грн	98,8	60,0	-38,8	-39,27
8	Питома вага чистих страхових виплат у загальній сумі страхових виплат, %	2,16	1,23	-0,93	x
9	Рівень чистих страхових виплат, %	14,4	15,5	+1,1	x

Джерело: складено і розраховано автором на основі [4, с. 7, 11, 14]

Отже, як свідчать дані табл. 1, сфера страхування кредитів в Україні, а отже, і кредитного страхування, є слаборозвиненою, причому спостерігається тенденція до погіршення основних показників розвитку цієї сфери. Так, обсяг валових страхових премій зменшився з 1026 млн грн у 2013 р. до 684,7 млн грн у 2014 р., тобто на 33,27 %, а чистих – з 684 млн грн до 388,2 млн грн відповідно, тобто на 43,25 %. Питома вага зазначених показників у загальній сумі страхових премій є занадто низькою і також знизилася: за валовими страховими преміями з 3,58 % у 2013 р. до 2,56 % у 2014 р., тобто на 1,02 відсоткових пункти, а за чистими страховими преміями – з 3,17 % до 2,09 % відповідно, тобто на 1,08 відсоткових пункти.

Мають тенденцію до зменшення і страхові виплати. Так, валові страхові виплати зменшилися з 98,8 млн грн у 2013 р. до 60 млн грн у 2014 р., тобто на 39,27 %, аналогічно і чисті страхові премії. Питома вага валових страхових виплат знаходиться на вкрай низькому рівні: 2,12 % у 2013 р. і 1,18 % у 2014 р., що менше від попереднього року на 0,94 відсоткових пункти. Аналогічно за питоною вагою чистих страхових виплат, яка протягом 2013–2014 рр. зменшилася з 2,16 % до 1,23 %, тобто на 0,93 відсоткових пункти.

Таким чином, виконаний аналіз кредитного страхування свідчить про наявність низки проблем, які заважають ефективному розвитку цього виду страхування. Серед основних проблем розвитку кредитного страхування в Україні доцільно виокремити такі:

1) фінансово-кредитні установи (у т. ч. банківські установи) надають перевагу використанню альтернативних страхуванню форм забезпечення кредитів (традиційних), зокрема гарантію, поручительство і заставу;

2) відсутність достатньої кількості інформації в економічній пресі про фінансовий стан страхових компаній, результатом чого є необізнаність позичальників і кредиторів про платоспроможність

страховика і, як наслідок, побоювання, що страхова компанія не зможе виплатити відшкодування;

3) занадто складна процедура укладання договору страхування, детальний аналіз фінансово-економічних показників діяльності клієнта, який сприяє відмові значної кількості потенційних страхувальників в укладанні договору страхування (за статистикою, лише одне з п'яти звернень задовольняється);

4) незадовільний фінансовий стан та платоспроможність позичальників – юридичних і фізичних осіб з одного боку, та завищені страхові премії і страхові платежі – з іншого боку, що значно зменшує попит на страховий захист своїх позик;

5) недосконалість нормативно-правового регулювання у сфері кредитного страхування та його неадаптованість до сучасних економічних умов в Україні.

Слід відзначити, що ринок кредитного страхування в Україні має як певні здобутки, так і численні недоліки. З метою забезпечення подальшого розвитку вітчизняного ринку кредитного страхування необхідно вжити низку заходів, зокрема:

1) розробити стратегічні програми щодо підвищення рівня страхової культури суб'єктів господарювання через рекламу у засобах масової інформації;

2) спростити процедуру укладання договору кредитного страхування;

3) підвищити рівень платоспроможності суб'єктів господарювання та рівень капіталізації і фінансової надійності страховиків;

4) удосконалити систему нормативно-правового забезпечення кредитного страхового ринку.

ВИСНОВКИ

1. Кредитне страхування є перспективним видом захисту позичальників і кредиторів від усіх можливих видів ризику, які виникають у кредитних відносинах, і має величезний потенціал для розвитку, але лише за умови стабілізації економічної ситуації в країні.

2. Вітчизняне кредитне страхування нині знаходиться на етапі становлення і вимагає більш тісного співробітництва страхових компаній і фінансово-кредитних установ, а також державного регулювання (нормативно-правового).

3. Кредитне страхування має переваги для всіх його учасників: для страхових компаній – можливість отримання додаткового прибутку від реалізації страхової послуги; для кредитора – можливість захистити себе від ризику неповернення кредиту; для позичальника – можливість отримати більш низьку ціну.

4. Ринок кредитного страхування відіграє надзвичайно важливу роль у макроекономічній стабільності економіки країни, а тому не може бути поза державною політикою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алиев Б. Х. Страхование : учебник / Б. Х. Алиев, Ю. М. Махдиева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 415 с.
2. Владичин У. В. Банківське кредитування : навч. посіб. / У. В. Владичин ; за ред. С. К. Реверчука. – К. : Атіка, 2008. – 648 с.
3. Волосович С. В. Економічна сутність кредитного страхування / С. В. Волосович // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 2 (128). – С. 250–255.
4. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2014 рік. – Додаток 1. Підсумки діяльності страхових компаній за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.
5. Страхование : экономика, организация, управление : учебник / под. ред. Г. В. Черновой. – М. : Экономика, 2010. – Т. 2. – 671 с.
6. Страхування: теорія та практика : навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко ; за заг. ред. Н. М. Внукової. – Харків : Бурун Книга, 2004. – 376 с.
7. Чайковський Я. І. Страхування кредитного ризику комерційних банків [Електронний ресурс] / Я. І. Чайковський, Р. І. Тиркало. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/02/11/26/124>.

Дата надходження до редакції – 30.09.2015 р.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 378.14:004.4

Коваль В. В., Манькута Я. Н., Джолохава Дж.¹

ПОДХОДЫ К МОДЕЛИРОВАНИЮ УЧЕБНОГО ИНТЕРАКТИВНОГО МАТЕРИАЛА ДЛЯ SMART-ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается проблема подходов к моделированию учебного интерактивного материала для Smart-образования с целью повышения эффективности обучения слушателя с помощью программированного обучения в рамках кибернетического подхода.

Ключевые слова: Smart-образование, интерактивная среда, слушатель, тьютор, самообучение.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня информационное общество постепенно трансформируется в Smart-общество (Smart Society), что отмечают социологи, философы, специалисты ИТ-сферы, преподаватели и т. д. Под данным определением уже понимается новое качество общества, где совокупность применения слушателями интерактивных средств обучения, сервисов и Интернета приводит к качественным изменениям, позволяет улучшать и получать новые составляющие социально-экономической системы.

Концептуальной основой Smart-образования является наличие большого количества различных научных источников и информационно-учебных материалов, мультимедийных ресурсов (аудио, графика, видео), которые можно легко и быстро проектировать, собирать до определенного комплекта, настраивать индивидуально под каждого слушателя, его потребности и особенности учебной программы и уровень знаний. Выделяют пять основных характеристик Smart-образования: социальная направленность, мобильность, доступность, технологичность и открытость [1].

Для современного слушателя, у которого сформирован базовый уровень ИТ-грамотности, есть потребность не столько в доступе к

¹ Рецензент – д. е. н., доцент Савченко С. О.

традиционно представленному учебному материалу, сколько к интерактивной среде с навигационной картой знаний, «путеводителю» по знаниям, которая позволяет слушателю в информационном пространстве получить качественные знания и навыки. Smart-образование с использованием интерактивной среды нового образца представляет собой наиболее удобную и современную модель обучения на базе кибернетического подхода.

На современном этапе развития системы образования Украины «...приоритетом является внедрение современных информационно-коммуникационных технологий, обеспечивающих дальнейшее совершенствование учебно-воспитательного процесса, доступность и эффективность образования, подготовку молодого поколения к жизнедеятельности в информационном обществе» (Национальная доктрина развития образования. Раздел IX «Информационные технологии в образовании»). Нынешняя система образования требует динамического подхода к моделям обучения, которые были бы более тесно связаны с реалиями современной жизни, их проблемами.

Методика использования информационно-коммуникационных технологий обучения – педагогическая наука о цели, содержании, методах, формах и способах использования информационных технологий в процессе обучения. Она опирается на философию и психологию с их теорией познания, на дидактику, которая разрабатывает основные закономерности процесса обучения [2].

Подходы к моделированию учебного интерактивного материала для Smart-образования предусматривают психологические закономерности усвоения знаний, установленные в педагогической психологии и позволяющие повысить эффективность процесса обучения. Также необходимо учитывать принципы теории программированного обучения и его психолого-педагогические основы.

В основу этой теории положена концепция бихевиоризма, в которой не рассматриваются внутренние процессы человеческого мышления, а изучается поведение, которое трактуется как сумма реакций на какие-либо ситуации. Один из основоположников бихевиоризма Э. Л. Торндайк пытался описать обучение человека с помощью простых правил [3], среди которых выделяются два закона, послужившие платформой для дальнейшего развития теории обучения.

Первый закон тренировки говорит о том, что чем чаще повторяется определенная реакция на ситуацию, тем прочнее связь между ними, а прекращение тренировки (повторения) приводит к ослаблению этой связи.

Второй закон эффекта: если связь между ситуацией и реакцией сопровождается состоянием удовлетворенности (удовольствия) индивида, то прочность этой связи возрастает. И наоборот,

прочность связи уменьшается, если результат действия приводит к состоянию неудовлетворенности.

Разработке и использованию интерактивных форм обучения и основам программированного обучения уделяли внимание ученые М. Кларин, В. Кремень, Л. Пироженко, Э. Л. Торндайк, Б. Ф. Скиннер, Н. А. Краудер, П. Гордон, П. Я. Гальперин и др. [3, 4, 5].

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧИ

В статье рассматривается проблема подходов к моделированию учебного интерактивного материала для Smart-образования с целью повышения эффективности самообучения слушателя. На основе программированного обучения в рамках кибернетического подхода можно смоделировать учебный интерактивный материал для Smart-образования так, чтобы слушатель проходил курс обучения в формате «игры», особенностью которой есть представление различных областей знаний на одной предметной области. В процессе обучения слушатель приобретает новые знания и навыки; следовательно, возникает потребность разработки такой интерактивной среды, которая могла бы посредством нейронной системы самостоятельно определять уровни и этапы обучения слушателя, постепенно в зависимости от индивидуальных способностей слушателя усложнять систему обучения.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Использование интерактивной среды в целях обучения является новым и наиболее перспективным направлением в системе высшего образования. Внедрение информационно-телекоммуникационных технологий в систему образования, интеграция учебных заведений в образовательные ресурсы как единое информационное образовательное пространство должны рассматриваться как один из приоритетов государственной политики в области образования.

Сегодня тьютор должен быть не только носителем профессиональных и научных знаний, но и организатором и консультантом учебного процесса слушателя, его самообучающейся и творческой деятельности. Однако недостаточное внимание уделяется профессионально-педагогической подготовке тьюторов как на уровне магистратуры, так и в системе повышения квалификации и стажировки тьюторов.

Требованием современности является постоянное обновление и совершенствование собственных знаний тьютора в предметной области и одновременно профессиональное развитие.

Необходимо учитывать возможности слушателя как субъекта учебного процесса, где не только имеет значение достаточное количество конкретных знаний, но и использование интерактивных средств для эффективной организации взаимосвязи со слушателем с

целью овладения материалом и интегрирования данного материала в практические способности (профессиональные навыки). В значительной степени решается вопрос максимального раскрытия потенциала каждого слушателя, его развития, формирования как субъекта социально-экономической системы, подготовки к постоянному усовершенствованию, саморазвитию и самоорганизации, связанной с качеством моделирования учебного интерактивного материала для Smart-образования.

Традиционная модель образования, направленная на передачу слушателю необходимых знаний, умений и навыков, теряет сейчас свою перспективность. Образовательная услуга должна быть представлена как индивидуальная траектория каждого отдельно взятого слушателя с учетом его способностей в сочетании с формированием его творческого потенциала и развития профессиональных навыков.

Следует отметить, что успех внедрения интерактивной среды для Smart-образования зависит от реализации процедуры информатизации учебного процесса. Именно интерактивная среда является основой для реструктурирования учебного процесса в условиях кредитно-модульной системы.

Создание современной образовательной интерактивной среды невозможно без компьютеризации учебного процесса. Применение компьютерной техники способствует активизации познавательной деятельности слушателя и повышает эффективность лекционных, семинарских, практических и лабораторных занятий.

Именно интерактивная среда обучения дает необходимый социальный и экономический эффект при условии, что создаваемые и внедряемые подходы к моделированию учебного интерактивного материала для Smart-образования не становятся чужеродным элементом в традиционной системе образования, а естественным образом интегрируются в нее, соединяясь с традиционными технологиями обучения.

Smart-образование сегодня рассматривается как один из ведущих путей модернизации системы высшего образования, который должен обеспечить переход к реализации новых целей образования, новой ее парадигмы, что подразумевает на всех уровнях системы образования направленность обучения на развитие личности, формирование способностей к саморазвитию во всех без исключения субъектах обучения, создание такого учебного процесса, который обеспечивает равные возможности для каждого.

Сегодня большое внимание уделяется моделированию подходов к обучению, осуществляемых с применением учебных компьютерных программ, реализующих интерактивно-практический подход к обучению. Средствами реализации указанного подхода служат

комплексы программно-аппаратных средств (персональные компьютеры, мультимедийный проектор и сенсорная доска), обеспечивающие возможность организации учебно-познавательной деятельности путем интерактивного обучения.

Развитие новых подходов к обучению вызывает и формирование новых методов обучения, возрождение тех методов, которые не могли быть реализованы без применения компьютерных средств в обучении.

К таким методам можно отнести методы интерактивного обучения, существенным отличием которых является оперативное изменение темпа подачи учебного материала, формы представления, модификации его содержания в зависимости от результатов обучения.

Интерактивность предполагает прежде всего дистанционный диалог, в ходе которого осуществляется взаимодействие слушателя и преподавателя опосредованно через программно-аппаратные средства и их взаимодействие с учебными компьютерными программами. Другой определяющей характеристикой интерактивности процесса обучения является обеспечение возможности редактирования содержания деятельности или ее результатов как следствие анализа диалога.

Интерактивное обучение – это такой вид учебно-познавательной деятельности, который реализуется в форме диалога с непрерывным редактированием содержания обучения согласно результатам анализа деятельности субъектов обучения [6].

Актуальным на сегодняшний день остается вопрос эффективного внедрения тренинговых технологий в образовательный процесс.

Преимуществами тренингового обучения перед другими формами работы вуза является сочетание демократических принципов работ и интерактивных методов [7].

Таким образом, каждая новая технология, которая вводится в учебный процесс, требует немалых усилий, много времени и средств для ее реализации. Перед тьюторами стоит задача разработки и внедрения таких приемов и методов обучения, целью которых была бы активизация творческого потенциала слушателя и стимулирование его желания учиться. При этом необходимо учитывать, что универсальной технологии не существует, а потому тьютор должен разработать собственный технологический подход к инновационному совершенствованию учебного процесса.

Прежде всего нужно изменить принцип обучения слушателя: обеспечить переход от пассивного восприятия информации к творческому получению знаний. Решение этой задачи требует совместных усилий, общей активизации действий в направлении построения Smart-образовательного пространства в формате «игры», где в интерактивной среде будут представлены различные области знаний по одной предметной области (рис. 1).

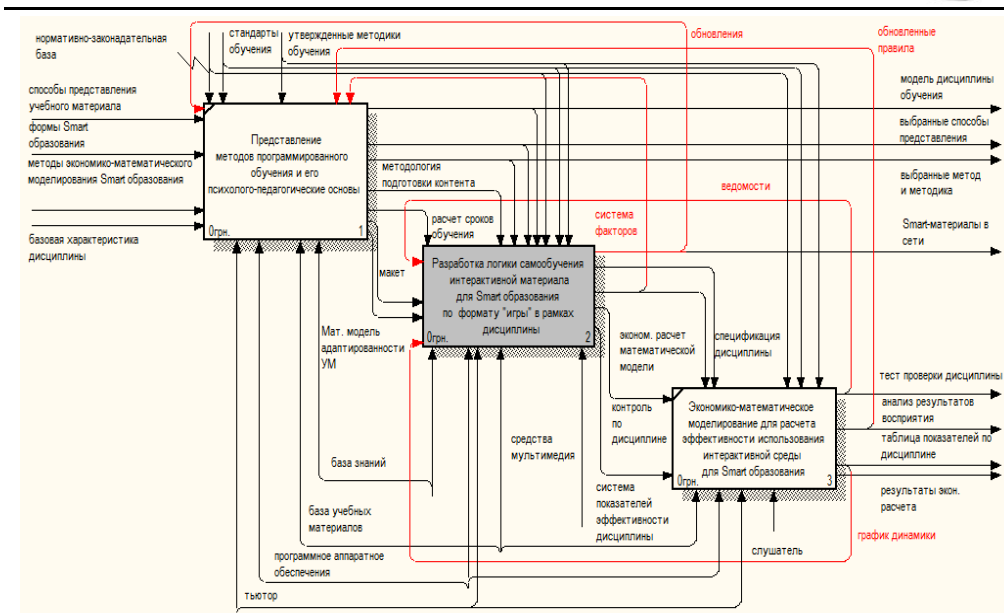

Рис. 1. Модель разработки интерактивного учебного материала для Smart-образования в нотации IDEF0

Источник: собственная разработка

И. М. Стариков указывает на изменение характера подготовки и состояния кадровых ресурсов, растущей потребности в их оперативной подготовке в условиях информационного общества. Он подчеркивает, что необходимо вести подготовку к информационному обществу, начиная с детского возраста.

Еще один важный аспект информационного общества – это изменение стиля и характера труда: гибкий график работы, возможность выполнять работу в домашних условиях и отправлять результаты труда по Интернету [8].

Если в основу моделирования учебного интерактивного материала для Smart-образования вкладывать формат «игры» и основой реализации такой среды станет нейронная система, которая сможет не только самостоятельно определять уровни и этапы обучения внутри интерактивной среды, как следствие, сам учебный материал будет самостоятельно совершенствоваться и адаптироваться под требования слушателя. Поэтому в таких условиях Smart-образование представляет собой систему искусственного интеллекта (рис. 2).

С точки зрения системы искусственного интеллекта Smart-образование представляет собой технологию, которая основывается на информации и знаниях, трансформируется в процедуры и базируется на взаимодействии и обмене опытом. Учебный процесс, организованный на использовании инноваций, дает возможность приобрести профессиональные навыки на основе системного многомерного видения и изучения дисциплин с учетом их

многоаспектности и непрерывного обновления. Идеология Smart-образования предусматривает осуществление деятельности в соответствии с локальными нормативными актами университета, а также взаимодействие со всеми кафедрами и организациями путем создания и использования общего контента при изучении различных дисциплин специальности.

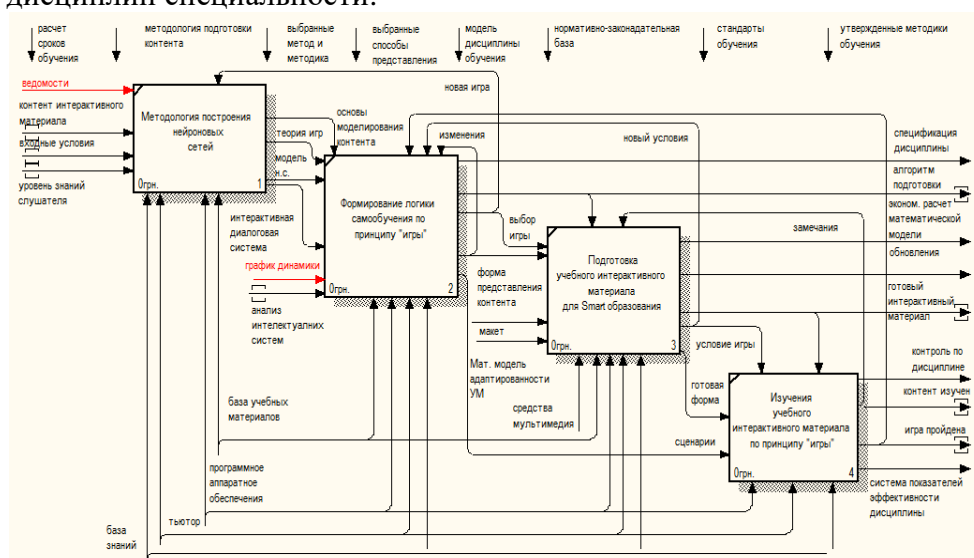

Рис. 2. Модель разработки логики самообучения интерактивного материала для Smart-образования в формате «игры» в рамках дисциплины в нотации IDEF0

Источник: собственная разработка

Характеристики такого образования: это процесс обеспечения совместимости программ с разным аппаратным обеспечением, что позволяет слушателю заниматься независимо от устройств и будет обеспечивать непрерывность процесса обучения, мобильность и доступность информации. Уровень доступности к какой-либо информации не должен тормозить процесс обучения. Слушатель и тьютор будут более автономны, поскольку связь поддерживается на уровне мобильных устройств и других гаджетов. Подобное образование позволяет самостоятельно составлять индивидуальный план обучения, когда и где это удобно. Можно столкнуться с проблемой технического обеспечения, поэтому необходимы изменения в системе образования, внедрение интерактивных технологий, которые и будут обеспечивать непрерывность обмена информацией и учебного процесса [9].

В учебном процессе используются различные медиакомпоненты: электронные учебники, презентации лекций, компьютерный практикум и тестирование, различные веб-сервисы, что дает возможность активнее использовать информационные ресурсы и телекоммуникации, создавать новые методы и методики в образовании.

Результаты внедрения Smart-образования: увеличится объем «естественных» знаний в IT-среде; слушатель сможет мобильнее получать необходимую информацию; при внедрении Smart-образования повысится уровень использования инновационных технологий; возможно установление сотрудничества не только в рамках университета, но и создание сети обмена информацией между несколькими университетами.

ВЫВОДЫ

В современных условиях возникает потребность обоснованности Smart-образования и подходов к моделированию интерактивных материалов как закономерного направления в современном глобальном образовании.

Главная идея такого образования заключается в признании новых источников познания, которые выступают как закономерные наряду с традиционными (лекция, семинар и др.).

Резко видоизменяется роль тьютора, который должен создавать новую систему контроля знаний в рамках Smart-образования.

Постепенно размывается грань между научным, образовательным и обыденным видами знаний, поэтому возникает необходимость отбора «нужных» знаний уже на новом уровне.

Подходы к моделированию интерактивных материалов для Smart-образования активизируют познавательную деятельность слушателя и позволяют успешно выстроить модель их профессиональных навыков и знаний. Обучение, проведенное слушателям на основе программированного обучения в рамках кибернетического подхода, позволит:

1. Практически опробовать теоретические знания, полученные из разных источников (лекционных, семинарских, практических занятий, а также при выполнении индивидуальных задач и саморазвитии).

2. Продемонстрировать собственные способности мыслить логически, последовательно, понимать смысл исходных данных и предложенных уровней сложности обучения.

3. Ощутить на личном опыте особенности будущей специальности, комплексно оценить ее.

4. Оказаться в реальной атмосфере практической деятельности, делового общения, сформировать системы эффективных взаимодействий, принять на себя определенную ответственность за представленные оперативные решения, занимая виртуальную должность.

5. Отработать умение требовать дополнительную информацию, необходимую для уточнения исходной ситуации.

6. Получить навыки ясного и точного изложения собственной точки зрения в устной и письменной форме, убедительно презентовать,

обосновывать и защищать ее, развить умение самостоятельно принимать решения на основе группового анализа ситуации.

7. Научиться коммуникационным стратегиям, работе в команде, научиться обмениваться новыми знаниями, которые лежат в другой плоскости, но тесно связаны с собственной основной профессиональной сферой.

8. Испытать новые ощущения и продемонстрировать собственную индивидуальность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гончаренко В. В. Использование сетевых технологий с формированием Smart-учебника в процессе обучения / В. В. Гончаренко // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 1/2 (21). – С. 13–17.
2. Журавский В. С. Украина на пути к информационному обществу / В. С. Журавский, М. К. Родионов, И. Б. Жилиев ; под ред. М. З. Згуровского. – К. : Политехника, 2004. – 484 с.
3. Thurstone L. L. The learning curve equation / L. L. Thurstone // Psychol. Bull. – 1917. – № 14. – P. 64–65.
4. Краудер Н. А. О различиях между линейным и разветвленным программированием / Н. А. Краудер // Программированное обучение за рубежом : сборник. – М. : Высшая школа, 1968. – С. 58–67.
5. Соловов А. В. Электронное обучение: проблематика, дидактика, технология / А. В. Соловов. – Самара : Новая техника, 2006. – 462 с.
6. Шелестова А. М. Характеристика сучасного інтегрованого інформаційно-комунікаційного простору вищого навчального закладу / А. М. Шелестова // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2013. – Вип. 39. – С. 235–241.
7. Філіпова Л. Використання інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників / Л. Філіпова // Наук.-метод. забезпечення професійної освіти і навчання / за заг. ред. В. О. Радкевич. – Харків : Компанія СМІТ, 2009. – С. 84–86.
8. Новікова Л. М. Тренінг як засіб активізації навчання у вищій школі : науково-методичний посібник / Л. М. Новікова. – Павлоград : ЗДЕУ, 2008. – 110 с.
9. Ширяй А. В. Smart образование в информационном обществе [Электронный ресурс] / А. В. Ширяй. – Режим доступа : <http://www.doc4net.ru/doc/3131436432813>.

Дата надходження до редакції – 14.09.2015 р.

УДК 651. 4/9:004 (043)

Наконежна О. А., Петрук С. В.¹

МОДЕЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті представлено аналіз інформаційних потоків та процесу документообігу в Черкаській районній державній адміністрації з метою виявлення основних бізнес-процесів організації

¹ Рецензент – д. пед. н., професор Філіпова Л. Я.

діловодства; визначено передумови застосування електронного документообігу в ОДВ та надано рекомендації щодо впровадження СЕД «Megapolis. Документообіг» на основі структурно-функціонального моделювання *VRwin* з використанням стандарту *DFD*.

Ключові слова: *бізнес-процеси, документаційне забезпечення управління, документообіг, органи державної влади, програмно-технологічне рішення, документні потоки, діаграми workflow, система електронного документообігу.*

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку України вдосконалення роботи органів державної влади (далі – ОДВ) є одним із актуальних завдань, що вимагає науково обґрунтованих рішень. Належна організація функціонування ОДВ забезпечує розвиток держави, зокрема її соціально-економічну та політичну стабільність. Тому виникає необхідність у дослідженнях інформаційної сфери органів державного управління.

Успішна діяльність органів влади залежить від ефективної діяльності державних службовців. Проте для якісного обслуговування потреб громадян методи роботи з інформацією потребують інноваційних підходів. Технології, що ґрунтуються на автоматизації процесів створення, тиражування документів, відслідковування їхнього переміщення, погодження, контролю за їхнім виконанням та інших операціях, традиційно здійснюваних службами діловодства, можуть істотно знизити трудовитрати персоналу, задіяного в документаційному забезпеченні управлінського персоналу. Крім того, наскрізний автоматичний контроль на всіх етапах документування, організації документообігу та систематизації архівного зберігання документів значно підвищує якість роботи виконавців, терміни роботи з документами стають більш прогнозованими і керованими.

Спільне використання систем автоматизації діловодства й електронних інформаційних сховищ дозволяє систематизувати узагальнювати інформацію, полегшує її аналіз і синтез, зокрема при створенні різноманітних документальних форм. Для пошуку прихованих закономірностей у великих масивах даних можна приймати більш ефективні рішення і дії із застосуванням відповідних технологій видобування інформації з даних (*data mining techniques*).

Вищезгадане уможливується у такій системі керування документаційними процесами, яка побудована на основі електронного документообігу. За словами С. Лінік, «система електронного документообігу – це інноваційна технологія, яка здатна суттєво оптимізувати систему управління» [1].

Окремі аспекти переходу до електронного документообігу та його особливостей знайшли своє відображення у працях І. Курташової [2], І. Золотарьової [3], О. Матвієнко [4] та ін. Разом із тим,

незважаючи на формування у документознавчій галузі знань принципів, основоположних засад щодо проблематики електронного документообігу, виявлено недостатню кількість узагальнюючих праць із моделювання ефективного електронного документообігу в ОДВ.

Нині більшість дослідників у сфері документно-інформаційної діяльності прийшли до висновку, що використання жорстких схем її управління є малоефективним, що пов'язано зі складністю її формалізації, тому з'явилася необхідність у задоволенні реальної потреби, яка полягає у застосуванні гнучких інформаційно-управлінських технологій функціонального призначення.

Запровадження електронного документообігу в ОДВ дозволяє значно покращити виконання управлінських функцій, а саме: прискорити документальні потоки, забезпечити своєчасність розгляду документів, скоротити строки підготовки та прийняття управлінських рішень шляхом автоматизації процесів колективної роботи з документами та їхнє використання, підвищити якість рішень за рахунок надання виконавцю повної інформаційної бази документів, значно знизити витрати на розмноження, передачу і збереження копій паперових документів, а отже, і підвищити ефективність роботи як окремих державних службовців, так і конкретного ОДВ.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Враховуючи вищевикладене, актуалізується необхідність на основі комплексного аналізу документної та інформаційної складових у діяльності ОДВ запропонувати можливі рішення її удосконалення, послуговуючись можливостями сучасних інформаційних технологій у межах чинного законодавчо-нормативного поля.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Організація документообігу установи залежить від масштабу діяльності даної установи, її функцій, кількості ланок управління і обсягу документопотоків [4]. Розглянемо детальніше етапи документообігу в установі та види робіт, виконувані при опрацюванні різних типів документів. Виділяють три основні документальні потоки [3]: документопотік вхідних документів (документи, що надійшли ззовні: листи, угоди, рекламні оголошення, відомчі розпорядження та інструкції тощо); документопотік внутрішніх документів – з одного підрозділу в інший, від керуючої ланки до підлеглих структур, від працівників до керівників (накази, розпорядження, інструкції, службові записки, акти та ін.); документопотік вихідних документів, який спрямовується у зовнішнє середовище (листи та відповіді на листи, угоди, звіти, контракти, прес-релізи тощо).

Документопотік характеризується такими параметрами: змістом або функціональною належністю; структурою; режимом або циклічністю; спрямованістю й обсягом. Таким чином, одержуємо єдину систему, в якій здійснено інтеграцію співробітників та

інформації (документа): кожен виконавець у заданій послідовності одержує і виконує завдання, на вході одержує необхідну для виконання інформацію і вносить результати виконання.

Організація документообігу ґрунтується на таких принципах [3, 4]: рух документів повинен мати мінімальну кількість повернень на попередні етапи; документи повинні спрямовуватись виконавцям у відповідності з їхніми обов'язками, щоб уникнути дублювання операцій.

Документаційне забезпечення управління охоплює три основні завдання, що реалізуються як на паперових, так і автоматизованих технологіях із застосуванням програмних засобів: документування, або процес створення документів, записування (фіксації) інформації; організація документообігу; систематизація архівне зберігання документів.

До нормативно-методичної бази документаційного забезпечення та його технічної сторони – організування процесів діловодства – належить комплекс законів, нормативно-правових актів і стандартів, згідно з якими організується робота з документами в установах, а саме: Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»; Типова інструкція з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади; Перелік типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів; Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях; Державний класифікатор управлінської документації (ДКУД); ДСТУ 2732:2004 «Діловодство та архівна справа. Терміни та визначення понять»; ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів».

Також Верховною Радою України було прийнято низку законів України: «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про обов'язковий примірник документів», «Про Національну програму інформатизації», «Про телекомунікації», «Про Національну систему конфіденційного зв'язку», «Про захист інформації в автоматизованих системах» та ін.

Дотримання вимог і правил, регламентованих у вищезазначених нормативних документах, має забезпечити порядок та встановленість документаційних процесів в установі. Для продуктивної роботи працівники повинні знати усі терміни та їхнє визначення, принципи й особливості організації діловодства і документообігу. Вихідним положенням щодо організації документообігу в установі є здійснення керування документаційними процесами згідно з вказаними нормативними документами, які регулюють роботу служби

діловодства, процес організації традиційного й електронного документообігу.

У даній статті представимо результати аналізу інформаційних потоків і процесу документообігу в Черкаській районній державній адміністрації (далі – Черкаська РДА). Згідно із Законом України «Про місцеві державні адміністрації» [5], місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади. До компетенції Черкаської РДА належить вирішення питань: забезпечення законності охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; соціально-економічного розвитку відповідних територій; бюджету, фінансів та обліку; управління майном, приватизації та підприємництва; промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку; науки, освіти, культури і спорту; сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх; використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля; зовнішньоекономічної діяльності; оборонної роботи і мобілізаційної підготовки; соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати. Діловодні процеси забезпечуються спеціальним структурним підрозділом у складі апарату РДА – загальним відділом.

Для вирішення завдань дослідження визначено основний бізнес-процес організації діловодства Черкаської РДА, використовуючи виявлені цільові функції. Оскільки основне призначення РДА полягає в тому, щоб забезпечувати здійснення державної політики, значить, основним бізнес-процесом є діяльність Черкаської РДА. Контекстна діаграма в даному випадку є найзагальнішим описом системи (рис. 1).

Для контекстного процесу «Черкаська РДА» визначено необхідну інформацію: ВХІД – делеговані функції; УПРАВЛІННЯ – нормативно-методична бази документаційного забезпечення; МЕХАНІЗМИ – персонал, технічні засоби; ВИХІД – реалізація гарантованих законом повноважень РДА.

Рис. 1. Контекстна діаграма Черкаської РДА

Джерело: власна розробка

Організаційна структура Черкаської РДА у вигляді декомпозиції блоків зображена на рис. 2. З діаграми декомпозицій визначено, що в Черкаській РДА діє добре злагоджена організаційна структура, яка забезпечує якісне виконання функцій і повноважень РДА.

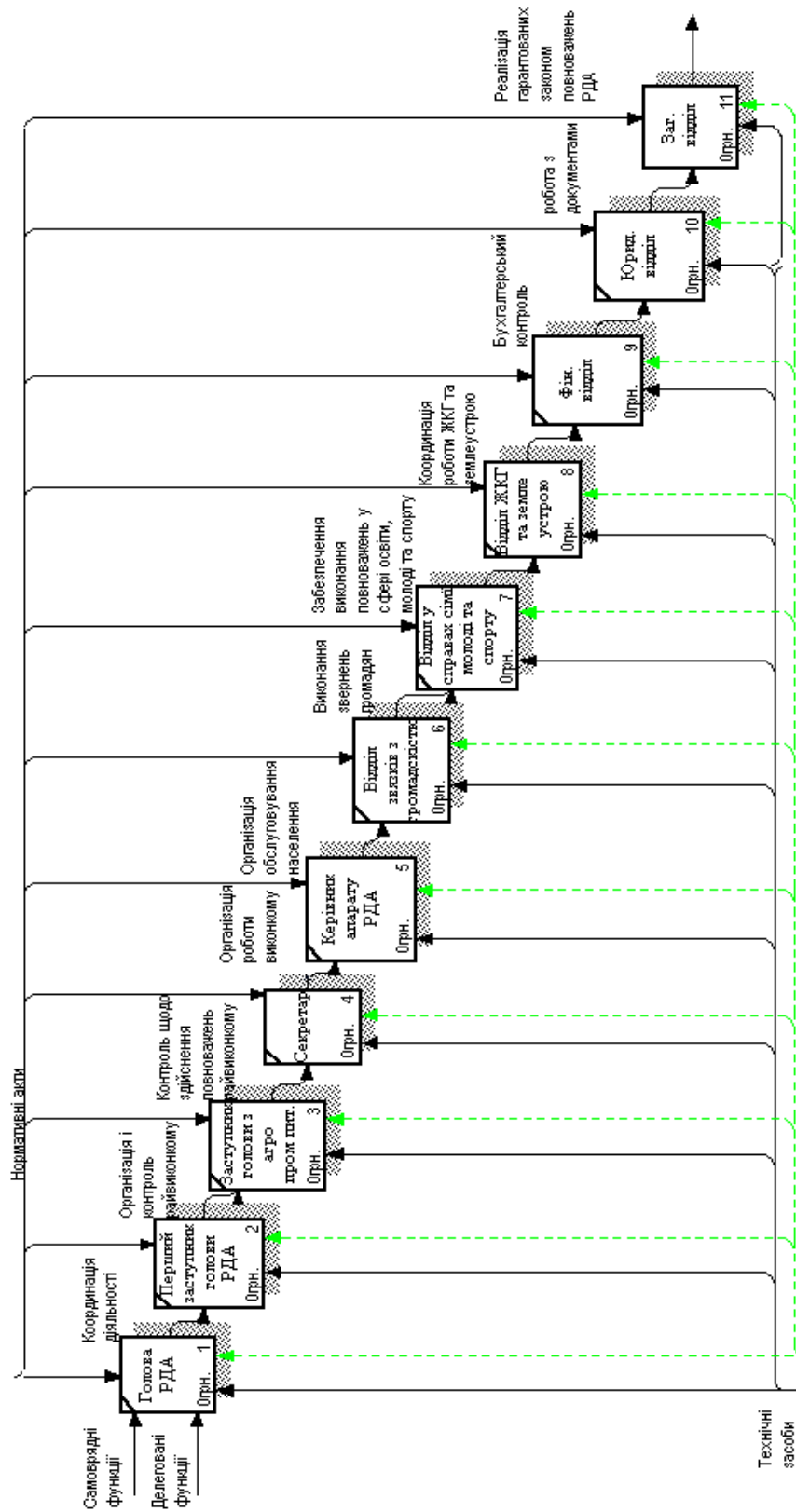

Рис. 2. Діаграма декомпозиції блоку «Черкаська РДА»

Джерело: власна розробка

Розглянемо побудову діаграм інформаційних потоків РДА, що використовуються для опису документообігу й обробки документованої інформації і представляють модельну систему як мережу зв'язаних між собою робіт. Модель, побудована на прикладі бізнес-процесу «Загальний відділ», розроблена на основі положення про загальний відділ апарату РДА та відповідно до інструкції з діловодства у Черкаській РДА. До діаграми внесено назви робіт: «Прийом документів», «Сортування документів», «Реєстрація документів», «Розподілення на виконання», «Виконання», «Відправка». Також внесено сховище даних «Нормативна документація». Результат побудови діаграми потоків даних Черкаської РДА представлено на рис. 3, з якого видно, що «Загальний відділ» виконує великий обсяг робіт з документами – від приймання документів до їхнього виконання і відправки.

Для того, щоб проаналізувати документообіг Черкаської РДА, було розглянуто потоки вхідних, внутрішніх і вихідних документів за 2012–2014 роки. Аналіз засвідчив тенденцію збільшення кількості документів з кожним роком. Загальна кількість вхідних, внутрішніх і вихідних документів за 2012 рік становить 3795, за 2013 рік – 5424, за 2014 рік – 10 932. Кількісні показники обсягу документообігу засвідчили належність Черкаської РДА у період 2012–2013 рр. до установи 4-ї категорії (за нормами – установа, що має документообіг до 10 000 документів на рік). Кількісні показники документообігу за 2014 р. дають підстави зарахувати РДА до установи 3-ї категорії (такі, що мають річний обсяг документів від 10 тис. до 25 тис.). Ці обставини обумовлюють фактор необхідності впровадження системи електронного документообігу (далі – СЕД).

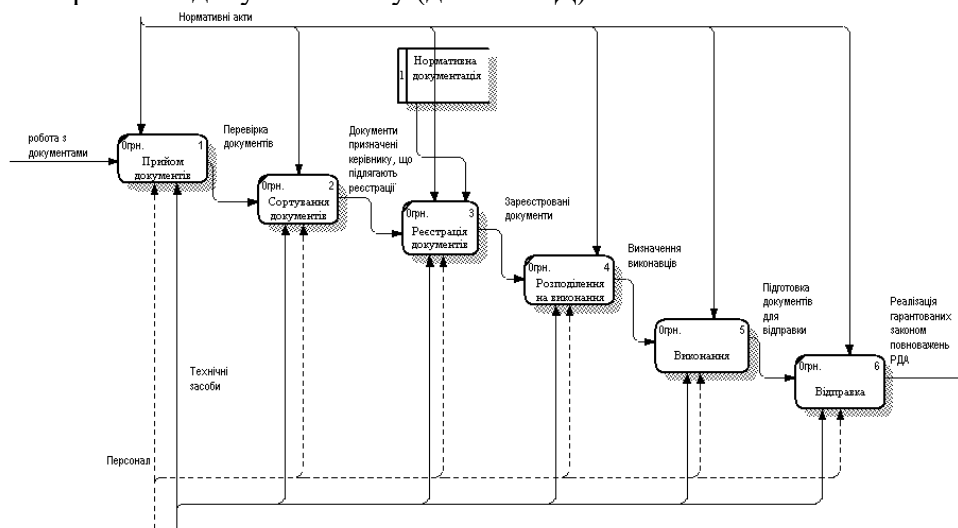

Рис. 3. Діаграма потоків даних Черкаської РДА

Джерело: власна розробка

Для опису логіки взаємодії інформаційних потоків було використано діаграму IDEF3, т. зв. workflow diagramming, що є методологією моделювання, яка використовує графічний опис інформаційних потоків, взаємодії між процесами обробки інформації й об'єктами, що є частиною цих процесів. Результативна діаграма процесу документообігу Черкаської РДА наведена на рис. 4.

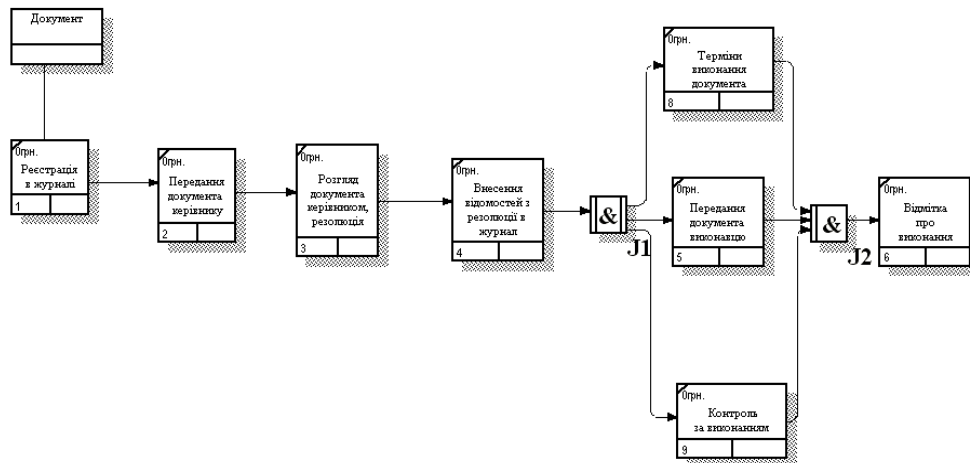

Рис. 4. Діаграма IDEF3 процесу документообігу Черкаської РДА

Джерело: власна розробка

До діаграми Workflow внесено роботи з такими назвами: «Реєстрація в журналі», «Передання документа керівнику», «Розгляд документа керівником, резолюція», «Внесення відомостей з резолюції в журнал», «Терміни виконання документа», «Передання документа виконавцю», «Контроль за виконанням», «Відмітка про виконання» та ім'я об'єкта зовнішнього посилання «Документ».

Діаграма IDEF3 використовує два типи перехресть: синхронне (J1) й асинхронне (J2). Синхронне перехрестя означає, що всі наступні процеси запускаються одночасно. Тобто процеси «Терміни виконання документа», «Передання документа виконавцю», «Контроль за виконанням» розпочинаються синхронно. Асинхронне перехрестя означає, що всі попередні процеси мають бути завершені. Це значить, що «Відмітка про виконання» не може бути проставлена на самому документі і внесена в реєстраційно-контрольну картку (далі – РКК), поки попередні процеси роботи з документами не будуть завершені.

Отже, зростання обсягів документів, збільшення інформаційних потоків, зумовлені ускладненням управлінських функцій і вирішуваних завдань РДА, актуалізують завдання впровадження системи електронного документообігу.

Електронний документообіг дозволить створити в Черкаській РДА єдиний інформаційний простір, інтегруючи в інформаційний вузол документні системи. Інтеграція здійснюється без втрати якості

роботи з документами, зі збереженням традицій вітчизняного діловодства. Основа подібної інтеграції – надійне сховище документів і взаємодіючі з ним системи документообігу. Всі оброблювані документи зберігаються в єдиному сховищі, що дозволяє забезпечити оптимальний пошук і вибірку інформації при підготовці матеріалів.

Схема взаємодії СЕД з єдиним сховищем документів Черкаської РДА відображена на прикладі циклу обробки документів на рис. 5.

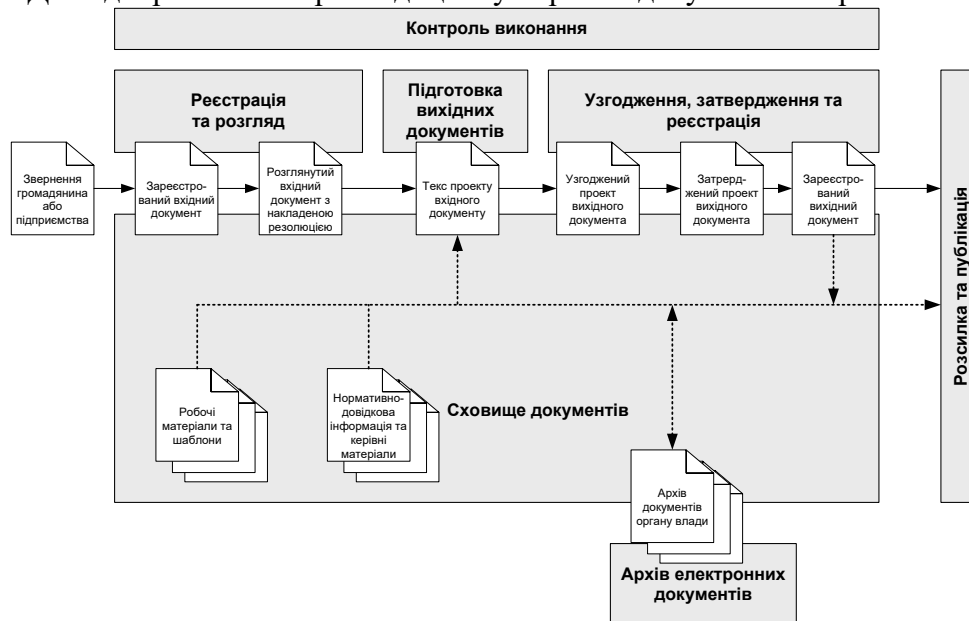

Рис. 5. Схема взаємодії СЕД з єдиним сховищем документів Черкаської РДА

Джерело: власна розробка

Для впровадження у Черкаській РДА системи електронного документообігу пропонуються програмні продукти «Megapolis. Документообіг» та «ДОК ПРОФ», які мають необхідний досвід впровадження програмних продуктів у державних установах.

«Megapolis. Документообіг» є комплексним програмним засобом для створення систем управління документами і здійснення керування автоматизованими документальними процесами. Система забезпечує автоматизацію усього життєвого циклу документів – від підготовки проектів до організації архівного зберігання документів із забезпеченням функцій електронного архіву й електронного цифрового підпису.

Система «ДОК ПРОФ» призначена для автоматизації процесів документування розпорядчої та виконавчої діяльності, діловодства за зверненнями громадян, контролю виконання доручень керівництва, поточної роботи з документами в структурних підрозділах організації, обробки й узгодження проектів документів, ведення електронного архіву.

Визначено важливість критеріїв систем «Megapolis. Документообіг» і «ДОК ПРОФ», після чого дано оцінки СЕД (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні характеристики СЕД «ДОК ПРОФ» і «Megapolis. Документообіг»

Характеристика системи	Важливість критерію	ДОК ПРОФ	Megapolis. Документообіг
Реєстрація документів	5	20	25
Рух документів	4	12	16
Сканування документів	4	16	20
Контроль виконань доручень керівництва	5	15	25
Обробка звернень громадян	5	25	25
Підготовка проектів документів	5	20	25
Відправлення кореспонденції	4	12	16
Обробка документів	5	20	25
Моніторинг обробки документів	4	16	20
Ведення електронного архіву	5	15	25
Обмін документами	3	12	12
Захист інформації	5	15	25
Web-клієнт	5	15	25
Ведення номенклатури справ	3	12	15
Всього		241	299

Джерело: власна розробка

Оцінки за кожним із критеріїв, помножені на важливість цього критерію, підсумовуються. Система, яка набрала найбільшу кількість балів, є оптимальною для Черкаської РДА. З порівняльної характеристики систем можна зробити такі висновки: система «Megapolis. Документообіг» є комплексним програмним рішенням для створення автоматизованих систем управління документами, що орієнтована на автоматизацію традиційного вітчизняного процесу діловодства, характеризується відкритістю, високим рівнем розширення й адаптації.

Система «Megapolis. Документообіг» є однією з кращих українських систем електронного документообігу, має багату історію впровадження в органах державної влади України, про що свідчить успішна експлуатація системи у більш ніж 60 органах влади. Серед основних користувачів системи – секретаріат Кабінету Міністрів України, 11 міністерств, Головне управління державної служби, 5 обласних державних адміністрацій, районні державні адміністрації, інші органи виконавчої влади. Тому для запровадження СЕД у Черкаській РДА рекомендуємо систему «Megapolis. Документообіг».

Система «Megapolis. Документообіг», побудована у трирівневій архітектурі «Клієнт – сервер додатків – сервер баз даних» із використанням платформи Megapolis, складається з таких компонентів: електронний архів; автоматизація ділових процесів; обмін даними; адміністрування та безпека; діловодство та КВД (контроль виконавської дисципліни); звернення громадян; підготовка документів; архівна справа.

Розроблено бізнес-процеси організації документообігу в системі «Megapolis. Документообіг» Черкаської РДА «Реєстрація вхідної кореспонденції та звернень громадян», «Управління розпорядчими документами», «Реєстрація розпорядчих документів», «Нанесення резолюції (створення доручень) на розпорядчий документ». Налаштовуються довідники системи «Megapolis. Документообіг» відповідно до організаційної структури Черкаської РДА і вводяться групи документів, які циркулюють в апараті РДА.

Бізнес-модель реєстрації вхідної кореспонденції та звернень громадян, які надійшли до Черкаської РДА, наведена на рис. 6.

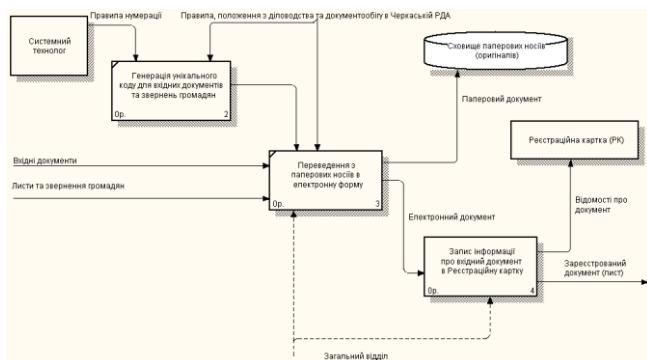

Рис. 6. Реєстрація вхідної кореспонденції та звернень громадян
Джерело: власна розробка

Розроблено модель бізнес-процесу «Управління розпорядчими документами» (рис. 7) відповідно до положення про порядок підготовки проектів розпоряджень РДА.

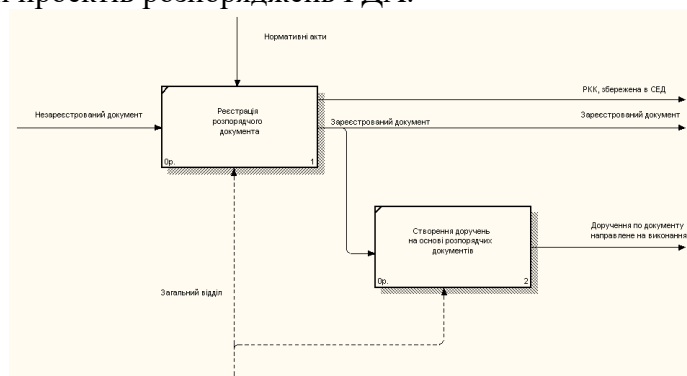

Рис. 7. Управління розпорядчими документами
Джерело: власна розробка

Бізнес-процес «Управління розпорядчими документами» складається з двох етапів: 1) реєстрація розпорядчого документа (цей процес зображено на рис. 8); і 2) створення доручень на основі розпорядчих документів (рис. 9).

На першому етапі документ реєструється і створюється РКК, яка зберігається в СЕД. Усі ці дії виконують працівники загального відділу, керуючись Інструкцією з діловодства в апараті РДА. На другому етапі головою РДА (заступники, керівники структурних підрозділів) після ознайомлення з документом виносяться резолюція та встановлюються терміни виконання документа, призначається відповідальний виконавець (виконавці). Ці дії також відображаються у РКК.

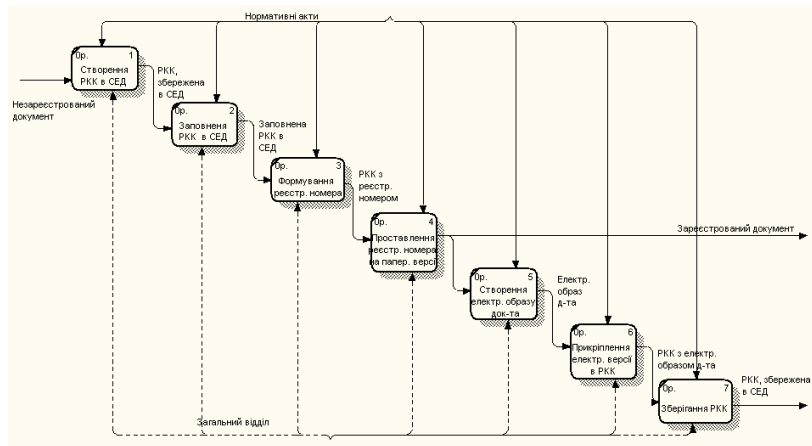

Рис. 8. Реєстрація розпорядчих документів

Джерело: власна розробка

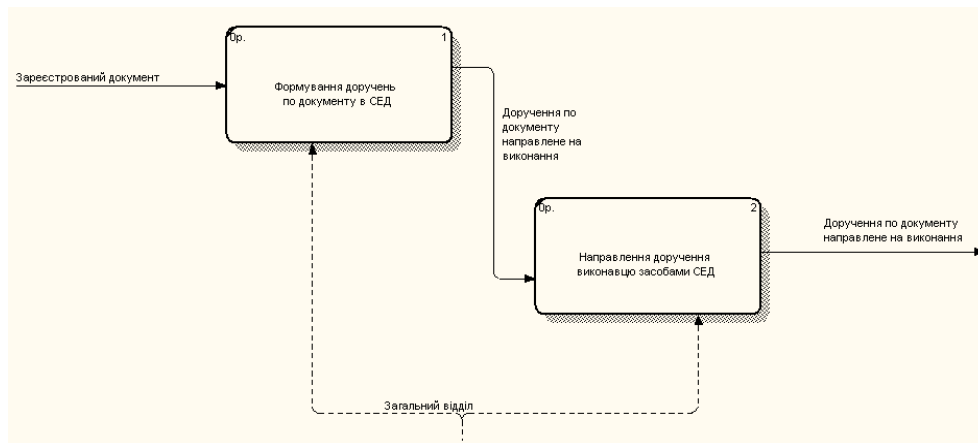

Рис. 9. Нанесення резолюції (створення доручень) на розпорядчий документ

Джерело: власна розробка

За фактом виконання розпорядчого документу, за вимогами Інструкції з діловодства слід на самому документі відобразити звіт відповідального виконавця про зміст виконання документа, зняти документ з контролю і списати його в справу згідно з існуючою номенклатурою справ. Якщо потрібно знайти необхідний документ, то в СЕД «Megapolis. Документообіг» передбачена можливість проведення пошуку за критеріями «назва», «дата», «індекс документа», «кореспондент» та ін.

ВИСНОВКИ

У статті запропоновано рекомендації щодо впровадження СЕД «Megapolis. Документообіг» в Черкаській РДА. Основним результатом впровадження системи «Megapolis. Документообіг» має стати підвищення прозорості, керованості й ефективності роботи з документами та інформацією за рахунок уніфікації і стандартизації правил роботи з документами; значного прискорення обробки паперових документів і подальшого зменшення частки паперового документообігу завдяки застосуванню технологій штрих-кодування, сканування, розпізнавання і механізмів електронного цифрового підпису; впровадження регламентів автоматизованої роботи з документами; поступового переходу до повністю безпаперового документообігу.

Таким чином, впровадження сучасної системи електронного документообігу є необхідною умовою для переходу на якісно новий рівень керування бізнес-процесами Черкаської РДА.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лінік С. Електронний документообіг – інноваційна технологія [Електронний ресурс] / С. Лінік. – Режим доступу : https://krym.greenparty.ua/news/news_21244.html. – Назва з екрану.
2. Курташова І. В. Електронний документообіг і його особливості / І. В. Курташова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3. – С. 231–237.
3. Золотарьова І. О. Автоматизація документообігу : навч. посіб. / І. О. Золотарьова, Р. К. Бутова. – Харків : ХНЕУ, 2008. – 156 с.
4. Матвієнко О. В. Основи організації електронного документообігу : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін. – К. : Центр учбової л-ри, 2008. – 111 с.
5. Про місцеві державні адміністрації : закон України від 09.04.1999 № 586-XIV (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 650-VIII від 01.09.2015) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.

Дата надходження до редакції – 13.10.2015 р.

УДК 336.761.5

Веретельник В. В., Германенко Л. М., Лелеко І. Г.¹

РИЗИКИ І ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ХМАРНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ОБРОБКИ ДАНИХ

У статті висвітлено можливості, умови та переваги проведення аудиту в умовах застосування сучасних комп'ютерних технологій. Визначено чинники, що підвищують і знижують аудиторський ризик при використанні комп'ютерних технологій обробки даних. Розглянуто основні процедури, які можуть виконуватися аудитором з використанням хмарної комп'ютерної технології. Розроблено моделі, які можуть бути використані при створенні хмарної комп'ютерної технології обробки даних, управлінні обчислювальними процесами на основі OpenStack і OpenFlow, що реалізує підвищення продуктивності за рахунок ефективного планування завдань і управління структурами даних між ними.

***Ключові слова:** аудит, аудиторський ризик, хмарна комп'ютерна технологія, інформаційні системи, програмні продукти, комп'ютерна обробка даних.*

ВСТУП

За останні десятиліття значно підвищилися вимоги до організації системи обліку та звітності. У зв'язку з цим з'явилися нові форми і методи ведення обліку, у тому числі із застосуванням комп'ютерних систем. Аудит фінансової звітності як основного джерела інформації, що дозволяє оцінити фінансовий та майновий стан економічних суб'єктів, з розвитком хмарних комп'ютерних технологій став ще більш значимим для її користувачів.

Аудитор може використовувати комп'ютерні технології в аудиті як при веденні бухгалтерського обліку вручну, так і при автоматизованому обліку суб'єктів підприємницької діяльності. У першому випадку аудитору необхідно вирішувати проблему наявності необхідного програмного забезпечення для аудиту бухгалтерських записів щодо господарських операцій чи підсумкових записів відповідних облікових і звітних документів (регістрів). У другому випадку для аудиту суб'єкта підприємницької діяльності необхідно застосовувати тільки відповідну програму інформаційних технологій.

Питання комплексного дослідження технологій та засобів комп'ютерної обробки даних для аудиту розглядалися у наукових

¹ Рецензент – д. е. н., доцент Шпак Л. О.

працях багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких Е. Чамберс, К. Кловз, Н. І. Рубан, М. Т. Білуха, Г. В. Федорова, В. Ю. Лісіна, В. С. Рудницький, А. В. Бондаренко, С. В. Івахненко, Ж. А. Жирна, В. І. Подільський, Н. М. Проскуріна, Р. Вебер, Г. М. Мусіхіна, Ю. Миронова, О. І. Ястребов, В. П. Коваленко та інші. Проте пошук напрямів удосконалення аудиторських процедур та оцінки ризиків у сучасній системі аудиту, у тому числі за рахунок впровадження комп'ютерних технологій обробки даних, залишається актуальним питанням і потребує подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Сучасний аудит дуже тісно пов'язаний з інформаційними технологіями, оскільки зростає ступінь автоматизації облікового процесу на підприємствах, збільшується вплив комп'ютеризованої системи обробки даних бухгалтерського обліку і аудиту на достовірність і повноту інформації, яка формується у звітності. Ефективність аудиторських перевірок істотно підвищується із застосуванням самими аудиторами спеціалізованих програмних продуктів.

Метою статті є дослідження проблеми використання хмарної комп'ютерної технології обробки даних при аудиті; послідовності виконуваних традиційних аудиторських процедур з метою підвищення їх ефективності при взаємодії з людино-машинним інтерфейсом; збору, обробки та зберігання даних у комп'ютерних системах.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток суспільства за останній період характеризується такими стадіями науково-технічного прогресу, як індустріалізація, комп'ютеризація, інформатизація. Нові комп'ютерні технології в аудиті сприятимуть удосконаленню інтелектуалізації аудиту та науковому обґрунтуванню його висновків. Використання інформаційних технологій в аудиті передбачено Міжнародним стандартом аудиту (далі – МСА) 401 «Аудит в умовах комп'ютерних інформаційних систем», Положенням про міжнародну аудиторську практику 1001 «Середовище комп'ютерних інформаційних систем – автономні мікрокомп'ютери» та ін.

При проведенні аудиту з використанням комп'ютерної обробки даних (далі – КОД) зберігається мета і основні елементи методології аудиту, що забезпечується через дотримання аудиторами правил і стандартів аудиту.

На вітчизняному ринку послуг автоматизації аудиту переважають компанії, що пропонують функціональні (прикладні) інформаційні технології у вигляді таких популярних програм, як «Експрес Аудит: ПРОФ», AuditExpert, «ІНЕК-Аналітик», AuditXP, «Комплекс Аудит», AuditNET, Audit Command Language (ACL), «ІТАudit: Аудитор» та ін.

За своєю структурою і змістом дані програми відповідають вимогам сертифікації аудиторських послуг. Крім цього, для задоволення загальних інформаційних потреб аудитора в процесі перевірки широко застосовуються забезпечувальні інформаційні технології, серед яких можна виділити: нормативно-довідкові та інформаційно-пошукові системи («Грант», «Консультант Плюс», «Юрисконсульт», «Ліга: Закон» тощо), інформаційні технології загального призначення і засоби електронного офісу (програмні засоби пакетів Microsoft Office: Word, Excel, Access та інші), спеціалізовані інформаційно-аналітичні та статистичні системи (програмні комплекси «FinAnalytic», «SalesExpert», «Статистик-Консультант», «СтатЕксперт») та інші [1].

В умовах сучасної економіки до якості та безпеки аудиторських програм висуваються підвищені вимоги. Крім того, якісна аудиторська програма повинна мати високий рівень виконання і відповідати іншим вимогам: коректності, надійності, зручності використання, гнучкості, масштабованості, відкритості, безвідмовності, продуктивності. Всі ці показники характеризують рівень якості аудиторської програми. Для перевірки безпеки програм можуть використовуватися як загальні технології тестування і забезпечення якості, так і спеціальні, прийнятні для цих напрямків.

Якщо розглядати етапи складання плану аудиторської перевірки відповідно до стандартів МСА, то потрібно враховувати рівень автоматизації обробки облікової інформації, наявність особливостей інформаційного, програмного та технологічного забезпечення у суб'єкта підприємницької діяльності, способи передачі і зберігання даних, особливості організаційної форми обробки даних, включаючи використання мережевих і локальних систем. Робочі документи, що сформовані у процесі аудиту із застосуванням комп'ютерних програм, можуть зберігатися в аудиторській фірмі, окремо в архівах на машинних носіях або безпосередньо в хмарі.

Підвищити ефективність аудиторських процедур можливо завдяки використанню хмарної комп'ютерної технології обробки даних при проведенні аудиту.

Основні процедури, які можуть виконуватися аудитором для контролю з використанням хмарної комп'ютерної технології обробки даних, включають: спостереження за послідовністю даних, які беруть участь не в одному етапі обробки; контроль попередніх даних; виконання прогнозу та плану результатів перевірки даних; зіставлення результатів перевірки з контрольними даними для окремих операцій і за окремими видами діяльності в цілому; оцінка працездатності програмного й апаратного забезпечення аудиторської роботи за допомогою комп'ютерної обробки даних; оцінка відповідності їх сучасним вимогам; контроль відповідності певного комп'ютерного забезпечення суб'єкта підприємницької діяльності, що перевіряється,

чинному законодавству; використання хмарних комп'ютерних технологій економічним суб'єктом під час проведення аудиту.

У сучасних умовах у більшості організацій (підприємств) здійснення фінансово-господарської діяльності відбувається в умовах КОД. Застосування комп'ютерних технологій для обробки бухгалтерської інформації вимагає від аудиторів професійних знань для ідентифікації та оцінки ризиків, пов'язаних із комп'ютеризованою обробкою даних.

Аудиторський ризик є основним критерієм, який характеризується якістю роботи аудитора, в основі якого лежить його професійна думка. Ризики в системі КОД регулюються стандартом аудиторської діяльності. Поняття ризику аудитора полягає у ймовірності того, що за підсумками аудиторської перевірки бухгалтерська фінансова звітність може містити невиявлені суттєві викривлення після підтвердження її достовірності, або містить суттєві викривлення, коли насправді таких спотворень не існує. Розуміння системи бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю є важливим для аудитора, що базується на основі накопиченого досвіду і доповнюється вивченням документів і записів, спостереженням за організацією комп'ютерної обробки операцій. Мета внутрішнього контролю в системі КОД – забезпечення достатньої впевненості у надійності обробки облікової інформації.

Найбільш поширеною моделлю виявлення ризику аудитора є:

$$AP = BP \times PK \times PH, \quad (1)$$

де AP – загальний аудиторський ризик; BP – властивий (внутрішній) ризик; PK – ризик контролю; PH – ризик невиявлення.

Застосування хмарної комп'ютерної технології обробки даних істотно впливає на організаційну структуру підприємства, яка сприяє специфічним ризикам у системі обліку і внутрішнього контролю. Використання стандартної комп'ютеризованої системи обробки даних змінює процедури запису облікових даних і розширює коло осіб, які отримують доступ до бухгалтерських записів, що може привести до появи таких ризиків, як: відсутність можливості спостереження за рознесенням облікових даних по регістрах, їхнім закриттям і складанням поточної звітності; перешкоди контролю доступу до бази даних і програм системи КОД несанкціонованих користувачів; наявність спеціальних документів на електронних носіях, які розробляються і використовуються всередині спеціалізованими службами організації; зниження можливості контролю й аналізу поточної облікової інформації в режимі реального часу; відсутність регістрів, які містять поетапні записи підсумкових даних обробки операцій певного виду, що обмежує можливості спостереження за їхнім рознесенням перед складанням бухгалтерської звітності;

неможливість архівації проміжних записів, що приводить до постійного оновлення поточної інформації; підвищення ризику несанкціонованих бухгалтерських записів і змін даних тощо.

Введення даних в умовах їх комп'ютерної обробки може одночасно змінювати одразу декілька функцій. Особливості системи значно збільшують вплив помилки введення на бухгалтерську інформацію. При цьому невірна сума буде проведена не за одним рахунком, як при ручній обробці даних, а відразу за кількома. Певна частина бухгалтерських проведення може генеруватися системою КОД самостійно, тобто без складання первинних документів і без втручання фахівців. Це може призвести до появи несанкціонованих записів і розрахунків в обліку, які складно виявити через відсутність спеціальних реєстрів чи документів. Прикладом може бути автоматичне нарахування відсотків за заборгованістю покупців чи за позиками.

Бази даних можуть зберігатися тільки в електронному вигляді, що збільшує ризик їхньої втрати внаслідок поломки, зараження комп'ютерними вірусами, несанкціонованого проникнення в інформаційні системи.

Помилки з'являються при використанні комп'ютерних програм на підприємстві у таких випадках: при підготовці вихідних даних, при першому запуску системи; при передачі вихідної інформації від однієї частини програми до іншої; при запиті інформації для отримання додаткових відомостей за окремими угодами; при коригуванні головних файлів, при їхній зміні (додаванні, видаленні або зміні записів); при генеруванні різноманітних форм вихідних звітів чи файлів; при виправленні поточних помилок у даних, які виявлені в результаті реалізації процедур контролю; використанні персоналом підприємства вихідних даних і пристроїв [4].

Аудиторський ризик значною мірою залежить від якості здійснення внутрішнього контролю, а саме від контролю процесу підготовки даних, запобігання формальних помилок під час роботи із системою КОД, контролю за дотриманням у поточній роботі нормативно-правових аспектів чинного законодавства, взаємодії між користувачами системи і службою інформаційної підтримки. Контроль якості має ґрунтуватися на дотриманні співробітниками аудиторської фірми вимог незалежності, чесності, об'єктивності, конфіденційності, професіоналізму при виконання всіх видів робіт в ході аудиту.

Ризик аудитора змінюється в умовах застосування клієнтом спеціальних програмних засобів обробки облікової інформації. Факторами, які можуть підвищувати аудиторський ризик при комп'ютеризованій обробці даних на підприємстві у процесі аудиту, є: децентралізація і географічна розпорошеність системи КОД; відсутність механізмів внутрішнього контролю за функціонуванням

інформаційного облікового середовища підприємства; відсутність заходів з обмеження несанкціонованого доступу до системи КОД.

До факторів, що знижують аудиторський ризик, можна віднести: наявність у підприємства ліцензії на використовувані пакети прикладних облікових програм; наявність у аудитора апробованих засобів тестування достовірності алгоритмів, реалізованих у програмних продуктах клієнта; існування дієвої організаційної системи внутрішнього контролю використовуваного програмного забезпечення; наявність централізованої інформаційної політики, що визначається керівництвом підприємства, на якому проводиться аудит; застосування уніфікованого програмного забезпечення усіма підрозділами організації, її філіями і дочірніми компаніями, та робота в єдиному середовищі КОД; формування довгострокового плану розвитку інформаційної системи економічного суб'єкта.

Таким чином, ризик аудитора виступає основним критерієм при оцінці якості його роботи, в основі якого лежить професійна думка аудитора щодо стану організації бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності.

Оцінка ризиків у сучасній системі аудиту визначається ефективним управлінням комп'ютерної технології обробки даних, яка передбачає використання моделі хмарної комп'ютерної технології. Хмарний обчислювальний кластер може бути описаний у формі зваженого неорієнтованого мультиграфа виду:

$$Cloud = (Devices, Links, type, w_n, w_{sw}, w_{st}, w_L, Flavors, Users), \quad (2)$$

в якому вершини являють собою множини:

$$Devices = Nodes \cup Switches \cup Storages \cup Controllers, \quad (3)$$

де $Nodes = \{N_1, N_2, \dots, N_n\}$ i позначає безліч обчислювальних вузлів; $Switches = \{S_1, S_2, \dots, S_m\}$ – комутатор; $Storages = \{F_1, F_2, \dots, F_q\}$ – сховище даних; $Controllers = \{H_1, H_2, \dots, H_z\}$ – контролерів OpenFlow. Ребра мультиграфа $Links = \{L\}$ являють собою двосторонні мережеві зв'язки між пристроями мережі, але допускається наявність декількох паралельних зв'язків між двома пристроями.

Тип мережевого пристрою може бути визначений за допомогою класифікованої функції *type*:

$$Devices \rightarrow \{ "node", "switch", "storage", "controller" \} \quad (4)$$

Відображення w_n для кожного обчислюваного вузла N_i задає вектор його характеристик:

$$w_n^{(N_i)} = (w_n^{stat. (N_i)}, w_n^{dyn. (N_i, t)}) \quad (5)$$

$$\text{де } w_n^{stat. (N_i)} \text{ і } w_n^{dyn. (N_i, t)} \quad (6)$$

відповідно означають статистичні параметри і динамічні характеристики N . Статистичні параметри вузла представляють вектором:

$$w_{stat.}^{(N_i)} = (M_i \cdot D_i \cdot C_i \cdot P_i), \quad (7)$$

який містить розмір його ОЗП M_i , дискової пам'яті (далі – ДП) D_i , число обчислювальних ядер C_i його характеристики продуктивності:

$$P_i = (P_{i1}, P_{i2}, \dots, P_{iC_i}). \quad (8)$$

Динамічні характеристики можуть бути задані вектором:

$$w_{dyn.}^{(N_i, t)} = (m_i(t), d_i(t), c_i(t), vm_i(t)). \quad (9)$$

Тут $m_i(t)$ і $d_i(t)$ описують відповідно об'єм доступної оперативної пам'яті (далі – ОП) і дискової пам'яті вузлами моменту часу $t > 0$; $c_i(t) = (c_{i1}(t), c_{i2}(t), \dots, c_{iC_i}(t))$ – вектор ознак зайнятості обчислювальних ядер ($c_{ik}(t) = 0$ – ядро вільне, $c_{ik}(t) = 1$ – зайняте) у момент часу t .

$$u_i(t) = (u_{i1}(t), u_{i2}(t), \dots, U_{iC_i}(t)). \quad (10)$$

Вектор завантаженості обчислювальних ядер у момент часу t . $vm_i(t)$ описує набір обчислювальних задач, які виконуються на вузлі N_i в момент часу t . Дана інформація може збиратися менеджером мережі хмарного обчислювального центру обробки даних (далі – ЦОД) через регулярні інтервали часу за допомогою протоколу SNMP [5].

Кожний *OpenFlow*-комутатор, також як і вузол, має статичні параметри і динамічні характеристики:

$$w_{sw.}^{(S_j)} = (w_{sw. stat.}^{(S_j)}, w_{sw. dyn.}^{(S_j, t)}). \quad (11)$$

Статичні параметри S_j включають такі значення:

$$w_{sw. stat.}^{(S_j)} = (Et_j, Pc_j, OF_j, Ts_j), \quad (12)$$

де $Et_j \in \{ "100Mbit Ethernet", "1 Gbit Ethernet", "10 Gbit Ethernet" \}$ визначає підтримувану версію протоколу Ethernet; Pc_j – кількість портів комутатора; $OF_j \in \{ "1.0", "1.1", "1.2", "1.3" \}$ – підтримувана версія протоколу *OpenFlow*. У комутаторі таблиця *OpenFlow* має максимум Ts_j – записів про потоки.

Динамічні характеристики комутатора можуть бути представлені вектором:

$$w_{sw. dyn.}^{(S_j, t)} = (Ft_j(t), Q_j(t), I^{Pt_j}(t)), \quad (13)$$

де $Ft_j(t)$ – стан таблиці потоків (flowtable) *OpenFlow* у момент часу t .

Кожний запис-правило *OpenFlow* (flowentry) має такий вигляд:

$$Rule_t = (Match, Counters_t, Actions_t), \quad (14)$$

de Match – наявність декількох паралельних зв'язків між двома прилаштуваннями; *Counters_l* – статичні лічильники; *Actions_l* – дії, які виконуються над пакетом.

Всі пакети, що надходять у комутатор, зіставляються з усіма правилами з таблиці потоків. Якщо необхідне правило знайдено (його *Match* відповідає заголовкам пакета), тоді виконуються всі дії *Actions_l*. Ці правила і оновлюють значення лічильників *Counters_l*, в іншому випадку пакет відправляється контролеру, асоційованому з комутатором.

Контролер відповідальний за визначення способу обробки пакетів, для яких не знайшлося підходящих правил у таблиці комутатора. Після прийняття рішення контролер додає або видаляє правила у таблицях потоків даного та інших комутаторів.

Протокол *OpenFlow* версії 1.0 підтримує такі поля для задання частини *Match* правил комутації: номер вхідного порта, Ethernet-адреси джерела і отримувача, тип Ethernet-пакета, ідентифікатор *VLAN*, IP-адреса джерела і отримувача, тип протоколу IP, *TypeofService (ToS)* біти протоколу IP і *TCP/UDP*-порти джерела і отримувача.

Кожному полю *Match* може задаватися конкретне значення або «*ANY*» (будь-яке значення). Наявність даних полів дозволяє аналізувати заголовки пакетів на рівнях L2–L4, що дає можливість на основі *OpenFlow* реалізувати комутацію, маршрутизацію, мережевий брандмауер, систему виявлення вторгнень і т. п.

Actions може містити такі дії [6]:

- Forward – відправити пакет на конкретний порт комутатора;
- Forwardall – відправити пакет на всі порти;
- Forwardcontroller – виконати інкапсуляцію пакета і відправити його *OpenFlow*-контролеру;
- Forwardlocal – відправити пакет у локальний мережевий стек комутатора;
- Forwardtable – виконати дії у таблиці;
- Forwardinport – відправити пакет назад у вхідний порт;
- Forwardnormal – обробити пакет без *OpenFlow* стандартними засобами комутатора;
- Forwardflood – відправити пакет по мінімальному покриваючому дереву, що не включає порт;
- Enqueue – помістити пакет у задану чергу QoS;
- Modifyfield – змінити задане поле заголовка пакета.

Порожній список дій *Actions_l* означає видалення пакета. Найчастіше використовується така дія, як комутація пакета на зазначений порт. *OpenFlow* підтримує лічильники для кожного запису про кожний потік окремо. *Counters_l* містить такі значення: загальне число пакетів, оброблених даними правилом; загальний розмір усіх

пакетів у байтах, оброблених даними правилом; тривалість дії правила після додавання в комутатор у секундах і мілісекундах.

Дані метрики дають уявлення про використання записів про потоки.

На рівні таблиці $F_{tj}(t)$ є такі лічильники: кількість активних правил, кількість пошуків пакетів, кількість зіставлених пакетів.

Дані значення можуть збиратися через регулярні інтервали часу за допомогою протоколу *OpenFlow*.

У формулі $Q_j(t) = \{Q_{jkr}(t)\}$ позначає набір черг пакетів, асоційованих з конкретним портом комутатора і значенням *ToS*. Вони використовуються, щоб забезпечити згідно з *QoS* мінімальну гарантовану пропускну спроможність для заданих мережевих зв'язків.

З кожною подібною чергою $Q_{jkr}(t)$ пов'язані такі метрики: кількість переданих пакетів, число переданих байтів і кількість помилок, що виникають при переповненні.

$$P_{tj}(t) = \{P_{tn}(t), P_{tj2}(t), \dots, P_{tj} P_{cj}(t)\} \quad (15)$$

являє собою набір динамічних характеристик портів комутатора *S*. До їхнього числа належать: стан порту (включений або виключений), загальні кількості отриманих і переданих пакетів, загальне число отриманих байтів, загальне число переданих байтів, загальні кількості отриманих та переданих повідомлень про видалення пакетів, загальні кількості отриманих і переданих помилок, загальна кількість отриманих помилок вирівнювання Фрейма, загальна кількість отриманих *CRC*-помилки, загальне число колізій.

Дані метрики також збираються за допомогою протоколу *OpenFlow* через регулярні інтервали часу. Вони допомагають виявляти перевантаження мережевих зв'язків і комутаторів, їхні відмови.

Мережеві сховища містять обчислювальні завдання (образи примірників віртуальних машин), бази даних додатків, а також інфраструктурні компоненти хмарної обчислювальної системи. Кожне сховище має такий вектор значень, що є частиною формули:

$$Wst.(Fk) = (Vlk, v_{lk}(t), rk(t), wk(t)), \quad (16)$$

де Vlk – загальний розмір сховища; $v_{lk}(t)$ – розмір вільної його частини у момент часу t ; $rk(t)$ і $wk(t)$ – відповідність встановлення середньої швидкості зчитування і запису даних на момент часу t .

Для кожного мережевого зв'язку $L(j)$ *Links* функції $wl(Lij)$ визначається вектор статичних параметрів і динамічні характеристики:

$$w_{l.(ij)} = (B_{ij}, b_{ij}^{(t)} X^{lat} i_j^{(t)\wedge}), \quad (17)$$

де B_j – максимальна пропускну здатність мережевого зв'язку, яка вимірюється за умови присутності мережевої конкуренції; $b_j(t)$ –

пропускна здатність у момент часу t ; $latch(t)$ – значення латентності у момент часу t .

Останні дві характеристики враховують мережеву конкуренцію. Типи можливих примірників віртуальних машин задаються набором $Flavors = \{Fl1, Fl2, \dots, Fle\}$ із формули (1). Кожен тип характеризується такими параметрами:

$$Flk = (CL, Mrk, DrkX), \quad (18)$$

де Crk – кількість віртуальних процесів; $Mrki$ Drk – відповідно обсяги ОП і ДП. Всі користувачі хмарного обчислювального ЦОД формують безліч

$$Users = \{U1, U2, \dots, Uv\}. \quad (19)$$

Дана модель адекватно описує хмарні обчислювальні ЦОД із довільними топологіями, у тому числі з розподіленими сегментами, керованими окремими контролерами *OpenFlow*. Модель орієнтована на підтримку версії 1.0 протоколу *OpenFlow*, що дозволяє за рахунок зворотної сумісності моделювати довільні контролери і *OpenFlow*-комутатори. Вибір даної версії також мотивований тим, що сьогодні більш нові версії протоколу не підтримували апаратними комутаторами.

Кожна обчислювальна задача у хмарному обчислювальному ЦОД може бути представлена у вигляді набору примірників віртуальних машин. Вони пов'язані між собою повнозв'язковим чином, тобто кожен екземпляр може по мережі обмінюватися пакетами з будь-яким іншим. Обчислювальне завдання описується таким вектором:

$$Jk. = (Uk, Ik, Bmin.kX), \quad (20)$$

$$Ik = (Ik1, Ik2, \dots, Ikg), \quad (21)$$

де Uk – користувач – власник завдання; $(Ik1, Ik2, \dots, Ikg)$ – набір екземплярів віртуальних машин; $Bmink$ – мінімальна гарантована пропускна здатність зв'язків між віртуальними машинами, що задається користувачами.

Кожен екземпляр віртуальної машини Ikj визначається таким набором значень:

$$Ikj = (Imkj, Flkj, stkj(t), hkj(t)Iakj(t)Icnkj(t)). \quad (22)$$

Тут $Imkj$ задає дисковий образ екземпляра віртуальної машини, $Flkj$ визначає тип екземпляра, стан задається значенням $stkj(t) \in \{\text{"queued"}, \text{"running"}, \text{"migrating"}, \text{"Stopped"}, \text{"terminated"}\}$. $hkj(t)$ – номер вузла, на якому виконують у момент часу t , якщо $stkj(t) \neq \text{"running"}$ і $stkj(t) \neq \text{"migrating"}$, $mohkj(t) = -1$ (неіснуючому вузлі). Номер вузла може змінюватися в часі у разі міграції віртуальної

машини. Відображення екземпляра обчислювального ядра вузла $Nh(t)$ задається безліччю

$$akj(t) = \{akj1(t) \wedge akj2(t) \wedge \dots \wedge akjCrFjj(t)\}, \quad (23)$$

де $akji(t)$ – номер ядра вузла, зайнятого у момент часу t ; $cnkj(t)$ являє собою набір метрик екземпляра віртуальної машини, включаючи час її запуску, час зупинки, сумарний процесорний час.

Запропоновані моделі орієнтовані на підтримку хмарної системи *OpenStack* і повністю відображають особливості її функціонування, включаючи підтримку *IaaS* – багатоорендовану архітектуру. Вибір даної системи мотивований її популярністю, відкритістю, документуванням, наявністю вихідних кодів, а також можливістю її адаптації під довільні архітектури обчислювальних систем. Основні недоліки *OpenStack*: неефективний алгоритм планування екземплярів віртуальних машин, який виконує вибір вузлів для запуску на основі їхнього ранжування за лінійним згортанням характеристик; відсутність ефективних засобів планування та локалізації мережевого трафіка між екземплярами віртуальних машин; відсутність гарантій щодо пропускну здатності віртуальної мережі.

Справжня робота спрямована на усунення даних недоліків за рахунок використання адаптованих варіантів раніше розроблених авторами алгоритмів планування завдань для кластерних обчислювальних систем, програмних комп'ютерних систем (далі – ПКС) на основі протоколу *OpenFlow*, а також мережевих засобів забезпечення *QoS*.

Запропоноване рішення на основі *OpenStack* і *OpenFlow*.

На рис. 1 [7, с. 121] наведена схема планування завдань, що запропонована у рамках цієї роботи. Сірим кольором позначені елементи, які розроблені авторами.

Опишемо основні елементи схеми. Обчислювальні вузли пов'язані за допомогою комутаторів із підтримкою *OpenFlow*. Використання даних комутаторів дозволяє управляти потоками даних груп віртуальних машин із метою їхньої топологічної локалізації та зниження мережевих конкуренції між ними.

Диспетчер займає центральне місце у хмарній обчислювальній системі, він вирішує проблеми управління і планування обчислювальних задач.

Контролер *OpenFlow* являє собою центральну компоненту ПКС. Він зосереджує у собі всю програмну логіку управління маршрутизацією пакетів; використовується для формування таблиць комутації в *OpenFlow*-комутаторах на основі розрахованих потоків даних між призначеними на фізичні вузли обчислювальними завданнями. Також використовується для збору мережевої статистики з комутаторів *OpenFlow* і передачі її службі управління мережею.

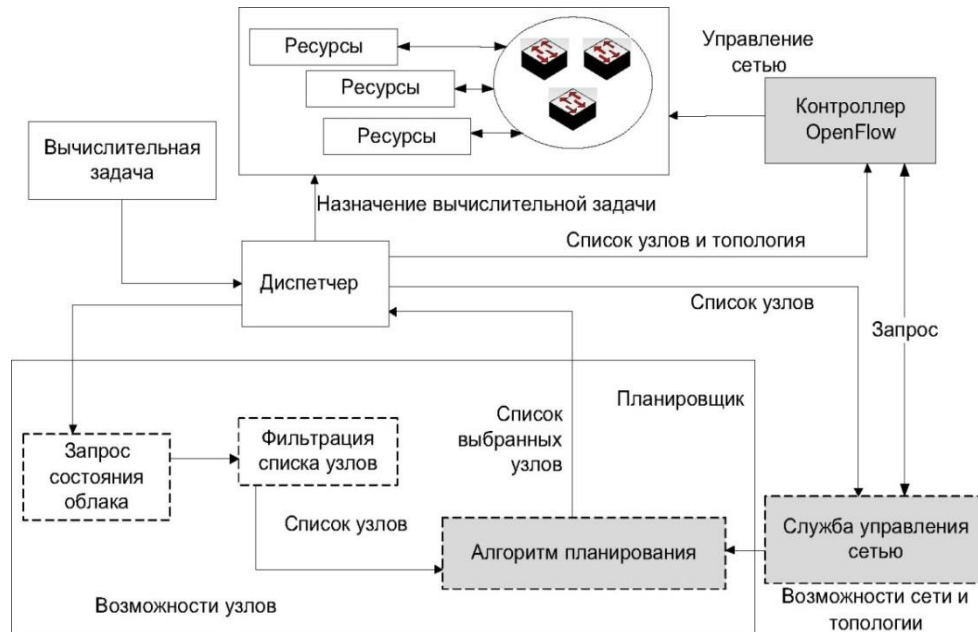

Рис. 1. Схема планування і поліпшення варіанта системи *OpenStack*

Джерело: створено авторами на основі [7]

Служба управління мережею – служба, що реалізує механізми збору статичної та динамічної інформації по хмарному обчислювальному ЦОД. Включає виявлення топології мережі на основі протоколу *LLDP*, отримання статистики від контролера *OpenFlow*, збір інформації про завантаження обчислювальних ядер і пам'яті вузлів за допомогою *SNMP* [7]. Ця служба надає динамічні характеристики для моделі хмарного обчислювального ЦОД. Планувальник завдань на основі запиту користувача на виділення ресурсів для обчислювальної задачі, а також відомостей про стан хмарної обчислювальної системи добирає оптимальні обчислювальні вузли для запуску віртуальних машин. Він спирається на описані в рамках цієї роботи моделі, а також на алгоритми планування, які є модифікованими варіантами алгоритмів *BackfillMDM* і *BackfillSDM* для кластерних систем.

ВИСНОВКИ

Отже, сучасний аудит тісно пов'язаний з інформаційними технологіями. Використання хмарної комп'ютерної технології обробки даних при проведенні аудиту істотно підвищує ефективність аудиторських процедур. Розроблені моделі можуть бути використані при створенні хмарної комп'ютерної технології обробки даних, управлінні обчислювальними процесами на основі *OpenStack* і

OpenFlow, що реалізує підвищення продуктивності за рахунок ефективного планування завдань і управління структурами даних між ними. Подальші дослідження припускають реалізацію системи управління мережевими ресурсами для обчислювального ЦОД і експериментальні дослідження ефективності запропонованих рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ходаківська Л. О. Комп'ютерні технології аудиту в умовах розвитку сучасних інформаційних систем / Л. О. Ходаківська, К. С. Ходаківська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/spec/136.pdf.
2. Зоріна О. А. Автоматизація аудиту в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О. А. Зоріна // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. – 2008. – № 2 – С. 25.
3. Кот О. С. Теоретико-методичні аспекти аудиту в умовах комп'ютерних технологій / О. С. Кот // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 192–195.
4. Адамс Р. Основы аудита : пер. с англ. / Р. Адамс ; под ред. Я. В. Соколова. — М. : Аудит, ЮНИТИ, 2010.
5. Полежаев П. Н. Исследование алгоритмов планирования параллельных задач для кластерных вычислительных систем с помощью симулятора / П. Н. Полежаев // Параллельные вычислительные технологии (ПАВТ'2010) : труды международной конференции. – Челябинск : ЮУрГУ, 2010. – С. 287–298.
6. Кнут Д. Искусство программирования. Основные алгоритмы / Дональд Кнут. – Том 1. – [3-е изд.]. – М. : Вильямс, 2006. – 720 с.
7. Марков А.А. Теория алгоритмов / А. А. Марков, Н. М. Нагорный. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Фазис, 1996. – 448 с.

Дата надходження до редакції – 10.09.2015 р.

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ЖИТТЯ

Оксьом І. Г.

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА»

Початок третього тисячоліття для Української держави ознаменувався розвитком складних трансформаційних процесів, які охопили практично всі сфери суспільного життя. Зазначені процеси так чи інакше пов'язані з формуванням в Україні соціальної, правової, демократичної держави, основу функціонування якої складає розвинене громадянське суспільство. Водночас ці процеси породили також значну кількість об'єктивних загроз, що суттєво актуалізує необхідність переосмислення основних аспектів взаємодії держави, громадянського суспільства й особи.

З огляду на це актуальною стала Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми вдосконалення економіко-правової системи України на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства», яка відбулася в Східноєвропейському університеті. Керівництво програмним комітетом конференції здійснював доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії СРСР, академік Інженерної академії України, президент Східноєвропейського університету Аблязов Рауф Ахметович. До складу програмного комітету були залучені відомі в Україні та за її межами науковці з правознавства, кваліфіковані юристи-практики, керівники державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Відкрила конференцію ректор університету доктор економічних наук Л. О. Шпак, яка в своїй доповіді наголосила на існуючих проблемах розвитку економіко-правової системи України і способах їхнього подолання. Участь у роботі конференції взяли науковці та викладачі провідних вищих навчальних закладів України: Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Харківського університету внутрішніх справ, Національного університету «Одеська юридична академія», Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького, Національного університету державної податкової служби, Київського національного лінгвістичного університету, Університету митної справи та фінансів, МАУП, університету «Україна», Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, Університету банківської справи, Інституту кримінально-виконавчої служби, Інституту законодавства

Верховної Ради України, Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України.

На запрошення оргкомітету конференції відгукнулася значна кількість науковців і фахівців, яких співробітники та студенти Східноєвропейського університету зустріли у своєму навчальному закладі за українськими традиціями гостинності.

Цінними для вирішення проблемних питань розвитку економіко-правової системи виявилися практичний досвід, наукові здобутки, озвучені на конференції: д. ю. н., професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого юриста України, президента Всеукраїнської організації «Асоціація українських правників» Костицького В. В., д. ю. н., професора, член-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки Стеценка С. Г., д. ю. н., професора, заслуженого юриста України Петкова В. П., д. е. н., професора Яценка В. М., заступника голови Апеляційного суду Черкаської області, к. ю. н. Єльцова В. О., заступника голови – керівника апарату Черкаської обласної державної адміністрації, к. т. н. Ковалю В. В., директора департаменту освіти і науки Черкаської обласної державної адміністрації Данилевського В. В., д. ю. н., професора, завідувача кафедри СУЕМ Стеценка В. Ю., д. ю. н., професора кафедри Комзюка В. Т., д. ю. н., доцента Обрусної С. Ю., головного консультанта інституту законодавства Верховної Ради України, к. ю. н., доцента Костицької І. О.

Під час обговорення виступів відомих практиків і науковців учасники конференції ще раз упевнилися в тому, що процес реформування економіко-правової системи України має бути не лише практично спрямованим, а й мати ґрунтовне наукове супроводження. Тож актуальною для подальшого розвитку є вимога щодо необхідності інтеграції, тісного поєднання трьох основних складових: орієнтації на потреби людини, нормативно-правового та наукового забезпечення діяльності державних органів, використання інноваційних освітніх технологій для підготовки кваліфікованих кадрів. Саме тому науково-практичні конференції мають стати щорічною трибуною для висвітлення наукових здобутків, обміну досвідом щодо їхньої успішної реалізації.

Робота конференції відбувалася в режимі пленарного засідання та засідань 6 секцій. У підсумковому зверненні до гостей ректор університету Л. О. Шпак висловила вдячність всім учасникам конференції за відгук на надіслані оргкомітетом запрошення, сподівання на продовження плідної співпраці науковців і практиків, результатом якої стане ефективна і якісна розбудова нашої держави. У «сухому залишку» наукового заходу – рекомендації конференції та збірник її матеріалів обсягом 230 сторінок, який учасники отримали під час реєстрації перед початком роботи конференції.

**ПРО НАБІР ДО АСПІРАНТУРИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
08.00.11 – математичні методи, моделі та
інформаційні технології в економіці**

Оголошується набір слухачів для навчання в аспірантурі за спеціальністю 08.00.11 – математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці.

Підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів у Східноєвропейському університеті економіки і менеджменту здійснюється відповідно до нормативних документів Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України. До таких документів передусім належать: Конституція України, Закон України «Про вищу освіту», Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 309 «Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів» (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 960 від 14.06.2000 № 1124 від 27.08.2004 та № 254 від 02.03.2010), Постанова президії ВАКУ України від 9.04.2003 р. № 1-0214 про «Перелік спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» та ін.

Умови проведення вступних іспитів і зарахування до аспірантури

До аспірантури на конкурсній основі приймаються особи, які мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста або магістра.

Термін навчання з відривом від виробництва не перевищує трьох років, без відриву від виробництва – чотирьох.

Рішення про допуск до складання вступних іспитів до аспірантури приймається приймальною комісією за результатами співбесіди, розгляду реферату та поданих наукових праць з врахуванням письмового висновку передбачуваного наукового керівника.

Вступники до аспірантури складають вступні іспити зі спеціальності (в обсязі навчальної програми для спеціаліста або магістра, яка відповідає обраній ними науковій спеціальності), філософії та однієї з іноземних мов на вибір (англійської, німецької, французької) згідно з навчальними програмами із вищих навчальних закладів IV рівня акредитації, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Вступники, які на час вступу до аспірантури склали всі або кілька кандидатських іспитів, рішенням приймальної комісії звільняються від вступних іспитів до аспірантури, з яких були складені кандидатські іспити, і їм зараховуються оцінки кандидатських іспитів.

Прийом вступних іспитів до аспірантури проводиться предметними комісіями в усній формі.

Кожному аспірантові одночасно з його зарахуванням відповідним наказом ректора призначається науковий керівник, як правило, доктор наук або за рішенням вченої ради кандидат наук.

Документи подавати за адресою: 18036, м. Черкаси, вул. Нечуя-Левицького, 16; відділ аспірантури.

Довідки за телефоном: (0472) 71-21-78, 64-70-55, 64-72-00 (д. е. н. Ус Галина Олександрівна).

Вступники до аспірантури подають на ім'я ректора університету:

- 1) заяву;
 - 2) особовий листок з обліку кадрів;
 - 3) список опублікованих наукових праць і винаходів (аспіранти, які їх не мають, подають наукову доповідь (реферат) з обраної ними наукової спеціальності);
 - 4) медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-у;
 - 5) копію диплома про закінчення вищого навчального закладу із зазначенням одержаної кваліфікації спеціаліста і магістра (особи, які здобули відповідну освіту за кордоном, – копію нострифікованого диплома);
 - 6) посвідчення про складання кандидатських іспитів (за наявності складених кандидатських іспитів).
 - 7) копію паспорта;
 - 8) копію ідентифікаційного коду;
 - 9) 3 фотографії.
- Паспорт та диплом про вищу освіту пред'являються особисто.

ПАСПОРТ СПЕЦІАЛЬНОСТІ **08.00.11 – математичні методи, моделі** **та інформаційні технології в економіці**

I. Формула спеціальності:

Наукова спеціальність, яка досліджує методологічні, теоретичні, науково-методичні і прикладні проблеми, аналізу, функціонування і розвитку соціально-економічних систем і процесів на засадах розробки і застосування методів математичного моделювання, інформаційних систем і технологій.

II. Напрями досліджень:

1. Теоретико-методологічні проблеми математичного моделювання соціально-економічних систем.
2. Моделі та методи дослідження проблем економічної теорії.
3. Моделі та методи програмно-цільового управління економічними системами і процесами.
4. Моделювання процесів управління соціально-економічними системами.
5. Моделювання процесів суспільного відтворення.
6. Моделювання процесів економічного зростання.
7. Прогнозування тенденцій і показників розвитку економічних систем і процесів.
8. Математичні моделі економічної динаміки.
9. Моделювання балансових пропорцій і показників економіки.

10. Математичні моделі та методи формування балансів для різних рівнів управління економікою.
11. Системний аналіз економічних процесів.
12. Моделювання реструктуризаційних процесів в економіці.
13. Моделі і методи формування раціональних організаційно-економічних структур і систем управління в економіці.
14. Моделювання процесів ефективного використання виробничого потенціалу.
15. Моделювання в окремих сферах суспільної діяльності.
16. Аналіз, оцінка, моделювання та оптимізація ризику в економіці.
17. Системи підтримки прийняття рішень.
18. Методи штучного інтелекту в економіці.
19. Моделі, методи та інформаційні технології функціонування систем моніторингу в економіці.
20. Теоретико-методологічні проблеми інформатизації суспільства, побудованого на знаннях.
21. Впровадження нових комп'ютерних технологій та обробки статистичної інформації.
22. Формування інтегрованих інформаційних баз даних за результатами статистичних спостережень.
23. Нові інформаційні та комунікаційні технології.
24. Гіпертекстові та мультимедійні технології в соціально-економічних системах.
25. Геоінформаційні системи в економіці.
26. Економічні й організаційні проблеми інформаційної діяльності, створення інформаційного простору об'єкта.
27. Безпека та надійність інформаційних систем.
28. Методи та моделі управління проектами інформатизації.
29. Економічна ефективність розроблення, впровадження та функціонування інформаційних систем і технологій.
30. Методи системного аналізу, оптимізації, управління в інформаційних системах.
31. Системи управління базами даних і знань.
32. Інструментальні засоби проектування та створення управлінських інформаційних систем.

НАШІ АВТОРИ

Антонова І. В., викладач кафедри маркетингу Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Веретельник В. В., к. т. н., доцент кафедри економічної кібернетики Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Германенко Л. М., к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Гордієнко Л. А., к. е. н., доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету

Дешевенко Л. П., к. і. н., доцент кафедри туризму Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Джолохава Дж., студент-магістрант кафедри економічної кібернетики Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Дьячук І. В., к. е. н., доцент кафедри маркетингу Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Задорожний С. В., здобувач, економіст АБ «Укргазбанк»

Задорожний І. С., д. т. н., професор кафедри менеджменту організацій Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Катасонов А. В., викладач кафедри менеджменту організацій Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Коваль В. В., к. т. н., доцент кафедри економічної кібернетики Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Козловська С. Г., викладач кафедри менеджменту організацій Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Крамаренко О. А., аспірантка кафедри фінансів Національного університету державної податкової служби України

Лелеко І. Г., викладач кафедри економіки підприємства Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Лишко С. В., к. е. н., доцент кафедри економіки та державного управління Черкаського державного технологічного університету

Маниліч М. І., к. е. н., доцент, президент Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет»

Манькута Я. М., к. е. н., доцент кафедри економічної кібернетики Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Миленький В. М., к. е. н., докторант кафедри менеджменту Черкаського державного технологічного університету

Наконечна О. А., к. т. н., доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Павленко Л. І., викладач кафедри економічної кібернетики Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Петрук С. В., аспірант кафедри документознавства та інформаційної діяльності Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Пригодюк О. М., асистент кафедри інформатики та інформаційної безпеки Черкаського державного технологічного університету

Пріхно І. М., к. е. н., доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету

Романенко Н. В., слухач магістратури Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Сарана Л. А., к. е. н., доцент кафедри фінансів і кредиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Сукач О. М., к. е. н., доцент кафедри фінансів і кредиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Ус Г. О., д. е. н., професор, проректор з підготовки наукових кадрів Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Чудаєва І. Б., д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту організацій Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Шпак Л. О., д. е. н., доцент, ректор Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Штогринець Н. В., к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет»

Шулежко О. П., здобувач кафедри менеджменту Черкаського державного технологічного університету

Щербина С. І., спеціаліст вищої категорії, викладач циклової комісії суспільних дисциплін Черкаського державного бізнес-коледжу

Яценко В. М., д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Яценко О. В., д. е. н., доцент, завідувач кафедри фінансів і кредиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

SUMMARY

Shpak L.

**CONCEPTUAL PRINCIPLES OF
ECONOMIC MECHANISM OF THE SURGE IN THE
DEVELOPMENT OF TERRITORIAL-SECTORAL
SUBSYSTEMS OF REGIONAL ECONOMY**

The article describes in detail the territorial and sectoral subsystems that taking into account their multi-functionality have an impact on the regional interests implementation and increase of the regional economy capacity. The role of territorial and sectoral subsystems in the system-wide aspect, and factors, conditions and peculiarities of the formation and management of regional territorial and sectoral systems is determined. The tourism industry as an economic category that refers to a set of interrelated sectors and industries of the national economy is investigated. Important conceptual approaches to the surge in the development of territorial-sectoral subsystems of regional economy are systemized. Conceptual principles of the surge in the development of territorial-sectoral subsystems of the region are grounded.

Chudaeva I.

**SCIENCE AND TECHNICAL DEVELOPMENT AS A
COMPONENT OF THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM**

In this article the role of science and technical development in the structure of the national innovation system is determined. Science and technical development is a form of interaction of education, science, technics and production that provides the effective development of national economy in innovative way.

Us G., Pavlenko L.

**CREATION AND DEVELOPMENT FACTORS
OF HUMAN CAPITAL ASSETS IN CHERKASY REGION**

In the article the Cherkasy region human capital creation is analyzed. The main issues that influence human capital creation in Cherkassy region are pointed out. These include: population decline, in particular high death rate of the economically active population, mass labour migration abroad, situation in the regional labour market, low employment rate and increasing unemployment, general educational institutions reduction. Capital investment in the Cherkasy region human capital development is analyzed.

Sarana L.

**SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF
INVESTMENT AS A COMPONENT OF THE FINANCIAL
ASSURANCE FOR REGIONAL DEVELOPMENT**

The analysis of approaches to defining the essence of investments as a component of financial assurance of regional development has been made. In the article it was proved that the investment should be investigated in dynamics as the whole process, within which successive value forms take place and the dynamic link of investment components is implemented.

Manylich M., Shtohrynets N.

**AGRICULTURAL BALANCED DEVELOPMENT
AS AN INTEGRAL PART OF THE REGION DEVELOPMENT**

The article is devoted to the issues of balanced development policy of a mountain region. The key approaches to the study of this problem are analyzed. The issues of the agricultural development in mountain areas are investigated. The prospects and possible directions of the region development are offered.

Lyshko S., Pryhodyuk O.

**THE ECONOMIC POTENTIAL USAGE INCREASE WITHIN
THE DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMIC
SYSTEM**

The article thoroughly has investigated peculiarities of sustainable regional development. The different aspects of economic development of the regions offered by foreign and domestic scientific doctrine are determined. The basic principles of evolutionary institutional approach to economic development is found out. The essence of the regional economic system and its description made on the basis of the systematic approach are shown. The criteria that should evaluate economic potential are determined. The possible variants of interaction between the regional economic system and economic potential which can be the background for a generalized optimization model, that serves the core planning phase in management system development of economic potential are given.

Mylenky V., Shulezhko O.

**THE STUDIES OF THE REGION ECONOMIC
POTENTIAL: A FACTORIAL ANALYSIS**

In the article the the concept of «region economic potential» is studied and the author's points of view on this subject is given. A set of factors that influence the change of the region economic potential is presented. The main factors and possible ways of their development in long-term prospects are investigated. The components of the structure of the region economic potential are pointed out. In the article the definition of the economic potential of regional economic system is offered.

Shzherbyna S.

**ECONOMIC LOSSES AND RUIN OF UKRAINE DURING
WORLD WAR II**

The article is devoted to the exploitation system authorized by Hitler's army in the occupied territory of Ukraine during the World War II. It has been examined a complex of measures for the realization of "the new order" in Ukraine in general and in Cherkasy region in particular. The author has concentrated the attention to the Ukrainian economic losses because of the occupants' economy activities aimed at providing Germany with food and raw materials.

Kramarenko O.

**BUDGET POLICY INSTRUMENTS IMPLEMENTATION
AIMED AT THE DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF
UKRAINE**

The article deals with the peculiarities of budget policy on national and local levels in some EU countries. The mechanism of budget policy instruments implementation to ensure sustainable social and economic development of the regions of Ukraine is determined.

Yatsenko V., Yatsenko O.

**STRATEGIC ANALYSIS AND ASSESSMENT OF
AGRICULTURAL ENTERPRISES COMPETITIVENESS**

In the article the existing methodologies for assessing competitiveness of agricultural enterprises are investigated. Stages of evaluation and sets of performance indicators, financial situation and the effectiveness of marketing activities are defined. The strategic analysis of the farms competitiveness using modern methods such as SWOT analysis, SPACE analysis, model GE/McKinsey is conducted. Strengths and weaknesses,

opportunities and threats of agricultural enterprises in Cherkasy region are identified. Vectors for development strategy of agricultural enterprises with a strong, medium and weak competitive position are offered.

Zadorozhny I., Kozlovska S., Katasonov A., Zadorozhny S.

**MODERN APPROCHES TO PROJECT DEVELOPMENT AND
REDEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES
MANAGEMENT SUBSYSTEM**

The article deals with the issues of the peculiarities of project development of the subsystem of human resources management system of a modern results oriented organization.

Deshevenko L., Dyachuk I.

**WAYS OF MARKETING IMPACT ON A CUSTOMER'S
BEHAVIOUR**

This article is devoted to the ways of marketing impact on a customer's behavior, meeting demand and needs based on the systematical approach of using mathematical methods in management and marketing. It enables to get tactical managerial decisions taking into account scientific aspects and show their complexity and the variety of the relationships among actual changing factors.

Sukach O., Romanenko N.

**APPROACHES TO THE OPTIMIZATION OF AN
ENTERPRISE CURRENT ASSETS MANAGEMENT**

The article examines the economic essence of financial policy of an enterprise current assets management as the background for improving the current business activity efficiency. The basic approaches to the management of current assets are given. The problems of practical implementation of financial policy as a specific instrument of an enterprise current operations management and possible solutions are suggested. The basic stages of an enterprise current assets management are offered.

Antonova I.

**BENCHMARKING AS A WAY OF ENTERPRISES
COMPETITIVENESS ENHANCEMENT IN THE MARKET**

In the article the theoretical aspects of benchmarking are investigated. The theoretical interpretation of the category of benchmarking and its peculiarities in modern marketing enterprises are provided. The basic principles of enterprises benchmarking are studied. The enterprises

benchmarking classification is provided. The benchmarking basic types are described.

Gordienko L.

SOCIAL ASPECTS OF THE FINANCIAL POLICY DOCTRINE

The essence of the financial policy doctrine is found out. The genealogy of financial doctrine development in Ukraine is studied. Main components of financial social doctrine in Ukraine are grounded. The principles of financial policy doctrine formation are represented.

Prikhno I.

**THE CURRENT TRENDS IN CREDIT INSURANCE IN
UKRAINE**

The economic essence of credit insurance is found out. The financial and economic indicators of the domestic credit insurance market are analyzed. The basic problems of credit insurance in Ukraine are defined. A number of measures aimed at avoiding the identified problems are offered.

Koval V., Mankuta Ya., Jolokhava Jaba

**THE APPROACHES TO INTERACTIVE EDUCATIONAL
MATERIAL MODELING FOR SMART EDUCATION**

This article deals with the problem of the approaches to interactive educational material modeling for smart education to improve student's learning efficiency via programmed education within the cybernetic approach.

Nakonechna O., Petruk S.

**MODELING OF EFFICIENT ELECTRONIC DOCUMENT
MANAGEMENT TO ENSURE STATE GOVERNMENT BODIED
ACTIVITIES**

The article presents the analysis of information flow and workflow in the Cherkasy Regional State Administration to identify the key business processes of the paperwork management. Preconditions of electronic workflow use in state government bodies are determined. Recommendations on the implementation of the SED «Megapolis.Dokumentoobih» («Megapolis.Workflow») based on structural and functional BPwin modelling using DFD standard are offered.

Veretelnyk V., Hermanenko L., Leleko I.
**RISKS AND FEATURES OF AUDIT PERFORMANCE WITH
THE USE OF COMPUTER CLOUD INFORMATION
PROCESSING TECHNOLOGY**

This article deals with the peculiarities, conditions and advantages of audit performance with the use of modern computer technologies. The factors that increase and decrease audit risk in the condition of computer information processing are determined. The main stages with the use of computer cloud information processing technology that can be used by an auditor are researched. The models which can be used in the condition of the creation of computer cloud information processing technology, process control based on OpenStack and OpenFlow that enable to enhance the efficiency by means of effective tasks planning and data structures control between them are offered.

ЗАПРОШУЄМО АВТОРІВ ДО СПІВПРАЦІ

У Східноєвропейському університеті економіки і менеджменту видається фаховий журнал «Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту».

Затверджено Постановою президії ВАК України від 10 листопада 2010 року № 1-05/7 (Бюлетень ВАК України, № 12, 2010).

Науковий журнал «Вісник СУЕМ» друкує статті за такими напрямками:

- економіка і організація,
- фінанси і кредит,
- інвестиції і ринок,
- бухгалтерський облік та аудит,
- сучасний менеджмент,
- проблеми маркетингу,
- дослідження молодих вчених.

Журнал виходить два рази на рік, статті приймаються до 15 квітня та 15 жовтня кожного року.

Статті слід надсилати електронною поштою на адресу journal3.suem@gmail.com. Після прийняття редакцією до друку (перевірки на відповідність вимогам та рецензування членами редколегії) необхідно подати (або надіслати поштою) до редакції журналу рукопис статті у паперовій формі, кожна сторінка підписана автором (авторами). Окремо подаються відомості про автора (ПІБ, місце роботи, посада, науковий ступінь, вчене звання, адреса, телефон, адреса електронної пошти).

Максимальна кількість **співавторів – не більше чотирьох**.

Автори, які не перебувають з Університетом у трудових відносинах, подають **рецензію доктора наук** з висновком «Стаття відповідає вимогам ВАК України та рекомендується до друку у науковому журналі «Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту».

Автори, які є аспірантами або здобувачами Університету, подають **висновок наукового керівника**.

Статті, що відхилені рецензентами, повертаються авторам на доопрацювання. Доопрацьована стаття надсилається до редакції в тижневий термін. Рукопис статті автору не повертається.

Автори оплачують вартість публікацій у розмірі **300 грн за обсяг 0,5 авторських аркушів (20 000 символів) та вартість поштових витрат (30 грн)**. При бажанні співавтора мати окремий екземпляр додатково сплачується **80 грн**. Оплата здійснюється після прийняття Редколегією позитивного рішення (автор повідомляється електронною поштою).

Копія квитанції про оплату подається електронною поштою.

Оплата у готівковій формі здійснюється в касі Університету, а безготівковою формою за такими платіжними реквізитами:

Одержувач платежу: ТОВ ВНЗ «СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ», код 14204539 МФО 354789, р/р 2600700025653 АТ «Укресімбанк», вул. Н.-Левицького, 16, м. Черкаси, 18036 (призначення платежу: за друк статті, із зазначенням прізвища автора).

Обов'язкові елементи статті:

- **УДК** даної теми дослідження (зазначається у лівому кутку вгорі);
- **дані про автора** (українською, російською та англійською мовами): прізвище, ім'я та по батькові; науковий ступінь, вчене звання; місце роботи (навчання), посада;
- **назва статті** (українською, російською та англійською мовами);
- **анотація** (українською мовою);
- **ключові слова** (не менше трьох та не більше восьми);
- **постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;**
- **аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;**
- **формулювання цілей статті (постановка завдання);**
- **виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;**
- **висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження даної теми;**
- **анотація англійською мовою (Summary)** (виділяється курсивом);
- **література** (не більше десяти посилань на наукові джерела; посилання подаються по тексту у квадратних дужках; на кожне використане джерело, зазначене у розділі «література», по тексту повинно бути не менше одного посилання).

Вимоги до оформлення статті:

- редактор – Microsoft Word (розширення файлу doc або rtf);
- формат редактора для формул – Microsoft Equation;
- шрифт тексту – Times New Roman, 12 кегль;
- інтервал між рядками – 1;
- береги: лівий, правий, верхній, нижній – 4 см;
- для рисунків та таблиць: шрифт – Times New Roman, 10 кегль, інтервал між рядками – 1;
- рисунки, таблиці, діаграми створюються з використанням чорно-білої гами; кольорові графічні об'єкти, заливки та зноски не допускаються!
- обсяг статті (зі списком використаної літератури, таблицями, схемами тощо) 8–13 сторінок формату А4;
- матеріал статті оформлюється із зазначенням відповідних розділів;
- бібліографічний опис у списку джерел наводиться у відповідності до вимог МОН України.

За відсутності одного з перелічених компонентів, наявності великої кількості стилістичних, орфографічних і граматичних помилок, а також при оформленні, що не відповідає вимогам, матеріали Редколегією до розгляду не приймаються, не рецензуються та не повертаються автору.

Адреса редакції: вул. Н.-Левицького, 16, Черкаси, 18036.

Відповідальний секретар журналу Дешевенко Людмила Петрівна,

тел. (0472) 64-72-00 (внут. 101).

ВІСНИК СУЕМ № 2 (19), 2015

Науковий журнал

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 16612 – 5084Р від 23.04.2010.

Редактор О. М. Строгалова

Підписано до друку 30.10.2015. Формат 84x108/16.
Друк різнографічний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 11,7. Тираж 100 прим. Зам. № 15-37.
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: 18036, м. Черкаси, вул. Н.-Левицького, 16
Телефон редакції: (0472) 64-72-00 (101), факс (0472) 64-73-00,
e-mail: journal3.suem@gmail.com

Надруковано на обладнанні СУЕМ

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3734 від 17 березня 2010 р.

Видається за рекомендацією Вченої ради СУЕМ

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів,
опублікованих у журналі, дозволяються лише зі згоди автора та редакції.
